

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS

FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE

DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

Volum 12 • 2013

SOCIETAT
CATALANA

SCEJ

D'ESTUDIS
JURÍDICS

FILIAL DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

Institut
d'Estudis
Catalans

REVISTA DE

DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

CONSELL EDITORIAL

Josep Cruanyes i Tor (president)
Xavier Genover i Huguet (vicepresident primer)
Jordi Figa López-Palop (vicepresident segon)
Oriol Sagarra i Trias (tresorer)

COMITÈ CIENTÍFIC

Josep M. Font i Rius (director honorari), de la Universitat de Barcelona
Tomàs de Montagut i Estragués (subdirector), de la Universitat Pompeu Fabra
Josep Serrano i Daura (coordinador de l'edició), de la Universitat Internacional de Catalunya

CONSELL DE REDACCIÓ

Jacques Poumarède, de la Universitat de Toulouse-Le Mirail
Thomas Gergen, de la Universitat Europea d'Economia i Empresa (EUFOM) de Luxemburg
Manuel Juan Peláez Albendea, de la Universitat de Màlaga
Joan Lluís Arrieta Alberdi, de la Universitat del País Basc
Antonio Planas Rosselló, de la Universitat de les Illes Balears
Jesús Fernández Viladrich, de la Universitat de Barcelona
Félix Martínez Llorente, de la Universitat de Valladolid
Vicent Garcia Edo, de la Universitat Jaume I de Castelló

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 12 • 2013

BARCELONA, 2013

Aquesta revista és accessible en línia des de la pàgina
<http://publicacions.iec.cat>

© dels autors
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera reimpressió: maig del 2017

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Anglofort, SA
Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Service Point F.M.I., SA
Carrer de Pau Casals, 161-163. 08820 El Prat de Llobregat (Barcelona)

ISSN: 1578-5300
Dipòsit Legal: B. 42526-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

ARTICLES

- El dret català durant els segles XVI i XVII, 9
per Víctor Ferro i Pomà
- La llibertat religiosa en el constitucionalisme espanyol.
Les creences dissidents, 109
per Federico Vázquez Osuna

RECENSIONS

- Vida i pensament de Ramon Martí d'Eixalà,* 135
de Josep Maria Vilajosana Rubio,
per Josep Serrano Daura
- El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió,* 137
cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les
desamortitzacions (1592-1835), de Xavier Solà i Colomer,
per Josep Serrano Daura
- Llibre dels reis. Llibre de franqueses i privilegis del Regne de Mallorca* 139
(còdex número 1 de l'Arxiu del Regne de Mallorca),
de Ricard Urgell Hernández (dir.),
per Thomas Gergen
- Los ministros de la Real Audiencia de Aragón (1711-1808),* 141
de Juan Francisco Baltar Rodríguez,
per Rafael Cerro Nargáñez

<i>La lluita contra la moneda falsa a la Barcelona de Felip II (1598-1621),</i> d'Albert Estrada-Rius, <i>per Josep Serrano Daura</i>	144
<i>Acotaciones histórico-jurídicas al Siglo de las Luces,</i> de Luis Rodríguez Ennes, <i>per Juan Alfredo Obarrio Moreno</i>	146
<i>Itinéraire(s) d'un historien du droit, Jacques Poumarède;</i> <i>regards croisés sur la naissance de nos institutions,</i> de Jean Pierre Allinne (ed.), <i>per Josep Serrano Daura</i>	153
<i>La loi du lucre. L'usure en procès dans la Couronne d'Aragon</i> <i>à la fin du Moyen Âge,</i> de Claude Denjean, <i>per Josep Serrano Daura</i>	158
<i>La formación del derecho foral valenciano. Contribución al estudio</i> <i>de las tradiciones jurídicas hispánicas en el marco del «ius commune»,</i> d'Aniceto Masferrer i Juan Alfredo Obarrio Moreno, <i>per Josep Serrano Daura</i>	161

CRÒNICA

Jornada d'Estudi «La falsificació de moneda a la Catalunya del segle XIX», Barcelona, Palau Nacional de Montjuïc, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 14 de desembre de 2011, <i>per Albert Estrada-Rius</i>	169
NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS PER A L'EDICIÓ	173

ARTICLES

EL DRET CATALÀ DURANT ELS SEGLES XVI I XVII

Víctor Ferro i Pomà

Resum

El text consta d'una descripció i un estudi de les institucions jurídiques i de govern de Catalunya vigents durant els segles XVI i XVIII, sobretot en l'àmbit públic, i d'una prèvia i breu introducció historicojurídica. L'article se centra en les fonts del dret català, i a l'entorn d'aquest tema va reconstruint també la història política i social del país, tot referint els seus òrgans de govern, legislatius i judicials, i les seves vicissituds des del regnat de Ferran el Catòlic fins a la promulgació del Decret de Nova Planta de 1716.

Paraules clau: dret, fonts del dret, dret del rei, dret de Corts, compilacions, Corona i monarquia, hereu, Corts, Reial Audiència, Església, noblesa, marginats, Deputació del General, barons, lloctinent general, portantveus del general governador, patrimoni reial, universitats.

EL DERECHO CATALÁN DURANTE LOS SIGLOS XVI Y XVII

Resumen

El texto consta de una descripción y un estudio de las instituciones jurídicas y de gobierno de Catalunya vigentes en los siglos XVI y XVII, sobre todo en el ámbito público, y de una previa y breve introducción histórico-jurídica. El artículo se centra en las fuentes del derecho catalán, y al filo de este tema va reconstruyendo también la historia política y social del país, refiriendo sus órganos de gobierno, legislativos y judiciales, y sus vicisitudes desde el reinado de Fernando el Católico hasta la promulgación del Decreto de Nueva Planta de 1716.

Palabras clave: derecho, fuentes del derecho, derecho del rey, derecho de Cortes, compilaciones, Corona y monarquía, heredero, Cortes, Real Audiencia, Iglesia, nobleza, marginados, Deputación del General, barones, lugarteniente general, *portantveus* del general governador, *patrimoni reial*, *universitats*.

CATALAN LAW DURING THE 16TH AND 17TH CENTURIES

Abstract

Description and study of Catalonia's legal and executive institutions in the 16th and 17th centuries, especially in the public sphere, preceded by a brief introduction to its legal history. The article focuses on the sources of Catalan law and, within this context, also reviews Catalonia's political and social history in terms of its executive, legislative and judicial bodies and their vicissitudes, from the reign of Ferdinand the Catholic to the passing of the Decree of "Nueva Planta" in 1716.

Keywords: law, sources of law, rights of the king, rights of Courts, compilations, Crown and monarchy, inheritance, Courts, Royal Court, Church, nobility, underprivileged persons, Catalan Assembly, barons, royal deputy, *portantveus* of the governor general, *patrimoni reial*, *universitats*.

LE DROIT CATALAN AUX XVIe ET XVIIe SIÈCLES

Résumé

Description et étude des institutions juridiques et gouvernementales de la Catalogne aux XVIe et XVIIe siècles, principalement dans le domaine public, et avec une brève introduction sur le plan historique et juridique. L'article se concentre sur les sources du droit catalan. D'autre part, toujours en lien avec le sujet, il reconstruit l'histoire politique et sociale du pays, en citant ses organes exécutifs, législatifs et judiciaires et en évoquant les vicissitudes vécues à partir du règne de Ferdinand le Catholique, jusqu'à la promulgation du décret de Nueva Planta de 1716.

Mots-clés : droit, sources du droit, droit du roi, droit des Corts catalanes, compilations, Couronne et monarchie, héritier, Parlement, Audience royale, Église, noblesse, marginaux, Députation du général, barons, lieutenant général, *portantveus* du gouverneur général, *patrimoni reial*, *universitats*.

PRESENTACIÓ

Presentem un treball pòstum de Víctor Ferro Pomà sobre el dret català als segles XVI i XVII. De fet, és un text que hem reconstruït a partir dels tres esborranys incomplets que ell mateix va deixar inacabats quan va morir.

Com acostumava a fer, Víctor esbossava esquemes sobre el treball que feia i n'apuntava idees i cites amb les quals a poc a poc anava desenvolupant cada tema o aspecte del treball fins a la versió definitiva. Com deia, entre el material que ens va deixar inèdit es van localitzar aquelles tres versions incompletes, amb les quals, resseguint els seus textos i les seves notes, hem acabat elaborant el document que teniu a les mans.

És un treball inèdit, amb caràcter divulgatiu, sobre el nostre dret i les nostres institucions de govern en aquells dos segles, que comença amb una síntesi històrica que va des dels seus precedents medievals fins a la promulgació el 1716 del Decret de Nova Planta de la Reial Audiència de Barcelona.

Hem mantingut els textos de Ferro, els hem ordenat i els hem completat amb altres notes seves que hi estaven vinculades, per a construir el text definitiu. Fora d'això, s'han mantingut la seva versió, els seus textos i les seves opinions. Falta l'aparell de notes que solia acompanyar els seus treballs, que segur que ell també l'hauria volgut fer però amb el qual ja no hi va ser a temps. Sí, en canvi, que va acabar l'aparell bibliogràfic que acompanya l'edició.

D'aquest treball ja en donàvem notícia en la relació bibliogràfica de Víctor Ferro publicada en el volum 9 d'aquesta mateixa REVISTA, dedicat a la seva memòria.¹ I apareix en complir-se els vint-i-cinc anys de la publicació del seu llibre *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, el 1987, per Eumo Editorial. Sigui, doncs, també aquesta nova edició, un nou acte de record del seu autor.

Josep Serrano Daura

1. Josep SERRANO DAURA, «Bibliografia i altres treballs de Víctor Ferro Pomà», *Revista de Dret Històric Català* (Barcelona), núm. 9/2009 (2011), p. 61-68.

1. EL DRET COM A PRODUCTE CULTURAL

Les aportacions del dret públic català, des dels seus orígens fins a la seva fi formal l'any 1714, a l'enquadrament jurídic, d'acord amb les idees de l'Occident contemporani, les relacions dels diversos poders de la societat política entre ells i les dels individus i les col·lectivitats amb l'autoritat, constitueixen indubtablement, si les resseguim camp per camp i època per època, la més original i brillant realització de tota la nostra història cultural.

Potser caldrà justificar la presència d'un capítol dedicat al dret —tot el dret— dins la història de la cultura d'un país. No és freqüent que els pobles privats des de llarga data d'unes estructures supremes d'organització política pròpia, acostumats com estan a recordar aquelles manifestacions del pensament, la ciència, la literatura, l'art, la música o el folklore que, alhora que els identifiquen, els situen, amb més o menys originalitat i excel·lència, en el conjunt plural de la humanitat, recordin també, en enumerar els fets que els poden assignar un lloc honorable, si no gloriós, les aportacions fetes en el passat als sistemes d'ordenació i regulació de la vida social. Sobretot quan aquestes aportacions no han estat integrades en una tradició vivent i, encara més, si el trencament amb aquesta herència és la conseqüència d'una espoliació traumàtica. A tot estirar, hom esmenta les institucions del dret privat que poden haver ajudat a configurar unes formes de vida, uns valors i uns hàbits socials que es consideren diferenciadors, característics i positius. Per contra, els països que gaudeixen d'una continuïtat política ininterrompuda reivindiquen i valoren normalment les manifestacions de llur «geni nacional» en el camp del dret, molt especialment del públic, o reconeixen, si més no, la importància decisiva de les etapes i vicissituds de les respectives històries politicoinstitucionals per a la definició de llurs personalitats col·lectives. D'altra banda, encara que no sempre, ni de bon tros, hom classifiqui les realitzacions en la matèria com a part de l'activitat cultural, és indubtable que la singularitat irreductible del dret com a creació intel·lectual humana, juntament amb la seva transcendència pràctica com a referència ineludible, el qualifiquen a bastament per a ésser comptat entre els productes culturals.

1.1. LÍMITS OBJECTIUS I DIVISIÓ DE LA MATÈRIA

Sobtaran, segurament, l'extensió i el detall molt més grans amb què tractem el dret públic, per comparació amb el privat, i més quan avui dia, per a la majoria dels catalans, l'expressió «dret català» s'ha identificat amb les romanalles «materials» de l'antiga normativa civil, més o menys ben encastades en el dret comú de Caste-

lla i, darrerament, precisades o alterades amb més o menys encert per les institucions autonòmiques; tot això, validat «formalment» per un ordenament sobirà filogenèticament aliè.

L'esmentada preponderància temàtica, a part de traïr la competència relativa —les limitacions— de l'autor en una i altra matèries, té, però, també una justificació més objectiva en el fet que és durant el període considerat quan la doctrina en la qual es fonamentaven les nostres institucions polítiques, el pactisme, lluny de neulir-se o desdibuixar-se, es desenvolupà fins a les darreres conseqüències, amb una originalitat i una coherència característiques. Fou precisament al final de l'evolució que evocarem, quan la relativa peculiaritat del pactisme català —fruit potser de la seva concreció primerenca— es manifestà en la més primfilada exposició de la doctrina esmentada i arribà a la seva conseqüència lògica en la garantia més contundent de la seva aplicació.

De l'evolució, més pausada, del dret privat, principalment del civil, tema d'interès i de valuosos estudis des del segle XIX i objecte tothora d'aprofundiment i revisió, ens limitarem a esmentar les principals innovacions legislatives del període examinat, tot tractant d'albirar-hi i de definir-ne tendències i línies de desenvolupament general. Al·ludirem, a més, a la immensa contribució que, en rares exposicions sistemàtiques i en profusos comentaris de sentències, hi feren els juristes de l'època.

1.2. LÍMITS CRONOLÒGICS I PERIODITZACIÓ

Per tal de poder-se fer una idea coherent i completa del desenvolupament del nostre dret durant els segles XVI i XVII, cal remuntar-se almenys fins al començament del regnat de Ferran el Catòlic. La pacificació i la reforma institucional que liquidaren la guerra civil del segle XV, iniciada ja la primera i tot just projectada la segona per Joan II, foren interrompudes (com la Cort General inaugurada a Perpinyà l'any 1473, que les hauria d'haver dut a terme) per la mort d'aquest monarca i van ésser després completades i executades pel seu fill. L'obra política i institucional de Ferran marcà inesborrablement la vida jurídica del país durant més de dos-cents anys. Convindrà, per tant, allargar l'estudi fins a la desfeta militar del 1714 a mans de Felip V de Castella o, més ben dit, fins al seguit de fets polítics i jurídics que la precediren i la seguiren (1707-1716) i que culminaren amb la Nova Planta borbònica. La identitat i l'homogeneïtat de l'objecte històric aconsellen, doncs, adoptar els límits cronològics indicats.

La història del dret català, públic i privat, en aquesta època que podem definir com la seva època de consolidació i maduresa, o, si es vol, la seva època clàssica, es

deixa dividir sense fer-li gaire violència en quatre etapes caracteritzades per circumstàncies dinàstiques i polítiques ben precises, de duració i fesomia desiguals: la del regnat de Ferran II; la dels anomenats «grans Àustries», Carles I i Felip I (II de Castella), closa en certa manera amb la Cort General celebrada per Felip II (III de Castella) a l'inici del seu regnat (1599); el llarg període sense corts —o amb corts inacabades i, per tant, estèrils— començat l'endemà de la clausura d'aquesta reunió i que s'estira fins a la mort de Carles II; i el breu i dramàtic període comprès entre l'obertura de la successió del darrer Habsburg d'Espanya i la derrota i destrucció de les institucions polítiques de Catalunya que la constituïen en entitat sobirana, seguides de la seva annexió a la Corona i el Regne de Castella. Examinarem successivament aquestes etapes de la història del nostre dret, amb les anticipacions i els retrocessos necessaris per tal de no fragmentar en excés l'exposició d'allò que al capdavant són processos unitaris ni interrompre la continuïtat de llurs trets característics. Processos i trets que, atesa la multisecular i homogènia tradició jurídica de Catalunya, molt sovint haurem de fer arrancar, a títol introductori, d'èpoques prou més remotes que les expressament tractades en el present capítol.

1.3. HISTÒRIA DEL DRET I HISTÒRIA GENERAL

A fi d'evitar repetir allò que ha estat més ben dit en un altre capítol d'aquesta obra, procurarem, en l'exposició que segueix, atènyer-nos tant com puguem als criteris que distingeixen essencialment els fets juridicoinstitucionals i reduir al que sigui indispensable les al·lusions als esdeveniments socials i polítics dels quals normalment només per un esforç d'abstracció hom arriba a destriar-los. Més costa fer-ho si es considera no només que uns i altres van inseparablement lligats a una mateixa realitat, ans també que dret i institucions són, ells mateixos, fets històrics, part constitutiva de l'evolució de la societat i la política.

1.4. LES FONTS HISTÒRIQUES DEL DRET

La primera font per a conèixer el dret d'un país i un moment determinats és, naturalment, la dels actes legislatius dictats per l'autoritat competent, reflectits en els documents originals o en còpies autèntiques; per al cas de Catalunya, es tracta bàsicament dels registres de cancelleria i els processos de corts.

La promulgació d'una norma comporta intrínsecament que aquesta es faci saber als qui l'han de complir. La invenció de la impremta afavorí la difusió i el coneixement general de les lleis paccionades mercès a la pràctica, iniciada el 1481,

de fer imprimir en un opuscle, arran de la seva aprovació, les constitucions elaborades en cada cort; la tasca fou encomanada, des del 1599 (constitució 58 d'aquell any), a la Deputació del General, molt d'acord amb la comesa genèrica d'aquest òrgan de vetllar pel respecte de la legalitat. Era lògic que la institució encarregada de defensar les lleis comencés basquejant-se perquè fossin conegudes. Al text de les constitucions i els capítols i actes de cort (en sentit estricte) s'afegien els d'altres actes de cort en sentit lat i concretament el capítol del donatiu atorgat al monarca, com també el llicenciament de la reunió per part d'aquest.

Però, a part de la imprescindible promulgació de les noves lleis a l'acabament de cada cort, una nota característica comuna a tot el període objecte d'aquest estudi —amb arrels en el període immediatament anterior— és la voluntat reiteradament expressada i, al capdavant, eficaçment materialitzada d'aplegar, de manera sistemàtica i pública, el cos de la legislació general que s'havia anat acumulant des dels mateixos inicis d'allò que arribà a ésser l'estat estamental català i, en particular, de la sancionada amb intervenció dels braços des de la Cort General de 1283, és a dir, la «paccionada».

La primera compilació oficial de les constitucions i els capítols de cort es confegí arran del canvi de dinastia després del Compromís de Casp. Sembla que, al sentiment generalitzat que era necessari aplegar en un cos cert, autèntic i ordenat la massa dispersa de les lleis promulgades des del segle XI, s'uní la decisió política de presentar al nou rei, Ferran I d'Antequera, primer de la dinastia forastera, una col·lecció completa i feaent de les lleis que havia jurat observar. En el capítol de cort 9 de la Cort de Barcelona de 1413, obtingué el «plau» reial una petició dels braços en què es demanava que es traduïssin del llatí al català els usatges, les constitucions i els capítols de cort, i s'ordenessin «sots degudes matèries e títols» perquè gaudissin en el futur de l'autoritat que el rei i la cort els conferissin. Menys de dos mesos després, una constitució (1413/34) precisava la feina dels tres comissionats que havien d'elaborar la compilació, la qual, en versions llatina i catalana, es dipositaria a l'Arxiu Reial o, si això no era possible, al de la Deputació. El rei designà, a proposta de la cort, dos juristes i un dels «instigadors» suggerits pels braços. Els comissionats compliren llur encàrrec sobre la base de materials diversos: els usatges, les col·leccions feudals, els registres de la Cancelleria Reial, els processos de cort (a partir del 1350), reculls privats. Llur treball fou revisat per dos juristes designats, significativament, per la Deputació. Els compiladors traductors ordenaren els usatges, les constitucions i els capítols de cort seguint l'ordre de matèries dels primers deu llibres del Codi de Justinià, tot afegint-hi en apèndix costums feudals com les *Commemoracions de Pere Albert* i les *Costumes de Catalunya entre senyors e vassalls*, i disposicions de pau i treva. La compilació, sorprenentment, no fou objecte d'una promulgació oficial, com el seu model romà, però

sembla, d'altra banda, que fou aplicada tot seguit que fou acabada (vers el 1422), perquè hom reconeixia, sens dubte, la força d'obligar, des de llur respectiva promulgació, de les lleis que hi eren recollides. Fou impresa a Barcelona l'any 1495, tot afegint-hi —sense més autoritat que «lo consell de doctors pràctics en dits drets»— les constitucions posteriors, des del 1422 fins al 1493, intercalades en els llibres i sota els títols respectius, i un segon volum que conté (en la llengua original) pragmàtiques, provisions, privilegis, concòrdies, sentències reials i arbitrals, algunes butlles pontificies referents a punts de fricció entre les jurisdiccions eclesiàstica i civil, etcètera, que corresponen virtualment a allò que hom pot caracteritzar com a actes de cort.

En la Cort de Montsó de 1553 es plantejà (constitució [const.] 2) la necessitat d'un nou recull oficial. A més de l'enorme acumulació de noves lleis durant només cinquanta anys, pesà, potser, un difús desfici pel caràcter semioficial que havia acabat prenent la compilació anterior i probablement també una certa insatisfacció d'ordre tècnic pel fet que s'hi aplegaven, al costat de les disposicions vigents, disposicions abrogades per altres de posteriors o bé clarament en desús o esgotades en llur efectivitat. La iniciativa, aleshores estèril, fou represa en la Cort de Barcelona de 1564 (capítol de cort 24), però, malgrat que els tres experts reials i els tres dels braços nomenats amb aquesta finalitat compliren realment llur comanda, la manca d'interès per part del rei féu que l'empresa no culminés. Finalment, el 1585 (cap. 24) hom disposà que es reprenguéss, es continués i s'acabés l'esforç compilador. Els comissionats —tres ministres del Reial Consell i tres juristes, respectivament, pels braços eclesiàstic, militar i reial— conclogueren ràpidament llur encàrrec i l'obra fou impresa de 1588 a 1589. El primer volum conté els usatges, les constitucions i els capítols de cort; el segon, les pragmàtiques i altres disposicions; i el tercer, les «constitucions y altres drets de Cathalunya supèrfluos, contraris y corregits». El darrer constituí la principal innovació metodològica del nou recull i suscità entre els juristes dubtes sobre l'autoritat de les qualificacions esmentades. Mentre molts les acceptaven, alguns jurisperits sostenien que la inclusió d'una llei en el tercer volum expressava l'opinió dels compiladors, però no li llevava vigència si no havia estat abrogada quant a la matèria i resultava aplicable.

En la primera i única cort celebrada als catalans per Felip d'Anjou, el 1701-1702, quan encara regnava formalment de manera lícita amb el nom de Felip IV (com a rei de Castella era Felip V), hom acordà (const. 82) que la Deputació del General fes una «nova impressió» actualitzada de la compilació. Fixem-nos en el destinatari i l'abast de l'encàrrec en aquesta ocasió: ja no es tractava d'una comissió mixta del rei i els braços per a compilar i fixar autènticament els textos paccionats, sinó de la representació estamental ordinària, que així ampliava i arrodonia la seva missió habitual de posar en coneixement de la comunitat les lleis per les quals havia

de vetllar; convé subratllar aquesta mostra del camí —certament no gaire planer— que va saber fer en dos segles llargs el nostre «decadent» pactisme. En conseqüència, els comissionats foren designats, aquesta vegada, només pels tres braços. La «nova impressió», doncs, més que nova compilació, fou feta el 1704 a Barcelona.

Les constitucions i els capítols de cort aprovats en la Cort de Barcelona de 1705-1706, convocada pel rival de Felip d'Anjou, Carles d'Àustria (com a Carles III), no foren ja incorporats a cap compilació i romangueren vigents, publicats en forma de quadern de cort a part, en els territoris fidels a l'arxiduc, fins a la derrota de la causa austriacista.

Quant a les característiques de les compilacions generals catalanes, podem concloure, recapitulant en part allò que ja s'ha dit, que es tractava de col·leccions, amb caràcter oficial més o menys explícit, sistemàtiques i virtualment exhaustives de les disposicions de la màxima categoria normativa secular del Principat i els comtats, definides formalment com lleis paccionades o assumides, després, expressament com a tals; disposicions que foren recollides normalment sense modificacions (addicions, supressions o esmenes autoritzades), encara que sí a vegades de forma fragmentada respecte a la seva versió autèntica, i sense una promulgació global que renovés o ratifiqués la seva vigència. Hom pot destriar ací una inflexió que la doctrina pactista imposa a la tradició compiladora, en última anàlisi, romana: si bé aquesta admetia i comportava normalment, a més de la recollida ordenada de la normativa vigent, l'omissió, la modificació o la substitució per l'equip compilador, amb la cobertura de la sanció global i suficient del príncep, de les disposicions considerades obsoletes, defectuoses o inadequades, l'aplicació coherent dels principis del pactisme obligava a la religiosa conservació de les lleis aprovades bilateralment a les corts i a la malfiança enfront de tota alteració que no hi tingués l'origen. Cal observar, però, en aquest punt, que, de manera aparentment il·lògica, hi hagué, tot amb tot, constitucions que no foren compilades, entre aquestes algunes de tan importants com les que arrodoniren definitivament el territori del Principat (1347, 1350) o moltes de les aprovades en la Cort de Montsó de 1470.

Les compilacions eren sobretot incompletes en relació amb el dret general de Catalunya i amb les mateixes matèries tractades, puix que no eren codificacions en el sentit actual, és a dir, sistemes normatius tendencialment omnicomprendius, on es desenvolupaven les solucions derivades de l'aplicació conseqüent d'uns principis jurídics idealment coherents, sinó que eren aplecs de textos legislatius que calia integrar com a *ius municipale* en el conjunt de les disposicions romanes i canòniques tal com l'havia configurat la jurisprudència de la recepció (*ius commune*) i l'havia treballat la pràctica catalana.

Finalment, convé aclarir que, per a determinar el contingut o, simplement, l'efectivitat d'un capítol de cort, és obligatori remetre's al tenor i l'abast de la «de-

cretació» reial, ço és, els termes en què el monarca havia atorgat el seu «plau», car la lògica del sistema pactista feia que l'objecte de la sanció s'estengués únicament al camp de coincidència entre la petició dels braços i l'assentiment del rei; sovint d'aquesta manera la voluntat del príncep restringia notablement la significació de la norma demanada o, en alguns capítols de cort compilats pel que sembla només *ad perpetuam rei memoriam*, es limitava a ratificar la normativa anterior, «llevats tots abusos». No és irrellevant tampoc fer notar que moltes vegades les constitucions i els capítols de cort eren aprovats només a títol temporal, «fins a la conclusió de les primeres Corts», raó per la qual calia prorrogar-los o perpetuar-los si hom volia perllongar-ne més o menys la vigència (vegeu el llibre X, títol XI, de la compilació de 1704).

A part dels plecs solts amb què diverses institucions, començant pel lloctinent amb les pragmàtiques i crides reials, donaven oportunament a conèixer les normes acabades de sancionar, sense abandonar, però, la tradicional lectura pública al so de la trompeta en els llocs adients, alguns òrgans i corporacions anaren més enllà de llurs nivells respectius amb la publicació de reculls més o menys complets de disposicions homogènies per raó de la matèria, com la mateixa Deputació amb les seves normes orgàniques (el *Llibre dels quatre senyals*, els capítols del redreç del General) i les disposicions de caràcter més o menys estable dictades pel consistori en l'exercici de les seves facultats («càrrecs» dels seus oficials, directori de llur visita, tarifes de les «generalitats»).

Una font decisiva per a conèixer i avaluar l'estat i l'evolució del dret en aquests segles és, com en totes les èpoques, la dels documents d'aplicació —processos i sentències judicials i tramitacions i decisions administratives—, que ens poden revelar com s'han traduït en els fets les normes de diferent nivell i natura abans esmentades. L'aprofitament sistemàtic d'aquesta font, entre nosaltres pràcticament encara sense encetar, té a Catalunya, al costat dels processos i les conclusions conservats, un auxiliar poderosíssim en les innombrables al·legacions impreses, en plets privats per raó de la mecànica processal i en controvèrsies de dret públic amb propòsits apologètics i propagandístics, que ens permeten conèixer, mercès a la minuciosa i sovint molt penetrant argumentació dels advocats de les parts, els termes en què es presentava la batalla jurídica.

D'aquesta mena d'escrits passem insensiblement a l'abundantíssima literatura pròpiament fol·liculària, tan característica de l'Europa moderna, del final del segle XVI al començament del XVII, on es documenten extensament i prolixa les apassionades i innombrables disputes i controvèrsies polítiques i doctrinals que puntuen aquests temps tan conflictius i litigiosos i que hom pretenia dirimir a cop d'arguments més o menys plausibles i cites jurídiques, filosòfiques o fins i tot teològiques més o menys pertinents.

Dins de la literatura jurídica pròpiament dita (de caràcter didàctic o doctrinal), destaca per la seva abundància i significació institucional el gènere de les *decisiones*, característic de l'era dels *commentatores* i *consiliatores*. La «decisió» és el comentari d'una sentència o d'un grup de sentències sobre un mateix tema, generalment dels tribunals superiors, l'autor del qual analitza els motius de la resolució judicial, els compara amb les lleis aplicables i amb les doctrines d'altres juristes propis i estranys, resumeix els termes del debat, avalua críticament els arguments dels advocats de les parts i expressa, sovint amb gran independència i creativitat, la seva opinió personal, aprovatòria o crítica, sobre les sentències comentades. La constitució 3 de la Cort de 1542 disposa que es facin decisions de les conclusions de la Reial Audiència i del Consell Reial, «segons l'ordre que s'ha donat per nostre Lloctinent General ab lo Rey al Consell», i que es vagin estampant de tres en tres anys a càrrec del General. A aquest precepte devem, aparentment, si més no en part, la magnífica col·lecció de decisions impreses de Peguera, Càncer, Fontanella, Ripoll, Calderó, Xammar, Ramon, Amigant i Tristany (n'hi ha també d'inèdites), testimoni viu i apassionant de la societat, l'administració de justícia i el pensament jurídic del seu temps (sabem, sí, que les *Decisiones* de Miquel de Cortiada, rebatejades a aquest efecte —en realitat és un tractat sistemàtic—, es beneficiaren d'aquest finançament públic). La publicació fou suspesa en la penúltima cort catalana (const. 1702/8) per raons d'economia.

Al costat de les decisions, trobem valuosos tractats i monografies sobre diferents temes de dret públic i privat d'aquests i altres autors (afegim als citats els noms de Miquel Ferrer, Oliba, Bosch, Sarrovira, Serra, Berart, Sebastià de Cortiada, Francesc Ferrer, Vilosa, Solsona, Galí, Comes, Vilaplana, Potau —publicat al segle XVIII—, València, Despujol i, com el cant de cigne després de la destrucció de les institucions públiques de Catalunya, des del seu exili vienès, Aguirre.

1.5. ESGLÉSIA I ESTAT

A tall d'introducció en el món conceptual dins el qual s'inscriu l'ordenament jurídic de Catalunya durant el període abans aterminat, sembla indispensable recordar-ne els pressupòsits i la dinàmica que l'animava. Una problemàtica que, a diferència de la major part dels altres aspectes que esmentarem, però fent-se present en gairebé tots aquests aspectes, no té paral·lel ni continuació en la vida jurídica i institucional dels nostres dies, és la que plantejà durant divuit segles llargs, i en concret durant les edats mitjana i moderna a l'Europa occidental i centreoriental, la singular superposició d'un organisme —d'una *societas perfecta*— únic i universal (i per tant «transnacional», com diríem ara) damunt la pluralitat d'un

àmbit políticament fragmentat en diverses altres *perfectae societates*. La interpenetració —o, més ben dit, la coincidència quant a les persones— de l'Església i els seus súbdits (tots els batejats) amb els governants i governats dels diversos regnes i territoris que, a partir del segle X, configuraren irreversiblement la cristiandat llatina, feia que tothom, incloent-hi els prínceps sobirans, fos súbdit «en allò espiritual» del bisbe de Roma, al mateix temps que tothom, fora dels darrers, ho era també «en allò temporal» del monarca respectiu (els naturals dels estats pontificis ho eren òbviament del papa en un i altre conceptes). Això sol comportava l'existència de dues jurisdiccions que actuaven simultàniament sobre una mateixa població, distingides només —amb prou dificultat— per raó de la matèria.

Atès que el mateix concepte de *jurisdicció* comporta declarar, per part de l'autoritat legítima, allò que cal fer o deixar de fer i com fer-ho segons el dret i l'equitat, però també manar eficaçment que es compleixi el que s'ha declarat, es presentava, a més de la qüestió prèvia de delimitar les competències respectives, la dificultat d'aplicar la coerció adient per a executar les decisions dels tribunals eclesiàstic i secular. La qüestió de la competència es resolgué en gran manera a Catalunya amb el sistema d'arbitratge per a resoldre les contencions de jurisdicció entre jutges eclesiàstics ordinaris i jutges seculars previst en la Concòrdia de la reina Elionor i el cardenal de Comenge, legat papal, de 1372; l'execució coercitiva s'obtenia normalment, a part de les sancions merament espirituals —però amb conseqüències d'ordre pràctic (l'excomunicació)— comminades pel jutge eclesiàstic, amb la cooperació de la força pública impetrada del jutge secular (l'anomenat *braç secular*) i, en general, amb l'auxili recíproc entre ambdues jurisdiccions.

Tota una altra gravetat revestia el fet que una part, prou nombrosa a l'època, dels cristians, els clergues (ordes majors o menors) i assimilats (familiars i servidors), tot i que convivia mesclats amb el clergat secular i la jerarquia, no estaven en principi sotmesos, per raó de la seva especial dedicació dins la comunitat eclesial, a cap altra jurisdicció que a la de l'Església. Hom repetia que un jutge secular no sols era incompetent sinó àdhuc incapaç per a jutjar un eclesiàstic. La necessitat de conciliar aquest principi (llibertat, exempció o immunitat eclesiàstica) i la seva conseqüència, el for eclesiàstic, amb el fet evident de la coexistència i interrelació quotidianes de clergues i laics, donà lloc a l'elaboració, per part dels juristes d'ambdues potestats, d'una gran massa d'agudíssimes construccions dogmàtiques i regles positives (una de les activitats més subtils i engrescadores amb què s'ha exercitat durant segles l'enginy humà) amb les quals l'Església romana i els poders temporals d'Occident —després de la Reforma, només els catòlics— s'esforçaren a conjuminar, millor o pitjor, llurs interessos i apetències contraposats. El resultat fou, com es podia preveure, que calgué reconèixer, molt aviat i cada cop més, que els eclesiàstics, com a membres de fet de la societat secular, «també» eren súbdits de

l'autoritat temporal «en certs respectes». A la mateixa conclusió empenyí, anàlogament, la desigual contundència de les sancions de què una i altres disposaven.

De la coexistència de dues potestats independents igualment supremes, cadascuna en el seu camp, es desprenia, per una banda, que l'autoritat eclesiàstica conservava al costat de l'autoritat temporal, a més de la pròpia jurisdicció, la facultat de legislar en allò que judicava que era de la seva competència. Les disposicions de l'Església gaudien de major o menor inatacabilitat segons el grau en l'escala jeràrquica de l'òrgan que les havia adoptades —papa (sol o amb concili ecumènic), concili provincial (entre nosaltres, el tarraconense), sínode diocesà, arquebisbe o bisbe, prelat *nullius* (com l'arxiprestat d'Àger i el priorat de Meià), superior religiós d'un orde o una comunitat exempta, etc.— i sempre que no s'endinsessin en matèries reivindicades també pel poder secular. D'altra banda, atès el caràcter superior i configuratiu de la religió (per a tothom, catòlics i protestants, l'*horizon indépassable* de la cultura occidental fins al trànsit del segle XVII al XVIII i encara després, durant molts anys, per a una gran majoria d'ambdues confessions), les disposicions de l'Església eren, en principi i amb aquestes reserves, acceptades expressament o tàcita, i respectades i aplicades per l'autoritat secular com a part d'un sol ordre jurídic integrat i teòricament harmònic. En cas contrari, quan l'Església creia que se sortien de l'esfera pròpia i infringien els seus drets, eren explícitament «protestades» o «suplicades» davant el papa i, per les raons abans adduïdes, romanien pràcticament sense aplicació. En aquest aspecte era summament útil el requisit del plàcet reial que hom imposava a l'admissió de les disposicions pontifícies (requisit sempre «protestat», aquest cop per la Seu Romana) i que permetia aturar la publicació de les considerades objectables. Com ja es pot imaginar, tot plegat constituí l'escenari de controvèrsies que reproduïen i multiplicaven fins a l'infinit la conflictivitat de les simples competències de jurisdicció i l'esmentada problemàtica de llurs solucions. Les constitucions provincials tarraconenses i les sinodals de diòcesis i prelatures catalanes foren compilades i impreses diverses vegades al llarg d'aquests dos segles.

La manera de plantejar, desenvolupar i resoldre els conflictes entre l'Església i la potestat secular constitueix un dels trets més característics i definitoris de les diverses entitats territorials de la cristiandat occidental i marcà ineludablement la cultura política i la mateixa psicologia de cada un dels seus pobles. Pensem només en el pes que han tingut en la constitució de les respectives identitats col·lectives la querella de les investidures, la reforma luterana i les successives guerres i paus religioses a Alemanya, la disputa entre Bonifaci VIII i Felip el Bell i el gal·licanisme a França, i el nacionalisme religiós de la baixa edat mitjana a Anglaterra, culminat després amb el cisma d'Enric VIII, que obrí la porta, al cap d'un temps, a la introducció del protestantisme. A Catalunya, i als països de l'antiga Corona

d'Aragó en general, però, el trencament de la continuïtat històrica i l'oblit de la pròpia tradició (i també el romanisme monolític de l'Església catalana des del segle XIX) han enfosquit la consciència d'aquest poderosíssim component de la pròpia personalitat. L'episodi més espectacular, però certament no l'únic, d'aquesta confrontació a casa nostra fou la lluita entre Pere el Gran i el papat arran de les Vespres Sicilianes. Podem dir, en termes generals i mirant de no sortir del domini jurídicoinstitucional, que el resultat va ésser, per al període que estudiem, una explícita i vigilant independència del poder civil —tothora unida a la més incondicional i sincera ortodòxia— i el neguitós i resignat reconeixement per part de l'autoritat eclesiàstica del paper rector del primer. Durant els regnats dels Habsburg potser es pot apreciar, a Catalunya, una gradual i definitiva afirmació de la potestat secular, fonamentada en una zelosa defensa de les nombroses regalies eclesiàstiques del comte de Barcelona —privilegis (més o menys autèntics), vistos des de l'altra banda— que preludia el regalisme borbònic del segle XVIII. Aquest darrer anava, però, lligat a tota una altra concepció del dret i el poder públic: l'absolutisme.

1.6. EL PACTISME

Tothom sembla estar d'acord a considerar que el fonament últim de l'antic ordenament jurídic català era el modernament anomenat *pactisme*. Aquesta formulació tan popular com exacta ha d'ésser, tot amb tot, objecte d'alguns aclariments.

La doctrina pactista, comuna poc o molt a la cristiandat occidental, establia que l'ordre transcendent manifestat en els drets diví i natural, en fer obligatori el compliment dels pactes que hi fossin conformes tant en la forma com en el contingut, permetia la formació d'acords bilateralment vinculants entre el sobirà, titular d'una potestat suprema però intrínsecament limitada, i els seus súbdits, els quals, tot i que estaven sotmesos a la seva jurisdicció, eren i romanien lliures, no només en relacions concretes de dret privat (això ho admeté més tard fins i tot la doctrina absolutista), ans també en aspectes més o menys generals i permanents del dret públic (incloent-hi a vegades les regalies majors i la mateixa llei de successió), fins a arribar a condicionar l'àmbit d'elaboració de les decisions legislatives (assemblees representatives) i la mateixa producció del dret (necessitat del consentiment dels representats). No parlem, doncs, ara d'un tarannà individual o col·lectiu habitualment inclinat a resoldre els conflictes d'interessos per la via de la negociació i els acords transaccionals entre les parts confrontades (tarannà que alguns, amb poco molt fonament, consideren característic —i positiu— dels catalans de totes les èpoques, però és, més que res, assumpció de la nostra debilitat en els darrers

segles), sinó d'una doctrina politicojurídica concreta, vigent durant un temps i dins un espai geogràfic i cultural determinat.

Cuitem, a més, a precisar que no entenem ací per pactisme *stricto sensu* el simple encreuament de deures del sobirà (defensar i mantenir en pau i justícia els seus súbdits) i del poble (reconèixer l'autoritat del monarca i coadjuvar al seu exercici) expressat en l'intercanvi de juraments entre l'un i l'altre al començament de cada regnat, ni, encara, la limitació i el condicionament eventuals pels «pactes de coronació» medievals de les potestats del príncep en l'introduït del seu ofici (el que en podríem dir *pactisme ocasional*). Ens referim concretament, en aquest treball, a l'aplicació «sistemàtica i necessària», amb més o menys amplitud i conseqüència, d'uns mecanismes de producció jurídica i d'exercici i control del poder derivats de la doctrina abans perfilada, manera de fer explicitada i instrumentada ben d'hora a Catalunya (constitucions «Volem, estatuïm e ordenam» i «Una vegada l'any» de 1283).

1.7. REX: EL PRÍNCIP SOBIRÀ

L'esmentada dualitat entre un rei o altre príncep secular «que no reconegués superior» com a tal —i aquest era el cas del comte de Barcelona, anomenat correntment «el Rei» des de la unió dinàstica amb Aragó— i revestit de l'autoritat suprema, però no absoluta, i uns súbdits (ço és, persones sotmeses a la seva jurisdicció) que romanien lliures, constituïa la precondition mateixa del sistema pactista.

Com a resultat d'una evolució de segles en la qual es mesclaven llunyanes tradicions germàniques i romanes amb idees cristianes, tot plegat traduït en termes jurídics mercès a les elaboracions de l'alta edat mitjana i a la superposició dels conceptes i les normes del dret comú romanocanònic des de la recepció d'aquest darrer, la institució monàrquica restà definida a l'Europa occidental i central per uns components prou clars i precisament enumerables. El rei, com a institució, era un home (i eventualment una dona en els països que admetien la titularitat femenina) que encarnava en la transitorietat de la seva existència mortal una dignitat perdurable que el transcendia (el «quoddam intellectuale perseverans enigmaticum» que deia Baldus) i que donava fermesa i persistència als seus actes i pactes. Romania, però, al costat d'aquesta dignitat immortal, com a realitat integrant i operant de la institució, la persona física, amb consciència i voluntat jurídicament rellevants. La conciliació d'ambdós elements s'expressava en el jurament que el nou príncep prestava a l'inici de cada regnat, on no sols s'obligava a exercir les seves facultats en el sentit i dins els límits amb els quals les havia rebudes del seu ante-

cessor, sinó que assumia i novava les obligacions amb què s'havia lligat aquest darrer fins al moment de la successió.

Es diu que les funcions definidores de la dignitat reial es reduïen, gairebé sense deixar residu, a les de jutge i cabdill. Preferim modular i amplificar la segona dient que el rei era, per excel·lència, el defensor de la comunitat, tant davant d'enemics exteriors com davant d'enemics interns. Això últim es manifestava especialment en la protecció atorgada a l'Església i als membres més desvalguts de la societat i, en general, en l'obligació de vetllar per la pau i la tranquil·litat públiques, allò que en termes més abstractes anomenem avui *ordre públic*. L'exercici d'aquesta mateixa dignitat s'enquadrava, en la baixa edat mitjana i la primera edat moderna, en unes maneres d'actuar o «potestats», sobretot mitjançant l'ús d'unes facultats concretes que, encara que no sempre totes eren presents ni ho eren amb la mateixa força, hom considerava típiques de l'ofici de rei: les anomenades *regalies*. Les potestats eren: la dispositiva, assimilable a l'actual activitat legislativa; la judiciària, o actuació com a jutge (àdhuc en una causa pròpia), però amb una extensió que encloïa gairebé tota l'activitat administrativa i l'expedició d'edictes o «crides», o activitat reglamentària; la gràciosa, o activitat discrecional, però no arbitrària, de dispensar del compliment d'obligacions legals i de concedir gràcies i honors, però també d'atorgar règims orgànics (com els privilegis del regiment dels municipis reials a Catalunya) i de nomenar els titulars d'oficis; i l'econòmica i política, o actuació com a «cap de casa», és a dir, mantenir la pau i la tranquil·litat públiques, vetllar per l'aprovisionament i la correcta distribució dels articles de consum, reglamentar jocs i espectacles, etcètera.

L'enumeració tradicional de les regalies procedia dels *Libri feudorum* llombards (II, 56), annex medieval del *Corpus iuris civilis*. N'extractem les següents: vies públiques, rius navegables, ports, ribatges, els vectigals vulgarment dits *telo-neus* (tributs a la circulació de mercaderies), moneda, béns vacants o confiscats a delinqüents, «angaries, parangaries» i prestacions de carros i vaixells (serveis exigibles per l'autoritat als particulars en determinats casos), maridatge (contribució a les despeses de les noces reials), potestat de constituir magistrats per a administrar justícia, arrendaments de *pesqueres* i salines, etcètera. A aquestes regalies de dret comú s'afegien a Catalunya les creades pel dret de la terra, com les de caràcter eclesiàstic, les recollides en alguns usatges, especialment les relatives a la protecció dels súbdits i a l'ordre públic, els infractors de les quals eren dits precisament *regaliats*, derivades o deduïdes de la condició del rei de cap de la comunitat (relacions amb l'Església i amb els prínceps estrangers, declaració de guerra, concertació d'aliances i altres tractats) o producte de la legislació posterior, com la *convocandi curias* o prerrogativa de celebrar corts.

Pel que s'acaba de dir, es pot veure que les regalies, fora de la idea general que eren drets que permetien al monarca complir les seves funcions constitutives, no

responien a cap concepte precís i taxatiu i, per tant, als països on hi havia una jerarquia de les normes prou definida, podien ésser creades, modificades, reglamentades o abolides pels procediments ordinaris, com, per exemple, a Catalunya, la llei paccionada. L'únic límit era de caràcter prudencial: no convenia que aquestes atribucions fossin retallades ni transferides fins al punt de reduir el rei a la impotència, que volia dir també la ineficàcia. Per tant, podríem dir que les regalies eren pràcticament els drets que el rei, en un moment determinat, tenia com a tal per a l'exercici de les seves funcions.

Pel que fa a l'exercici directe i personal i a l'alienabilitat de les regalies, la teoria les classificava en majors i menors, segons si eren exclusives del príncep o si podien adquirir-les els súbdits. De les primeres, algunes eren talment *ossibus affixae* (enganxades als ossos) del rei que no se'n podien separar mai. També es podien dividir en concedibles «en domini i propietat», i per tant prescriptibles, i inconcedibles, i en conseqüència imprescriptibles; de les primeres, unes podien ésser transmeses absolutament (*privative*) als inferiors, i altres, només *cumulative*, i aleshores el sobirà es reservava tant com el que concedia; val a dir que, si volia i es trobava en circumstàncies de fer-ho, podia exercir-les concurrentment amb els inferiors, substituint-los temporalment (així eren, per exemple, les jurisdiccions patrimonials dels barons a Catalunya). Segons un altre criteri, la major part de les regalies inconcedibles eren habitualment en mans dels oficials del rei «en exercici i administració», mentre que d'altres les havia d'exercir ell personalment, directament o mitjançant un delegat, i algunes regalies, considerades personalíssimes, no admetien delegació ni representació.

Volem insistir en la idea de l'autoritat reial com a suprema però inherentment limitada. Segons la noció tradicional, la sobirania era la situació en què es trobava el titular d'aquesta autoritat pel fet de no estar sotmès a cap altra autoritat secular que el pogués jutjar. Les facultats concretes mitjançant les quals el sobirà havia de complir les seves funcions primordials de jutge i protector eren naturalment (històricament) només les definides pel dret, al qual el sobirà estava sotmès igual que els seus súbdits. Per contra, el concepte absolutista de *sobirania* que s'estengué i s'imposà a partir del segle XVII pressuposava, amb vista al més eficaç exercici d'aquelles funcions, la facultat naturalment (intrínsecament) il·limitada de realitzar tots els actes necessaris per a complir-les, amb l'únic sostre de la religió i la moral, i sancionada només per Déu en l'altra vida. Com a conseqüència, pertocava al sobirà terrenal i només a ell determinar, cas per cas o en general, què era i què no era just. És a dir, li esqueia, a més de la missió habitual de declarar el dret i fer-lo respectar, el monopoli de produir-lo, incloent-hi el que determinava la validesa i l'abast dels compromisos que ell mateix hagués assumit. Compromisos que, per definició, doncs, no podien mai delimitar ni restringir aquesta seva potestat sobirana.

Vet ací, segons ho entenem, la nota diferencial de l'absolutisme com a doctrina jurídica respecte de la concepció anterior, per damunt de les multiformes manifestacions de la praxi política moderna, però no necessàriament absolutista, en les quals hom sol concentrar l'atenció.

1.8. *REGNUM*: EL GENERAL DE CATALUNYA

La mateixa limitació connatural a l'autoritat suprema i la necessitat pràctica d'exercitar el dret típicament feudal (tal vegada transformat en obligació) de demanar ajut i consell als seus súbdits (que els podien donar precisament perquè eren persones lliures i amb patrimoni propi), defineixen els termes en què s'establí durant segles la relació entre l'una i els altres, especialment després que s'imposà la idea que, quan es tractava d'assumptes de la més alta categoria i d'interès més general, la relació s'havia de materialitzar dialècticament entre el sobirà, per una banda, i el conjunt o la comunitat de súbdits convocada a aquest efecte, per l'altra, i no pas pocs o molts súbdits per separat, en aplicació del principi canònic «Quod omnes tangit, ab omnibus approbetur» (“allò que afecta tothom, que per tothom sigui aprovat”). Aquesta comunitat que, amb diferent grau d'organització segons els països, dialogava i eventualment pactava amb el *rex*, era el *regnum*. A Catalunya, on, com en altres territoris europeus, el grau d'organització era el màxim, s'anomenava el General (*generale*, adjectiu substantivat neutre) o la Generalitat de Catalunya. Com diu Andreu Bosch (segle XVII), constituïa per si mateixa una «república» o una comunitat amb personalitat jurídica que, juntament amb el príncep, constituïa una altra «república» encapçalada per ell. El General s'estructurava socialment en estaments i políticament en braços (dits també *estaments*), segments institucionals que en part coincidien amb els estaments i que al Principat eren tres: l'eclesiàstic, el militar (de *miles*, “cavaller”) i el reial o popular.

Reprenent el tema de les fonts de coneixement del nostre antic dret, pot semblar estrany que una institució de la significació i el pes de la Deputació no es vegi reflectida més que en una mínima part i de manera inconnexa i subalterna en el corpus principal de la legislació general. Ho podem atribuir a dues causes: una és que la profunda originalitat d'aquesta creació medieval, del tot aliena a les categories del dret romà imperial, mal podia trobar —encara menys que la Cort General— el lloc adequat en una compilació inspirada en el Codi de Justinià; la segona, més complexa i menys clara en l'estat actual de la investigació, es refereix a la peculiar inserció de l'òrgan en els mecanismes normatius del dualisme pactista, ja que una institució nascuda ocasionalment de la relació de forces entre rei i braços en els inicis de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (final del segle XIII), perpetuada i confirma-

da en les seves funcions financeres (mitjan segle XIV), carregada després amb el feix de vetllar pel respecte de la legalitat (principi del XV), dotada a un i altre efectes d'atribucions i facultats quasi règies i proveïda d'una imposant estructura burocràtica, difícilment podia encabir-se en allò que era explícitament la col·lecció de les disposicions (*constitutiones*) del príncep, al qual tanmateix romanien sotmesa.

Abans, però, de precisar el concepte, cal tenir ben presents dues institucions que de diferent manera transcendien la divisió política de la societat en braços.

1.9. *REGULI*: ELS BARONS

Com a resultat del col·lapse de l'autoritat central a l'imperi fundat per Carlemany arran de la guerra civil entre els seus successors (i potser en gran part conseqüència irresistible de canvis econòmics, socials i tècnics mal coneguts, incloent-hi els de la tècnica militar), es produí a Occident una alienació més o menys completa de les jurisdiccions i altres funcions públiques en benefici dels antics oficials reials i d'altres poders locals. Aquests passaren a exercir-les a títol propi com a part constitutiva de llurs patrimonis. La «revolució feudal», que en els comtats perifèrics que aviat serien Catalunya es produí amb retard i amb un cert caràcter traumàtic, comportà la instauració a Europa d'una institució que, fins fa uns dos segles, donà a l'Estat i a la vida política una fesomia particular: el baronatge o, en termes més tècnics, les jurisdiccions patrimonials.

Segons les llistes publicades per la Deputació del General, al començament del segle XVIII, d'un total d'aproximadament dues mil quatre-cents jurisdiccions locals, n'hi havia a Catalunya (l'espanyola i la francesa) menys de set-cents que pertanyessin al rei; la resta eren «terra de baró», incloent-n'hi unes sis-cents de barons eclesiàstics. Tot i que les ciutats gairebé del tot i la major part dels altres nuclis urbans eren de jurisdicció reial, la distribució esmentada, sumada a la proporció que l'element rural representava aleshores en el total de la població, pot donar una idea del pes del baronatge en el control de l'espai i de la gent.

Per bé que en els seus orígens el baronatge secular s'identificava amb l'alta i la mitjana noblesa, en els segles que estudiem, la mateixa patrimonialitat i transmissibilitat dels continguts jurídics que definien la condició genèrica de baró permetien que, al costat dels títols (ducs, marquesos, vescomtes, barons amb títol de tal) dels nobles pròpiament dits i dels cavallers, donzells, generosos i homes de paratge, també la tinguessin no sols els integrants del patriciat (ciutadans i burgesos honorats i altres «gaudints»), sinó també els simples plebeus. Fins i tot les universitats locals (municipis) podien tenir i tenien baronies (la vila d'Igualada arribà, per compra, a ésser parcialment «senyora d'ella mateixa»). Els titulars de les regalies

eclesiàstiques eren prelats i dignitats o superiors de comunitats religioses —incloent-hi els oficials de l'orde de Sant Joan—, capítols de catedrals i col·legiates, monestirs i convents, i meres fundacions (com la pia almoina o l'hospital de la Santa Creu de Barcelona).

No existia un règim general del baronatge. Els mateixos orígens històrics de la institució fan veure que cada baró gaudia en concret d'aquells drets jurisdiccionals (i dominicals) que de fet havia pogut acumular o conservar com a conseqüència d'usurpacions, concessions, costums i pactes. La jurisdicció, per influència romanística, es dividia habitualment en mer imperi i mixt imperi (dels quals només el darrer atorgava la condició estricta de baró). El mer imperi o alta justícia comprenia sobretot competències penals i alguna intervenció en assumptes civils importants; per contra, el mixt imperi encloïa la gran majoria de les causes civils i els delictes lleus. Els anomenats *drets del castell* eren certs serveis de vigilància («guaita» i «bada»), assistència armada («so de corn») i fortificació («obres foranes») exigibles pel senyor d'un «castell termenat», és a dir, amb territori jurisdiccional (gairebé tots els pobles de Catalunya ho eren). Es pretenia, amb caràcter general, que la jurisdicció baronial comportava ordinàriament la facultat de posar en profit propi molins i forns «de destret» o «forçats», obligatoris i exclusius, i la d'autoritzar tercers a explotar, també en exclusiva, fleques, tavernes i carnisseries; la Reial Audiència dictaminà que la regla era la inversa, en virtut de la llibertat de comerç vigent al Principat. Els drets dominicals naixien de la relació feudal o emfitèutica que lligava el baró amb alguns dels habitants de la baronia, i comprenien l'important dret de capbrevar, és a dir, d'obligar com a jutge a fer-se reconèixer els seus drets. Als de cens, fadiga, lluïsmes i amortització s'afegien les múltiples prestacions pageses lligades a la possessió i l'ús de terres del baró. A més, els barons a Catalunya havien incorporat generalment a llurs patrimonis els delmes, les tasques i les primícies que el dret canònic atribuïa a l'Església per a la seva sustentació. Entre altres coses, no estaven obligats a extradir delinqüents ni respondre durant segles, ni principalment ni subsidiària, de les faltes de llurs oficials. Estaven exempts de la jurisdicció dels altres barons i sotmesos a la del veguer reial.

Per a defensar la seva jurisdicció, el baró podia obligar el seu súbdit creat cavaller o convertit en gaudint a alienar, en el termini d'un any, els immobles que tenia dins la baronia; altrament, el baró es trobaria amb un individu exempt dins la seva baronia, el seu àmbit jurisdiccional. Pel mateix motiu, un «militar» o gaudint no podia adquirir béns sota el domini d'un baró, ni tampoc era lícit al súbdit d'un baró romandre a la baronia si havia adquirit els privilegis de veí o ciutadà d'una ciutat o vila. Ni el mateix rei no podia adquirir aous dintre els termes d'una baronia (const. 1283/50).

Els barons eren súbdits del rei com a sobirà i sovint també com a superior feudal o senyor directe. En aquest aspecte, eren de la jurisdicció del batlle general de Catalunya, administrador del reial patrimoni. Havien de complir i fer complir les constitucions i altres lleis paccionades, com també les pragmàtiques reials, però podien aplicar en llurs tribunals els propis «estils de cort». S'entenia que el rei podia redimir sempre que volgués les concessions reials en matèria de jurisdicció, com si haguessin estat fetes a carta de gràcia, «reduint-les» al reial patrimoni. El rei podia exigir a qualsevol que exercís jurisdicció la presentació del seu títol justificatiu. Incitava el baró a administrar correctament la justícia i, en cas que ho fes abusivament, li segrestava la jurisdicció. Li suspenia la que exercia sobre el síndic d'una població quan aquesta pledejava amb ell. La jurisdicció baronial restava també suspesa quan el rei o el seu lloctinent eren presents a la baronia, en cas de rebel·lió dels súbdits i mentre el veguer executava la regalia del sometent en el seu territori. Els barons tenien a Catalunya les primeres apel·lacions contra llurs sentències, però el rei mai no s'havia volgut desprendre de les segones i ulteriors instàncies, i encara menys de les nombrosíssimes i extenses facultats d'evocació de causes davant la seva Audiència. I el súbdit que se sentia oprimat per la jurisdicció baronial tenia obert el condigne recurs al sobirà.

Tots aquests privilegis i facultats (i llurs limitacions) justifiquen a bastament la qualificació, entre irònica i admirativa, dels barons de la Catalunya moderna com a *reguli* («reietons» o «reis en petit»), que ells en el fons devien tolerar de bon grat, paral·lelament al caràcter quasi originari que atribuïen a llur poder. Els nostres barons deien, en efecte, i segurament creien, que el comte de Barcelona i ells, amb llurs mainades respectives, havien reprès la terra per als cristians de mans dels sarraïns, mentre que els altres, a tot estirar, havien estat admesos a participar en l'empresa en condició d'auxiliars. La mateixa versió llegendària dels fets donaven per a explicar que percebien en profit propi els delmes, les tasques i les primícies de l'Església com a conseqüència d'una suposada cessió remunerativa per part d'aquesta i a títol de bestreta per les despeses que eventualment haguessin de suportar com a defensors de la cristiandat.

De cara als habitants de la seva baronia, el baró es trobava en una posició diferent segons si només eren súbdits seus (sotmesos a la seva jurisdicció) o si n'eren a més vassalls (tinguessin terres d'ell). En aquest darrer cas, els barons afegien als seus poders de caràcter estrictament públic els derivats de la relació feudal o emfitèutica. Com a simples barons, estaven lligats pels privilegis i les concessions que ells o llurs predecessors haguessin atorgat, i havien de prestar jurament de complir-los abans de rebre el jurament de fidelitat dels súbdits i també l'homenatge dels vassalls. Com en tot, també pel que fa als oficials els barons reproduïen en petit l'estructura de l'Administració reial. La major part de les relacions de dret

públic entre barons i súbdits i vassalls foren absorbides a partir del segle XVI en el marc dels municipis, especialment dels rurals.

1.10. *UNIVERSITATES*: ELS MUNICIPIS

La població estable de cada localitat, gran o petita, de jurisdicció reial o baronial, constituïa naturalment una comunitat local, més o menys homogènia i amb interessos fins a cert punt comuns, que tendí en la baixa edat mitjana a organitzar-se políticament, amb normativa i institucions pròpies; en la terminologia de l'època, una *universitat* (com ho eren les dels estudis generals, ço que explica l'ús modern del terme). El procés, que va començar de ferm al segle XIII a les ciutats i viles, s'estengué després, amb les adaptacions pertinents, a les poblacions rurals, i es pot donar per acabat al final del segle XVI, amb alguna excepció anòmala que s'allargà fins molt endins del XVII.

No és aquest el lloc per a embrancar-se en una descripció del desenvolupament del municipi català, ni tan sols de les seves multiformes estructures en els segles que evoquem, un dels temes de la història juridicoinstitucional més difícils de sintetitzar; sí, però, que escau fer algunes precisions i marcar unes diferències amb una institució moderna aparentment homòloga de les antigues universitats locals, però en realitat bastant diferent: el modern municipi.

Ja hem insinuat en esbossar-ne l'origen la principal característica diferencial que volem assenyalar: mentre que el modern municipi és una circumscripció geogràfica sobre la qual exerceix les seves funcions de govern i administració una entitat politicoadministrativa regida per unes persones normalment elegides per un cos electoral legalment restringit en relació amb aquell territori, el municipi de l'Antic Règim, especialment abans de les innovacions absolutistes, és fonamentalment una corporació, una associació natural i forçosa dels veïns, constituïda històricament des de la base, reconeguda i reglamentada després pel poder públic, però sempre conservant-ne la identitat original. Això explica, entre moltes altres coses, que en unes eleccions legislatives modernes la demarcació municipal no sigui tinguda en compte com a criteri a l'efecte d'estructurar una representació «nacional», mentre que entre els segles XIII i XVIII la mateixa corporació és la unitat bàsica i indivisible de la representació, i els qui trameten els seus representants a una assemblea estamental, els donen les instruccions i en vigilen el compliment, són els mateixos que continuen administrant els afers grossos o petits de la població i en la mateixa qualitat, ço és, com a regidors de la ciutat. Aquesta identitat explica també el caràcter molt més omnicomprensiu de les competències (abastament, ordre públic, obres públiques, sanitat, comerç, ordenació del treball, ense-

nyament, defensa, etc.) que exerceixen els antics municipis i l'amplitud dels poders i les atribucions (legislatives, administratives i fins i tot judicials) que tenen assignats. També explica, a la vegada, al llarg del seu desenvolupament històric, la diversitat i el localisme de la vida urbana tradicional.

Una precisió indispensable en el nostre àmbit cultural és la que fa referència als orígens i el significat de la «revolució urbana» de la baixa edat mitjana i de les institucions que en resultaren. Una visió romàntica, reforçada per les aspiracions polítiques de la burgesia liberal del segle passat, ha cregut veure en aquest procés el desenvolupament autònom d'unes noves forces socials producte i propulsors alhora d'un canvi econòmic, social i cultural, que lluiten contra les estructures d'un món vell i acaben fent-se reconèixer i imposant-se com una realitat de rel popular i gairebé democràtica. Les coses passaren d'una manera una mica diferent. Sense negar ni ignorar la realitat d'unes transformacions endògenes, l'originalitat d'uns plantejaments inèdits i la pugnacitat de les naixents elits i masses urbanes, cal destacar el paper que, simultàniament als canvis demogràfics i tecnològics, tingué el marc institucional i jurídic en què aquests canvis es produïren i es canalitzaren. Parlem en particular de la importància decisiva que tingué en la constitució de les primeres entitats urbanes medievals la pressió fiscal de les naixents monarquies. En concret, volem subratllar que, en la majoria dels casos, els inicis de l'organització municipal presenten una forta empremta de les necessitats recaptatòries dels prínceps i com, progressivament, les estructures creades per a satisfer-les es van omplint d'altres continguts econòmics, polítics i administratius.

Una altra rectificació, relacionada amb l'anterior, té un interès encara més gran per a la caracterització de les antigues institucions catalanes. S'ha suggerit manta vegada un paral·lel, i a vegades un acostament fins al límit de l'assimilació, entre la ciutat de Barcelona durant els segles XIII-XV i les comunes italianes contemporànies, especialment les repúbliques marineres, i en general hom ha exaltat el municipi català com un model d'independència quasi republicana. Les diferències són, però, radicals, i la fesomia institucional del municipi català és tota una altra. Barcelona és, jurídicament, allò que en altres llocs es qualifica de *ciutat territorial* (*Landstadt*). Forma part d'allò que a l'efecte pràctic és un regne. Malgrat la potència (i, a vegades, prepotència) relativa de Barcelona dins el conjunt català, ni per l'originalitat institucional, ni per la singularitat de l'articulació jurídica amb la resta del Principat, Barcelona no es distingeix prou per a ésser considerada, des del punt de vista d'aquesta exposició, altra cosa que una ciutat catalana com les altres. Ni l'elaboració de les seves institucions, ni la potència comercial i financera que exhibeix en els seus millors moments, ni els privilegis exorbitants amb què els reis l'afalaguen, són prou per a autoritzar una opinió divergent sobre aquest punt. Quant als antics municipis catalans en general, es pot dir que, tot i la seva àmplia

autonomia i la seva autèntica independència d'actuació, no s'aparten mai d'un model caracteritzat per una acceptació habitual, amb poques vel·leïtats en altre sentit, de la jurisdicció i la preeminència reial i, si escau, senyorial, sense res que permeti comparar-les objectivament amb les ciutats lliures de l'Imperi, ni tan sols amb les ciutats castellanen en la seva època de més gran llibertat, i encara menys, doncs, amb les comunes italianes, com podrem comprovar en el curs de la nostra exposició.

1.11. ORDINES: ELS ESTAMENTS (SOCIALS)

Abans d'organitzar-se en un estat estamental, Catalunya ja feia temps que era una societat estamental, i ho va continuar essent encara durant un segle després d'haver perdut la seva estatalitat. Els estaments són el resultat d'una forma d'estratificació social típica de l'Occident cristià medieval i modern. Es poden caracteritzar com categories de persones dotades d'un estatut peculiar i que ocupen formalment una posició determinada en la jerarquia social; la pertinença a un estament, fora de l'eclesiàstic, és normalment hereditària, però no inalterable: s'hi pot entrar o deixar de pertànyer-hi per uns determinats mecanismes. Els estaments tenen una composició interna diferenciada i jerarquizada i, encara que amb evidents connotacions econòmiques i ocupacionals que n'expliquen l'origen, no són homogenis en aquests aspectes, ans hi regnen notables diferències i fins tensions que moltes vegades n'amenacen la solidaritat interna. Aquestes diferències s'expliquen en part per la relativa rigidesa de l'estatut jurídic davant la més gran fluència dels canvis econòmics i socials: un eclesiàstic ho és encara que no exerceixi cap funció religiosa; un noble empobrit continua gaudint dels privilegis de la seva condició; un plebeu, per ric que sigui, serà sempre un plebeu mentre no sigui ordenat o elevat a l'estament nobiliari o «militar». L'estament determina, en part, la forma i el grau de participació en la vida institucional i política dels seus membres.

En efecte, la pertinença a un estament i aquesta mateixa participació, juntament amb altres causes, com el fet d'estar sotmès a una o altra jurisdicció, fan que, malgrat l'ús indiferenciat de les mateixes paraules per a designar-les (estament, braç, ordre, condició, estat), no hi hagués, no ja coincidència absoluta, sinó ni tan sols una homologia general entre la realitat social que acabem de descriure i la seva articulació en el conjunt institucional o les seves pròpies estructures orgàniques, com tampoc una simetria entre la situació en què es trobava cada estament dins l'edifici de la comunitat política.

Arran de la redefinició i la posterior evolució de l'estatut dels ordres privilegiats en el marc cronològic del present capítol, tindrem ocasió de copsar-ne la regulació jurídica i el significat politicoinstitucional.

1.12. *REX CUM REGNO*: LA CORT GENERAL

L'escenari per excel·lència de la dialèctica entre *rex* i *regnum* en l'ordenament institucional del pactisme és, indubtablement, la trobada física entre ambdós interlocutors en la institució en què, amb diferents noms (parlament, dieta, corts), es materialitza l'anomenat *parlamentarisme medieval*.

En el cas de Catalunya, aquest parlamentarisme és producte de la confluència de dos processos diferents: un de comú a tot l'Occident europeu i un altre que, si bé present també d'alguna manera en altres terres, té ací una rellevància peculiar. El primer és el desdoblament de la primitiva cort reial (en el nostre cas, comtal) de l'alta edat mitjana. La cúria ordinària o restringida, que acompanyava el príncep en els seus continus desplaçaments, estava composta pels auxiliars i assessors habituals en matèria judicial, administrativa i financera. Per un procés secular d'especialització, se n'anaren desprenent al llarg dels segles els que van ser els òrgans centrals del primerenc estat modern: la reial casa i cort, el consell reial, en la seva doble faceta d'assessor polític i de tribunal suprem, la cancelleria i la secretaria reials i l'administració financera central, allò que a la Corona d'Aragó s'anomenava el *reial patrimoni*. La cúria magna, plena o extraordinària, a la qual assistia també el personal esmentat abans, reunia els prelats i els barons del regne i era convocada ocasionalment per a debatre, en funció consultiva, qüestions de transcendència general, com guerres i paus, la distribució d'honors al començament d'un regnat i el repartiment de conquestes o alienacions del patrimoni reial, i, sobretot, per a participar, en funció dispositiva, en actes com rebre el jurament del nou sobirà i jurar-li, al seu torn, fidelitat, resoldre problemes successoris, concedir al monarca ajuts militars o pecuniaris, definir noves relacions institucionals, etcètera. Quan, durant la baixa edat mitjana, els reis reclamaren també l'ajut i el consell de la nova força social i econòmica —i també militar— que representaven les ciutats i viles reials, es pot considerar que ja estava configurada l'assemblea parlamentària: a Catalunya, la Cort General.

Més particular del Principat va ésser el pes que hi tingué el procés d'assumpció i laïcització per part del comte de Barcelona, ja rei d'Aragó, del moviment, originalment eclesiàstic, de la Pau i Treva de Déu, fins al punt que la nova institució n'absorbí insensiblement les assemblees específiques i annexà a les seves competències la promulgació de disposicions en aquesta matèria.

Pere II el Gran, en la Cort General de Barcelona de 1282-1283, enmig de les angoixes del conflicte amb el papat i França i sota l'amenaça de la imminent croada per a desposseir-lo dels seus regnes, posà —de bon o mal grat— alhora el fonament legal de les reunions de corts i el del sistema pactista.

La constitució 1283/23 estableix, en efecte, que «una vegada l'any, en aquell temps que mills [millor] nos serà vist expedient, nos e los successors nostres cele-

brem dins Cathalunya General Cort als cathalans, en la qual, ab nostres prelats, religiosos, barons, cavallers, ciutadans e hòmens de viles, tractem del bon estament e reformació de la terra; la qual Cort fer ne celebrar no siam tenguts si per alguna justa rahó serem empatxats [impedits]».

Aclarim i justifiquem el concepte de *trobada física* i comparem-lo amb el concepte modern de *democràcia representativa*. Quan els autors medievals es refereixen amb diferents expressions al *regnum* no simplement com a representat, sinó com a present en l'assemblea parlamentària del seu país, tenen en compte, com és natural, els braços (o estaments, en sentit politicoinstitucional) que solen assistir-hi en persona: l'eclesiàstic parcialment, car al costat dels prelats que hi són presents físicament o, en cas de necessitat, per procurador, poden figurar-hi, com a Catalunya, a més de les comunitats representades per llurs superiors com a portaveus nats, els síndics elegits pels capítols de catedrals o col·legiates; el braç nobiliari hi és totalment present amb les persones qualificades o, en cas d'impediment, amb els procuradors personals dels impedits; només el braç popular, o de les ciutats i viles reials, es veu obligat a recórrer sistemàticament a l'elecció de síndics. Però observeu que aquesta representació normal, com l'extraordinària dels impedits, s'adopta per raons d'ordre estrictament pràctic i té caràcter personal —individual o col·lectiu—, i encara que el poder sigui irrevocable i el principal declari que tindrà per bo tot allò que el seu mandatari faci o digui, subsisteix el vincle personal i la responsabilitat privada entre tots dos. Podrem calibrar amb més o menys rigor el grau de representativitat política dels vells parlaments europeus, però les persones que tenen dret a assistir-hi i que formen el *regnum* hi són totes presents d'una manera o altra. Un parlament modern, per contra, monocameral o bicameral, és un col·legi, una magistratura plural que com un tot representa idealment el poble o la nació. Per això el parlamentarisme modern rebutja tot contacte institucional entre el representant (nacional) elegit per una circumscripció (que pot ésser tot el país en un sistema proporcional pur), i els grups socials i econòmics, no d'una circumscripció, que pugui fer sospitar l'ombra d'un mandat imperatiu dels electors al diputat.

En la impossibilitat pràctica de descriure la complexíssima mecànica de la Cort General, d'altra banda d'interès més per a la història política que per a la història pròpiament jurídica, i a reserva d'oportuns aclariments posteriors, ens centrarem ara en l'aspecte més rellevant de la institució: la producció legislativa. Oportunament examinarem altres funcions característiques de la Cort General.

La constitució 14 del mateix any 1283, «Volem, statuim e ordenam», estableix que «si nos o los successors nostres constituïm alguna general o estatut fer volrem en Cathalunya, aquella o aquell façam d'aprovació e consentiment dels prelats, dels barons, dels cavallers e dels ciutadans de Cathalunya o, ells apellats,

de la major e de la pus [més] sana partida d'aquells». Com és prou sabut, d'aquesta manera s'institueix, per primera vegada a Europa, la intervenció necessària dels súbdits en l'elaboració i la sanció de les lleis, allò que, amb poca tècnica, se sol anomenar *poder colegislador*.

La mateixa dialèctica de l'elaboració de les lleis determina la tipologia de la legislació paccionada. Hom distingia la constitució pròpiament dita, és a dir, la disposició general i perpètua del rei, canonitzada pel consell i el consentiment dels braços («amb lloació i aprovació de cort, estatuïm i ordenam») segons les previsions de la constitució «Volem, estatuïm e ordenam», de la petició dels segons, el contingut material de la qual era elevat formalment pel «plau al Senyor Rei», després «plau a Sa Majestat», a la categoria de llei amb el nom de *capítol de cort*. La distinció formal era totalment independent de qui havia estat políticament l'autor de la iniciativa i, de totes passades, tenia escassa importància jurídica, perquè constitució i capítol tenien el mateix rang normatiu i podien derogar-se o modificar-se mútuament.

Una tercera forma de llei paccionada, compresa també dins el nom de *constitució* en sentit ampli, l'acte de cort, fa necessària una precisió terminològica. Actes de cort eren, en sentit lat, tots els acords dels braços en el progrés de la cort relacionats amb el seu funcionament (provisions d'oficis curials, habilitacions de suplicacions, deliberacions econòmiques, mandats als diputats, etc.) i de caràcter transitori, o bé les peticions de només un o dos braços atorgades pel rei i, per tant, sense qualitat de llei general; d'altres eren formulades pels tres braços, però no a títol substantiu, sinó referides a alguna matèria ja decidida fora de la cort per un edicte, pragmàtica, costum, ordinació, concòrdia, sentència reial —judicial o arbitral—, etcètera, disposició que hom demanava al rei que elevés a llei paccionada. Només aquests actes de cort tenien la mateixa força que les constitucions i els capítols de cort i eren compresos en la denominació genèrica de *constitució*.

Convé aclarir que, per a determinar el contingut o, simplement, l'efectivitat d'un capítol de cort, és obligatori remetre's al tenor i l'abast de la «decretació» reial, ço és, els termes en què el monarca havia atorgat el seu «plau», car la lògica del sistema pactista feia que l'objecte de la sanció s'estengués únicament al camp de coincidència entre la petició dels braços i l'assentiment del rei; sovint d'aquesta manera la voluntat del príncep restringia notablement la significació de la norma demanada o, en alguns capítols de cort compilats pel que sembla només *ad perpetuam rei memoriam*, es limitava a ratificar la normativa anterior, «llevats tots abusos». No és irrellevant tampoc fer notar que moltes vegades les constitucions i els capítols de cort eren aprovats només a títol temporal, «fins a la conclusió de les primeres Corts», raó per la qual calia prorrogar-los o perpetuar-los si hom volia perllongar-ne més o menys la vigència (vegeu el llibre X, títol XI, de la compilació de 1704).

Aquelles definicions i aquest aclariment fan veure que la caracterització usual és poc científica, ara i abans, com a «pacte» de la relació entre les voluntats del rei i dels braços en el procés legislatiu després de 1283. Les fórmules esmentades, i la mateixa constitució fundacional adés esmentada, proven que qui feia pròpiament la llei era el sobirà, sotmès, això sí, al consentiment previ o consecutiu dels braços en cort, com a condició indispensable de la validesa de la seva disposició. Es pot parlar, doncs, en termes polítics, però no estrictament jurídics, del «poder colegislador» dels súbdits en el sistema pactista català. Certament, el contingut del seu consentiment lliure en una matèria fins a aquell moment indefinida contribuïa decisivament a la creació d'un *tertium novum* en el món normatiu, però no hi podia aportar la *causa iuris* de l'acte legislatiu, reservada al rei.

1.13. LA DEPUTACIÓ DEL GENERAL

La relació dialèctica entre el rei i el General, present en els braços en la Cort General, s'interrompia en cessar cada reunió, en benefici potencial de la part permanent, és a dir, el monarca, no només en allò que es referia a la creació del dret, cosa natural i admissible, sinó també —i això era d'una importància decisiva per a la conservació i la vigoria de l'ordre paccionat— en la vigilància de l'execució dels acords adoptats. La primera preocupació va ésser assegurar el control pel General de la recaptació i sovint, en part, l'administració de l'ajut financer, el «donatiu» acabat d'atorgar pels braços, i evitar així que la primera restés lliurada a l'acció dispersa dels components estamentals (sobretot els municipis) davant l'acció unitària i centralitzada dels oficials reials i, pel que fa a la gestió executiva i en termes generals, a la defensa col·lectiva dels interessos de la comunitat dels súbdits en la relació esmentada, perllongar d'alguna manera, entre cort i cort, la presència orgànica del General. La solució finalment adoptada, tant a Catalunya com en gran part de l'Europa occidental i central —per contrast amb Castella, el Regne de França en general, Anglaterra i els països nòrdics—, fou la creació d'una comissió permanent dels estaments, poc o molt vinculada institucionalment amb l'assemblea parlamentària respectiva, que s'encarregués de recollir el subsidi que aquells havien concedit al príncep. Aquestes representacions estamentals permanents afegiren al cap d'un temps a llur comesa inicial diverses funcions administratives i financeres ordinàries, i, en certs casos, també polítiques, com passà a Catalunya.

2. EL REGNAT DE FERRAN EL CATÒLIC

Intentarem, al compàs de les innovacions legislatives i les actuacions de la Deputació en les successives etapes de la seva evolució durant els seus dos últims segles d'existència, donar una idea de què era, com estava estructurada i com funcionava la tan famosa com poc estudiada institució.

La primera etapa és de recapitulació i refundació de l'ordre medieval de cara a la llarga travessia de la primera edat moderna.

2.1. LA SOLUCIÓ DE LA QÜESTIÓ REMENÇA. LA PACIFICACIÓ FERRANDINA

Ferran II es trobà, al començament del seu regnat, amb la tasca, tot just ençetada amb la Capitulació de Pedralbes (1472) i la Cort General interrompuda el 1479, de liquidar els efectes de la guerra civil menada entre son pare, Joan I, amb el suport dels seus fidels de dintre i fora del Principat, i les institucions representatives dels seus súbdits, encapçalades per la Deputació. Les seqüeles del conflicte —derivades de les confiscacions, gràcies, concessions i «impignoracions», i d'alienacions realitzades durant la contesa, com també dels deutes assumits pels bàndols contendents— plantejaven múltiples qüestions de propietat, possessió, fruits i censals entre els antics adversaris, que calia resoldre per a confirmar la reconciliació i restablir la seguretat jurídica. Per la minuciosa «sentència arbitral» —més ben dit, «pronunciació, determinació i declaració»— dictada a Barcelona el 5 de novembre de 1481, en virtut del poder conferit per la Cort General que llavors se celebrava i pel qual se li remetia la solució de les diferències «provenints per causa de les turbacions passades», Ferran decidí una per una, *ex aequo et bono*, la major part de les controvèrsies plantejades, bo i tenint presents les situacions en què havien romàs els «obedients» i «els qui no eren estats obedients» en una guerra civil tan singularment acabada, almenys sobre el paper, sense vencedors ni vençuts, tot deixant-ne algunes perquè les resolgués la justícia.

A aquest problema polític immediat s'afegia el de la ja inajornable solució del conflicte —social, però llargament polititzat— dels remences, un dels components més rellevants de la passada crisi, solució tant o més necessària que la del primer problema, però de conseqüències altrament transcendents per a la futura configuració de la societat, i més quan s'hi podia mesclar —de fet, s'hi començà a mesclar— la qüestió més àmplia de les relacions entre senyors i pagesos en general, remences i no remences. Ferran, investit de la condició d'àrbitre pel compromís entre les parts, dictà el 21 d'abril de 1486 al monestir de Guadalupe la famosa sentència per la qual s'imposava la redempció dels sis mals usos (remença personal, intestia,

cugucia, eixorquia, àrcia, firma d'espoli forçada) que oprimien bona part de la pagesia, sobretot a la Catalunya Vella, es decretava l'anul·lació del *ius male tractandi* i es declaraven inexigibles certes prestacions contràries a la llibertat personal dels rústics (didatge, *ius primae noctis*, servei personal dels fills dels pagesos, «ous de cogul», «dret de flassada», prohibició de vendre els fruits de la terra), així com els censos de castlanies, guaites i obres que corresponguessin a castells enderrocats. També es condicionava i es regulava la subsistència de les infinites prestacions, en metàl·lic o en espècie, lligades a la tinença de la terra («cossura, enterca, alberga, menjar de batlles, pernes de carnsalada, aratges, moltó i anyell magenc, porc i ovella amb llet, escanal de porc, vi de trascol, vi d'En Besora, cistella de raïms, carabassa de vi, feix de palla, cèrcols de bóta, mola de molí, adob de rescloses, blat d'acapte, batudes, jornals, podades, femades, segades e tragines», llòssol o «fàbrega de destret»). Cal remarcar, però, que totes les redempcions i limitacions dels drets dels senyors s'entenien només dels fonamentats en la tinença de masos i terres. Restava nogensmenys vigent tot allò que fos exigible en virtut de «domini o jurisdicció del castell, lloc, terme o parròquia». Quin era l'abast real d'aquesta reserva? I què passava si els interessats no pagaven els seixanta sous de la indemnització dels senyors pels drets abolits? Només una investigació monogràfica exhaustiva ens podria aclarir els resultats pràctics de l'aplicació de la sentència, i més quan aquestes i altres prestacions representaven una combinació inextricable de drets emfitèutics, drets feudals i drets jurisdiccionals.

Per altra banda, se sentenciava que els pagesos havien de prestar sagrament i homenatge als senyors directes per la propietat de llurs masos, els quals, però, podien abandonar sense permís —el domini útil revertia llavors als senyors— bo i disposant de llurs béns mobles (llevat del cup principal), i es confirmava als primers la plena titularitat d'altres terres que haguessin pogut adquirir per compte propi; no podien, naturalment, alienar sense la ferma per raó de senyoria dels interessats, el domini útil que tinguessin sobre les terres dels senyors directes, de manera que aquests darrers podien exercitar els drets de fadiga i de lluis-me. Hom els recordava, a més, l'obligació de pagar íntegrament i sense frau els delmes i les primícies (usurpats normalment a l'Església pels senyors laics) i els censos, tasques, quints, quarts i altres drets reals que fos acostumat pagar per raó de les propietats que explotessin. Entre altres coses, la sentència decretava també la pena de mort per a una setantena de participants en el darrer alçament dels rústics (1484) i el pagament d'una forta multa per a la resta, i reconeixia expressament que hi havien pres part pagesos que no eren remences. A petició dels exremences, el regí àrbitre interpretà i completà el 1488 la seva sentència, i un parell d'anys més tard els condemnats que continuaven en vida foren amnistiats o «guiats».

No es pot pas dir, doncs, que la sentència importés una revolució en profit dels antics remences i els altres pagesos. Car, a la vegada que punccionà eficaçment l'abscés creat per l'adscripció a la gleba i els altres mals usos, la precarietat del domini pagès i els abusos inveterats, confirmava i ratificava tota la resta del règim jurídic i econòmic del camp català i allò que comportava. Així ho demostraren sense solució de continuïtat, encara en el regnat del Catòlic, les alternatives de dret i de fet d'una contraposició radical d'interessos —podem qualificar-la de lluita de classes, si això ens fa feliços— que com veurem s'allargà durant els segles següents i degenerà més d'un cop en explosions de violència.

Si hem insistit en aquestes actuacions del rei Catòlic, l'una més circumstancial i episòdica, l'altra d'efectes molt més transcendents i duradors, és perquè, alhora que mostren la circumspecció i la prudència que li eren connaturals, com moltes de les actuacions que examinarem més endavant, són un exemple típic de l'atmosfera jurídicista, i judicialista, en què se solien plantejar i, bé o malament, es resolien els conflictes d'interessos, fins i tot els que, havent dut al paroxisme les passions, semblaven empènyer a prendre les decisions més radicals i arbitràries. La diferència amb les modernes lluites polítiques i socials és l'absència d'ideologies oposades: fins al segle XVIII, dominants i dominats, opressors i oprimits, forts i febles, defensen llurs posicions, argumenten llurs demandes i concreten llurs pretensions en un món d'idees, amb un sistema de valors i amb un llenguatge percebuts com a homogenis i interclassistes. No és només que la força de les circumstàncies portés, com sempre, a tractes i solucions de compromís: les formulacions adoptades s'enquadraven, sovint amb notable refinament tècnic, i no amb mera reverència verbal, en una concepció de les relacions socials presidida mediatament per la religió i incardinada immediatament en el dret.

2.2. LES REFORMES POLÍTIQUES I ADMINISTRATIVES. EL SISTEMA INSACULADOR

Menys planeres i més objectables, des del punt de vista jurídic, foren les decisions que Ferran adoptà per tal de resoldre la situació crítica en què es trobaven al començament del seu regnat les dues corporacions de més pes en la vida política i economicofinancera del Principat: la Deputació del General, representació ordinària i permanent de la comunitat dels súbdits, estructurada en estaments, i la ciutat de Barcelona, màxima concentració del poder social i econòmic del Principat. En tots dos casos, la greu crisi que s'hi covava esclatà en allò que la historiografia vuitcentista anomenà —no sense raó— un *cop d'estat*. Ambdues intervencions segueixen el mateix model i tenen efectes paral·lels: el rei decreta la suspensió de l'elecció per a renovar els col·legis respectius (el 1488, el consistori dels diputats

i oïdors de comptes, i el 1490, els consellers de Barcelona), ocasió de picabaralles i conxorxes oligàrquiques, i en nomena directament els integrants per al següent període (els consistorials també el 1491; els consellers, altre cop, el 1491 i el 1492). Mentrestant, alhora que s'esforça per a dur a terme mitjançant les persones nomenades, amb èxit relatiu, el sanejament financer i administratiu de les corporacions, prepara i adopta les reformes institucionals d'aquestes.

La qualificació estrictament jurídica de la conducta de Ferran dependrà, en cada cas, de l'examen del contingut i la forma de les normes suspeses i després substituïdes. Si més no, els privilegis del regiment de les universitats se solien concedir *ad beneplacitum* de l'atorgant; una altra cosa fóra que el reial atorgant esgrimís aquesta revocabilitat com a norma tàcita de principi, deduïble de la seva alta dignitat i exercida per raons d'interès públic. En aquesta diferent justificació de les reformes règies se situa el pas del cesarisme a l'absolutisme. Això determina la diferència entre una actuació legítima, més o menys oportuna quant al fons i autoritària en la forma, i una intervenció cesarista, puntual quant a l'exercici, però inductora d'un nova concepció de la sobirania que, en cas de generalitzar-se, podia representar una subversió de l'ordenament tradicional: si en una ocasió el rei pot lícitament saltar-se la llei per motius d'ordre superior, per què no ho pot fer habitualment? En aquesta diferent justificació de les reformes règies se situa el pas del cesarisme a l'absolutisme. Per si de cas, el rei Catòlic tingué bona cura d'expedir des d'aleshores *ad beneplacitum* els privilegis sobre els quals li interessava de reservar-se el dret a repensar-s'hi i no insistí en una doctrina generalitzada del poder regi.

La solució genèrica, adoptada en tots dos casos, fou l'establiment del sistema insaculador —més exactament, d'insaculació i extracció a sort— per a l'elecció dels membres d'aquests òrgans col·legiats (solució igualment aplicable i aplicada a oficis unipersonals). Es tractava de confiar a l'atzar la renovació dels titulars de l'autoritat pública. La fórmula, corrent en la baixa edat mitjana europea, tenia des de feia temps abundants precedents en l'àmbit municipal a la Corona d'Aragó i a Catalunya mateix. En el procediment típic, els noms dels candidats, escrits en talletes de paper tancades dins uns canonets de cera («rodolins»), eren llançats i remenats dins una bacina plena d'aigua i eren extrets en el nombre adient per un «infant innocent» menor de vuit anys. Aquest era l'«extracció», l'element aleatori del sistema. Però, com es comprèn, l'extracció era precedida necessàriament d'una etapa de selecció dels candidats, la «insaculació» pròpiament dita, ço és, la introducció, en les «bosses» dels respectius oficis, dels individus que participarien en el sorteig. El procediment requeria, a més, garbellar els possibles candidats, per tal de determinar quins s'ajustaven realment a les condicions legals que havien de satisfer per a ésser elegits i exercir l'ofici; era l'anomenada *habilitació*. La insacula-

ció (més política) i de fet també l'habilitació (més formal), a càrrec dels antics titulars —la segona, encomanada a vegades a uns habilitadors *ad hoc*—, eren l'element de cooptació del sistema. La cooptació pura havia estat precisament el procediment d'elecció anterior. Els així seleccionats eren inscrits, en la categoria respectiva, en un registre dit *llibre d'ànima*, periòdicament revisat i actualitzat. El sistema es va anar estenent al llarg del segle XVI, es va generalitzar a la fi del segle i els primers anys del següent i arribà aleshores a fer-se pràcticament universal, especialment en l'elecció dels oficis municipals.

La intervenció, formalment irregular, de Ferran en el regiment de Barcelona i, per analogia, en el de la Deputació del General, s'inscriu fins a cert punt en un moviment general anàleg que es registra contemporàniament a diversos països de l'Europa occidental i central quan, arran de les dificultats financeres i les discòrdies civils de les ciutats, a les quals les oligarquies dominants es veuen incapaces de donar solució, els reis i prínceps prenen mesures en la matèria i invoquen el bé comú i la concòrdia, alhora que retallen l'autonomia dels municipis i els subordinen no sols políticament, sinó també financerament i administrativa. Al nord d'Itàlia, on l'autoritat reial fa temps que s'ha esvanit, les mateixes causes porten a una reacció interna que deriva en la substitució del poder comunal per les senyories. La diferència —la gran diferència— és que Ferran, potser no més generós o previsor que els seus homòlegs, però sí més «medieval» de mentalitat o, si es vol, menys poderós de fet i de dret, es limita a propulsar el sanejament administratiu i financer de les seves ciutats i viles i a reformar-ne el sistema de govern, tot despolititzant-lo o, millor, desconflictivitzant-lo, però assegurant-los per a més de dos segles un marge molt considerable d'autonomia política i de gestió.

Cal aclarir que aquesta despolitització només s'ha d'entendre en sentit funcional. El regiment ciutadà restà, però, en la pràctica i durant molt de temps, en mans dels mateixos grups d'interessos, famílies i faccions oligàrquiques de les mateixes famílies. El que s'obtingué amb el sistema insaculador i amb la reglamentació que hom li donà (incloent-hi els intervals forçosos que s'havien de respectar per a repetir ofici i les vicissituds de la insaculació pròpiament dita, amb les corresponents habilitacions i successives revisions) és que les perspectives de fer una carrera política amb cara i ulls resultaven aleatoritzades, alentides i capolades fins al punt d'abaltir eficaçment les aspiracions personals dels individus que s'hi haurien pogut sentir temptats. Altres conseqüències de les intervencions ferrandines a la Diputació i a la ciutat de Barcelona es tracten en els epígrafs respectius.

2.3. L'ORDENAMENT JURÍDIC

Ferran no es limità a resoldre de manera més o menys encertada i duradora problemes politicosocials i institucionals, ni s'abstingué d'innovar seguint les tendències que inspirava la política dels seus homòlegs d'Europa. Volgué i sabé, a més, completar i coronar la seva tasca amb la consagració legal tant del sistema pactista com dels mecanismes que n'havien de garantir la vigència.

El procediment fixat per a la sanció de lleis generals era amenaçat per altres formes de producció del dret. El dret comú establia que les lleis no sols podien ésser modificades o abrogades pels mateixos procediments amb què eren establides, sinó que l'ús social reiterat, amb el consentiment tàcit de l'autoritat que les podia promulgar, modificar o abrogar, equivalia, sempre que fos raonable, a un intercanvi de voluntats anàleg al «pacte» legislatiu i amb els mateixos efectes. En la constitució 1481/18 (sempre renovada), bo i confirmant els diferents «drets» de Catalunya, s'establia que no els podia perjudicar cap ús, «o verdaerament abús», del rei o dels seus oficials. Mentre que l'ús o el desús per part dels súbdits podia amb el temps crear, modificar o abrogar qualsevol norma, les lleis paccionades romanien inalterades a desgrat de la inacció o la pràctica en sentit contrari de l'autoritat.

A més de les pragmàtiques, lleis generals i perpètues que el rei podia promulgar i modificar lliurement dins el camp de les seves regalies —mentre no haguessin estat restringides o regulades per una constitució—, i tot esperant interpretacions i doctrines més subtils també sobre tot allò que encara no havia estat matèria de llei paccionada, existia un altre tipus de precepte reial, en principi innocent, però capaç també de disminuir o anul·lar l'àmbit de la legislació paccionada: el mecanisme normatiu de l'edecte (crides, lletres de cancelleria, rescriptes, provisions o decrets) per a instrumentar un decisionisme simple i eficaç. La constitució «Revocant» (1481/11) deixà sense efecte els edictes generals de Ferran i del seu pare i prohibí que se'n tornessin a fer, llevat del cas que hi hagués una guerra que justificués la convocatòria a les armes de l'usatge «Princeps namque» (ço és, amb el país envaït), «en convocatòria de Corts o durant les dites Corts». En aquests dos darrers casos, la seva vigència, en el cas que no haguessin estat convalidats, no s'allargava més enllà de l'acabament de la reunió o de la seva prorrogació fins a dos mesos. S'excloïa així la possibilitat de governar «per decret llei» i es barrava el pas a una insidiosa utilització de l'edecte com a forma de legislació material al marge del sistema pactista.

2.4. LA DEFENSA JUDICIAL DE LA LEGALITAT. LA CONSTITUCIÓ «POC VALRIA»

Calia igualment que l'ordenament pactista comptés. Tot el complex i majestuós edifici de l'ordenament pactista català difícilment hauria sobreviscut gaire temps a l'ocasió i el moment de la seva consagració, per més sòlida i conseqüent que fos la seva formulació teòrica i la seva expressió positiva, si no hagués pogut comptar amb mecanismes de defensa i reafirmació, i més si tenim presents les tendències expansionistes de l'autoritat reial en els segles XVI i XVII. La dinàmica normal de l'aplicació del dret, especialment en els segles que tractem, quan, com hem vist i continuarem veient, es movia entorn del concepte de *jurisdicció*, fa que aquests mecanismes hagin d'ésser principalment els judicials.

El mecanisme més obvi és el de l'aplicació integral de la normativa vigent pels jutges i tribunals en l'exercici ordinari de l'administració de justícia, i més quan l'organització judicial de Catalunya imposava estrictament als oficials competents el deure de fer justícia d'acord amb la llei, per damunt de tota altra consideració. Per si això fos poc, la constitució «Poc valria», que tot seguit examinarem, declarava que «qualssevol lletras, provisions, manaments, commissió o comissions, ab carta o sens carta», contràries a les normes generals i particulars de l'ordenament català fetes pel rei o el primogènit o qualsevol altre oficial, eren «*ipso facto* nul·les» i, com a tals, es manava que «los oficiales e jutges [...], de qualsevol nom e preeminència sien, no [les] obeescan [...] ne sien tenguts obeïr en manera alguna, encara que emanàs primera, segona e terça jussió [ordre] o qualsevol altre manament per l'observança d'aquella o d'aquelles». Quan es tractava, tanmateix, d'un precepte reial incompatible amb una llei paccionada o assimilada, la Reial Audiència (si no una cort inferior) ho constatava decretant respectuosament «que no havia estat intenció de Sa Majestat» (o «de Sa Excel·lència», si era del lloctinent) disposar allò que el precepte semblava dir, i el declarava, per tant, inaplicable. El *leading case* en la matèria sembla que data precisament del període ara considerat (1510).

Però en tots els temps s'ha judicat aconsellable, per raons d'eficàcia, reforçar aquesta activitat normal de la judicatura (quan s'admet), i fins i tot substituir-la, mitjançant recursos i, de vegades, tribunals extraordinaris.

Una instància òbvia que la mecànica del sistema pactista suggeria per a ventilar les qüestions relatives al respecte de la legislació paccionada era la mateixa institució que l'havia aprovat: la Cort General. A Catalunya, com a tota l'Europa medieval, una de les funcions característiques de l'assemblea parlamentària era reclamar al monarca la revocació dels actes il·lícits comesos per ell o pels seus oficials i la reparació dels perjudicis consegüents.

Eren greuges reparables en cort les violacions i els abusos judicials i extrajudicials del dret comesos pel rei o pels seus oficials que no poguessin rectificar-se per procediments ordinaris i la reparació dels quals no afectés l'interès d'un tercer. Restaven, per tant, excloses les sentències judicials, però no les resolucions dictades sense coneixement de causa ni audiència de les parts, en particular les revocacions o lesions de privilegis.

A casa nostra, l'anomenada *provisió dels greuges* adoptà una forma típicament judicialista. En una etapa relativament primerenca de la celebració de la cort, una comissió de nou membres —tres per braç— recollia els memorials dels greuges que s'havien inferit a la Generalitat de Catalunya o als particulars. Els braços presentaven al rei una suplicació en la qual indicaven els noms dels tres proveïdors, reparadors o jutges de greuges nomenats per cada braç i li demanaven que en designés uns altres nou per la seva part i donés a tots ells la potestat per a fer justícia als agreujats. La resposta reial solia autoritzar irrevocablement els uns i els altres a conèixer, determinar, definir i executar «simplement e de pla, la sola veritat del fet atesa» (sumàriament) els greuges «donats» en cort i els que es presentessin després dins un cert termini. Tots els oficials havien d'executar immediatament llurs resolucions que eren «acte de cort y juí en cort, donat per los jutges elets per la cort». D'aquesta manera, allò que normalment s'hauria resolt com a «assumpte de gràcia» (així ha estat a la Gran Bretanya fins fa quatre dies: «the king can do no wrong»), passava a tractar-se com a «assumpte de justícia». Fins a tal punt es considerava aquesta provisió element indispensable de la Cort General, que els braços condicionaren gairebé sempre l'estudi del donatiu a la «recepció» prèvia dels greuges per part del rei en la forma descrita. En les darreres reunions de corts, hom reservà una part del donatiu votat al rei per a pagar les indemnitzacions dels greuges.

La polaritat intrínseca del sistema planteja a la defensa judicial de l'ordenament pactista un problema específic de difícil solució. Si la llei ha estat feta conjuntament pel rei i el regne, i el primer monopolitza per definició l'administració de la justícia al més alt nivell, com es podrà esperar una declaració objectiva del significat de la llei paccionada respecte d'un acte del sobirà o, encara més, d'una nova manifestació de la seva voluntat normativa, sense que el jutjador es decanti, potser de bona fe, per justificar la seva conducta, en perjudici de la llei convinguda anteriorment? Si ja és delicada la determinació del dret que assisteix al príncep quan es contraposen interessos de caràcter privat, per més que el monarca, *de honestate*, confiï la resolució de la controvèrsia a un jutge imparcial i en respecti la decisió, no ho serà molt més si es tracta de decidir sobre l'abast de les seves potestats i regalies? Convindrà excepcionalment, en aquest cas, traslladar la competència a l'altre terme de la relació pactista, els súbdits o els seus representants?

La solució admesa fou, durant molt de temps (però no sense iniciatives o episodis de signe oposat), sotmetre les diferències en aquesta matèria a la resolució del tribunal reial; tot just en els anys objecte del nostre estudi s'albirà, i finalment es prengué, el camí que indicava la mateixa manera com s'elaboraven les normes paccionades.

Des dels inicis del sistema, diverses disposicions (const. 1283/19, 1299/36 i 1359/4) procuren establir instàncies i procediments que permetin d'alguna manera restaurar la legalitat vulnerada i, sobretot, castigar els qui l'han infringida. D'alguna d'aquestes normes neix una institució destinada a perpetuar-se en el nostre vell ordenament. Els precedents en la matèria eren, a Catalunya, l'anomenada *provisió dels greuges* en cort, que adoptà una forma típicament judicialista, i l'obligació dels oficials reials temporals de «tenir taula», dirigida, més que no pas a restaurar la legalitat vulnerada, a castigar els qui l'havien infringida a partir de les reclamacions contra ells, fundades en una presumpta violació de la legalitat; atesa la seva especificitat i aquella finalitat punitiva, en parlarem en tractar de la responsabilitat dels oficials públics. Però l'antecedent immediat necessari d'una tutela judicial especial general de les lleis fora de les corts és una disposició de la cort realista celebrada durant la guerra civil del segle XV, que també afecta els oficials superiors, els més alts i immediats al monarca: el capítol de cort 1470/53, «Com la potíssima», que imposava a tots els oficials reials el jurament —en mans de la Diputació— de servir i fer servir «a la unglà» les constitucions i altres drets «al dit Principat e als habitants en aquell universalment e particularment atorgats» i de no contravenir-hi «directament o indirecta, encara que per Vostra Excel·lència [...] fos proveït, injungit o manat lo contrari», i els compelia, sota greus penes, a revocar els actes amb què hi haguessin contravingut. Amb això, els qui fins aleshores eren servidors del rei esdevenien oficials de la terra, responsables personalment de llurs actes i passibles de sancions legals, i no solament de les disciplinàries que el monarca els pogués aplicar. D'aquesta manera, hom despolititzava els incompliments de les lleis, que altrament haurien d'haver-se imputat al mateix rei (el precedent d'aquesta solució general eren els capítols del rei Martí). S'eixamplaven així les perspectives que el capítol del General 1423/14 i la constitució «Lo fruyt de les lleys» de 1422 obrien a l'administrat i a l'activitat en defensa de la legalitat paccionada de la Diputació del General, a la qual s'imposaven ara noves obligacions en aquest camp. Mancava ara només determinar un procediment específic adequat per a exercir els nous drets i les noves responsabilitats implícitament imposades a la Diputació del General.

«Poc valria fer lleys e constitutions si no eren per Nós e nostres officials observades», comença dient la constitució 22 de 1481, designada per les dues primeres paraules, o Constitució de l'observança per antonomàsia. Després de confir-

mar els usatges, les constitucions, els capítols i actes de cort, els privilegis comuns i particulars i altres llibertats del Principat, i de declarar nuls tots els actes que hi fossin contraris, imposava als oficials reials l'obligació d'oïr la sentència d'excomunicació automàtica en el cas d'infringir-les.

Quan l'acte impugnat d'un oficial ordinari superior es pot revocar per contrari imperi, l'oficial l'ha de revocar i ha de tornar-ho tot «al primer estament». Altrament, passats tres dies incorre en les penes dels «contrafaedors» (vegeu-ho més avall). Però si l'oficial o la mateixa part lesa dubta si cal o no fer-ho, el magistrat que presideix l'Audiència ho ha de sotmetre dins de sis dies peremptoris a la decisió del tribunal. Si es declara contrafacció i l'oficial no revoca l'acte al cap d'un dia de la notificació, ho ha de fer tot seguit el mateix president. Sobre l'oficial que no ha revocat l'acte en un principi o que al cap de tres dies de ser interpellat no ha «firmat el dubte», o bé que, un cop declarat aquest en contra d'ell, no revoca immediatament l'acte, i també en cas d'actes fets «en causas criminals e irreparables, sens consell e conclusió de l'Audiència o Consell Reial», recauen totes les sancions aplicables i les penes d'excomunicació i de privació d'ofici i inhabilitació perpètua. Quan es tracta de sentències definitives o d'altres que no es poden revocar per contrari imperi, cal primer esgotar els recursos ordinaris, sens perjudici de poder-se querellar amb l'oficial i demanar-li «danys, damnatges e despeses», fora del cas que les sentències hagin estat dictades «ab determinació e deliberació del Consell Reial o de l'Audiència».

Els culpables de contrafacció no podien ésser guiats ni perdonats pel rei ni aquest els podia remetre la pena si no havien primerament satisfet la part interessada. Romanien, fos com fos, inhabilitats per a regir oficis ni beneficis.

La constitució confirma i amplia la intervenció dels diputats del General en defensa de les lleis i els legitima per a instar l'execució de les penes.

2.5. DRETS I GARANTIES

La constitució 1481/2 reblà i precisà, referint-se expressament als capítols del rei Martí, la ineficàcia de les ingerències reials en l'administració de justícia, i l'es-tengué als actes anàlegs dels seus oficials.

Les causes civils, les criminals o mixtes i les fiscals no podien ésser tretes de Catalunya (const. «Clarificant», 1481/3). Les excepcions eren principalment les causes d'oficials reials per raó de llurs oficis, d'opressió o de denegació de justícia. Una altra excepció, relativa, era la facultat del rei de reclamar, en certes circumstàncies i des de fora estant, la remissió dels processos criminals *causa recognoscendi* (només a l'efecte de veure si es feia justícia).

S'establí (const. 1503/23) que ningú no podia ésser pres si no era amb una provisió de captura dictada pel jutge competent amb consell de l'assessor lletrat o era agafat en flagrant delictes, o bé per disposició del rei, el seu lloctinent general, el vicecanceller o, si escaigués, el regent de la cancelleria, un jutge de la cort o els portantveus del general governador (aquesta era la captura *de mandato*).

Hom prohibí la pena de la confiscació (general) de béns, llevat dels casos de traïció i d'heretgia (const. 1481/10), mentre que per la constitució 1481/9 es reservaven els drets dels creditors del condemnat i els de la seva muller al dot en cas de segrest cautelar dels béns del processat en absència seva. En la primera es va voler fundar, a més, la regla que no es podien aplicar a ningú per un mateix crim alhora penes corporals i penes pecuniàries.

2.6. ELS EXCLOSOS I ELS EXPULSATS

El llibre I del primer volum de la compilació de 1704 recull com a vigents les normes medievals sobre heretges i excomunicats. Si bé Ferran acceptà la petició de no expulsar els moros de Catalunya, perquè n'hi havia pocs i no feien cap mal (cap. 1 de 1503), és notori que, com féu Isabel a Castella, expulsà el 1492 dels seus regnes els jueus que no es volguessin convertir.

2.7. LA INQUISICIÓ

La mateixa raó que mogué Ferran i Isabel a expulsar els jueus de llurs dominis, ço és, la preservació dels conversos i dels descendents dels jueus, producte en bona part del pogrom de 1391, d'un retorn a la vella fe, que per als cristians hauria representat una apostasia massiva, justificà ostensiblement l'establiment de la Inquisició (a Catalunya, el 1487). Deixant de banda el debat historiogràfic sobre les intencions reals dels monarques i el judici sobre les conseqüències de la mesura, examinarem breument les característiques jurídiques de la institució i el sentit de la seva instal·lació a Catalunya.

L'anomenada Inquisició reial o espanyola era una jurisdicció eclesiàstica delegada que ja havia existit a Catalunya en altres èpoques. N'era titular l'inquisidor general de les corones de Castella i Aragó, assistit pel Consell de la Suprema i General Inquisició, designat pel rei i investit, en principi, de competències administratives. Les espirituals, a més de les pròpies de l'inquisidor general, eren exercides pels diversos tribunals en què estava organitzada la institució, presidit cada tribunal per dos inquisidors. Els territoris dels tribunals passaven per damunt de

les fronteres dels regnes, però no de les corones. El tribunal de Barcelona era competent sobre la major part del Principat, mentre que Lleida depenia del de Saragossa, i Tortosa, del de València. Prescindint dels efectes immediats sobre la població d'origen hebreu i la resistència inicial a la seva implantació, convé destacar que, com hem dit, la institució no era en si mateixa estranya a la tradició jurídica del país i no ensopegava amb una oposició ideològica per part dels catalans. Però no acabava d'encaixar en l'ordenament català, no sols perquè deixava de banda audaçment les fronteres tradicionals, sinó perquè el seu poder omnímode i indiscutible, recordat constantment per una omnipresent xarxa de tribunals i d'oficials, i la seva manera d'actuar, sigil·losa i distant, podien resultar inquietants i perquè la seva forma de procedir, per enquesta general i secreta (l'enquesta o inquisició general estava normalment prohibida per les lleis de la pàtria), no era la més indicada per a inspirar confiança. Afegim-hi que els inquisidors eren normalment castellans. El conflicte més greu, però, derivà de la pretensió del tribunal d'estendre la seva jurisdicció a tots els aspectes, civils i criminals, de la vida del seu personal. Les topades jurisdiccionals, agreujades pel fet que el rei —però no les autoritats reials a Catalunya— feia sempre, en definitiva, costat a la Inquisició, es convertiren en un constant factor d'irritació en les relacions entre les autoritats del país i el centre de la monarquia.

2.8. ESTRANGERS I CATALANS

Dels membres de la universal *respublica* cristiana, alguns tenien una vinculació especial amb la particular *respublica* catalana. Eren els anomenats *naturals*, és a dir, els súbdits «naturals» o nadius del comte de Barcelona. La idea, com es veu, era purament política i jurídicista i no tenia res a veure amb afinitats lingüístiques o ètniques, de les quals, per altra banda, hom era plenament conscient. Per a identificar-los regien a la vegada el *ius soli* i el *ius sanguinis* (per línia masculina). Així, eren catalans els nats a Catalunya i els fills o néts de pare o avi català que haguessin tornat al Principat (const. 1422/30 i 1481/19); també era possible obtenir la naturalització a títol individual i amb l'aprovació dels braços.

La vinculació del país amb altres territoris feia que el requisit de «naturalesa» per a regir oficis públics presentés una certa complexitat. Des de feia temps, amb reiteració sospitosa (const. 1291/1, 1291/2, 1333/20, 1359/10, 1413/10, 1413/11, 1422/10, 1422/30 i cap. 1470) es confirmava la norma que tots els oficis particulars de la terra havien d'ésser ocupats per naturals residents; a Catalunya, el mateix exercici dels oficis comuns per naturals d'altres regnes de la Corona estava sotmès a certes restriccions (const. 1413/10, 1413/11 i 1422/10). Per la constitució 12

de 1481 s'excloïen expressament de la norma el càrrec de lloctinent general i els de la reial casa. Eren assimilats als catalans, quant als oficis seculars, sota condició de reciprocitat, els eclesiàstics naturals d'altres regnes domiciliats al Principat; els eclesiàstics estrangers podien ésser insaculats per a la Deputació quant a llurs dignitats o prelatures locals, anàlogament a com tenien «interessència» en les corts els forasters titulars de baronies a Catalunya.

El mateix problema presentava altres caires quan es tractava d'oficis i beneficis eclesiàstics (on la vinculació era, en certa manera, d'abast universal i l'autoritat era, en definitiva, externa).

2.9. ELS ESTAMENTS PRIVILEGIATS

2.9.1. *Els eclesiàstics*

Ja hem vist que la condició d'eclesiàstic —més estesa i amb molt més pes demogràfic i social que ara— depenia directament o indirecta del sagrament de l'orde (preveres, tonsurats, religiosos, familiars i servidors) i lligava determinades persones i col·lectivitats a una societat universal, autònoma i en gran part autosuficient que, dispersa i mesclada amb les diferents entitats polítiques, pretenia, no obstant això, amb èxit més o menys complet, no formar-ne o no formar-ne ben bé part. A part del for eclesiàstic de les persones d'aquesta condició, el fet que aquesta societat reivindicqués també un estatut i un for especials per al seu patrimoni (els béns eclesiàstics) feia que la seva convivència efectiva amb la societat laica no fos del tot pacífica o causés certs conflictes. Deixant de banda la subtil regulació substantiva i processal de la matèria, es plantejava si els eclesiàstics havien de contribuir i fins a quin punt a les despeses d'aquesta darrera societat o si n'estaven exempts. El principi canònic de l'exempció sofrí a Catalunya, com als altres territoris de la cristiandat, diverses moderacions i restriccions, acceptades més o menys de bon grat per l'Església (pagament de tributs feudals o municipals, regalia d'amortització, estesa a Catalunya a tots els senyors directes, etc.). Sobretot des de 1299 (const. 31, 33 i 35) es posà en clar que, al Principat, l'estament eclesiàstic, representat pel seu braç a les corts, no es podia beneficiar de la seva eventual inassistència i contumàcia a la convocatòria per a guanyar exempcions i llibertats, ans s'havia de sotmetre als acords adoptats en la seva absència pel rei i els altres estaments.

La norma trobà una aplicació decisiva en l'aspecte fiscal arran de la creació en la Cort de 1362-1363 dels impostos permanents d'entrades i eixides i de la bolla, pagats per tots els estaments. L'obligació general de contribuir-hi fou expressament ratificada l'any 1524 per una butlla de Climent VII. La subjecció dels ecle-

siàstics als impostos generals ordinaris de Catalunya, i en conseqüència a la jurisdicció en la matèria de la Diputació (el diputat eclesiàstic era comissari apostòlic a aquest efecte), contrasta amb la subsistència de l'exempció en altres països, malgrat haver-s'hi igualment integrat en les assemblees estamentals. Compareu-ho, per exemple, amb el «don gratuit» que votava l'«Assemblée du clergé de France», fora dels Estats Generals.

Malgrat aquesta excepció pel que fa als impostos ordinaris que recapta la Diputació i les esmentades abans respecte dels gravàmens locals, regia per als eclesiàstics, juntament amb el principi d'immunitat, el d'exempció fiscal en tots els altres àmbits, com es ratifica en els privilegis atorgats a l'estament els anys 1481, 1496 i 1510 per Ferran II, amb algunes modificacions de caràcter processal en el primer.

Al costat de les llibertats i els privilegis, afectaven els clergues diferents prohibicions i inhabilitats. Els eren vedats en general els oficis públics: totalment els municipals i quasi tots els de jurisdicció, incloent-hi els de llurs pròpies baronies (hi havien de posar oficials laics), a excepció dels de lloctinent general, canceller i doctor de l'Audiència i, per altra banda, els de diputat i oïdor de comptes. Tampoc no podien dedicar-se al comerç, sots pena de pèrdua del for i de l'exempció fiscal.

2.9.2. *La noblesa*

La «condició militar» inicià, durant aquest regnat, una transformació en nombre i significació política que es perllongà i es consolidà en els períodes successius. L'estatut privilegiat de l'antiga noblesa feudal i guerrera s'estengué formalment a altres grups socials, amb orígens i, en part, base econòmica i mentalitat diferents, a la vegada que la primitiva milícia entrà, al seu torn, en àmbits que fins aleshores li havien estat estranys, si no hostils. Aquesta interpenetració institucional de la vella i la nova noblesa, bo i esperant una futura homogeneïtzació social i cultural més o menys completa, responia a una evolució d'abast europeu que a Catalunya prengué aviat una fesomia característica. El reconeixement i l'impuls jurídic d'aquest doble procés fou obra del rei Catòlic, per via de l'admissió entre 1499 i 1509 dels cavallers i donzells al regiment de la ciutat de Barcelona i l'atribució el 1510 de privilegis militars al seu patriciat, els «ciudadans honrats». La incorporació de la noblesa, de moment la inferior, al govern de la capital comportà el primer pas en la progressiva aristocratització que caracteritzà els municipis en l'edat moderna, com a resultat, d'una banda, de la consolidació en la baixa edat mitjana de l'antiga burgesia com a classe de propietaris i censualistes, i, de l'altra, de la tendència de l'estament militar, mirall i nord de la primera, a anar a viure a les ciutats. Així, la naturalesa del patriciat urbà (que momentàniament

en el segle XV aconseguí el monopoli dels nivells superiors del govern local) propicià l'acostament del seu estatus al de la noblesa feudal, de la qual en un principi es distingí radicalment, i a la llarga alterà l'estructura mateixa de l'estrat dominant en ciutats i viles importants. Síntoma de la mateixa convergència social era la noblesa personal, no hereditària, dels doctors en dret i en medicina. Ciutadans i burgesos honrats i doctors eren dits *gaudints* (sobrentès: «de privilegi militar»).

Però l'homologació no es féu pas emmarcant la vella i la nova «milícia» en un nou règim que recollís i reconciliés, de cara al futur, les característiques i aspiracions vigents comunes a totes dues, sinó mitjançant la generalització dels privilegis de l'antiga. Els principals privilegis eren, a Catalunya (en bona part, idèntics o anàlegs als de la resta d'Europa): la jurisdicció del rei, representat pel veguer en les causes civils i el qual actuava directament, en l'audiència reial, en les criminals; els nobles no podien ésser processats per un delictes si no era a instància d'una part (els delictes es perseguïen normalment d'ofici), llevat que la transgressió no els fes susceptibles de ser processats, o per causa de les regalies i dels casos d'heretgia i traïció; no podien ésser torturats judicialment si no eren acusats d'algun d'aquests dos crims, ni podien ésser condemnats a les penes dels plebeus (eren decapitats i no penjats) ni a les pecuniàries; estaven exempts de pagar lleudes, peatges, mesurages i drets del pes pels productes de consum propi; no podien ésser presos per deutes civils (sí pels fiscals), llevat que hi hagués ocultació de béns; gaudien del benefici de competència en les execucions; no se'ls podien penyorar els animals, les armes ni el parament de la casa; i estaven exempts d'allotjaments de tropa. Els militars i els barons plebeus, que gaudien de part d'aquests privilegis, eren convocats a corts a títol personal (però no els gaudints).

Els privilegis de l'estament foren confirmats per Ferran els anys 1481 i 1510. Pel primer, a més, es comunicava a tots els seus integrants l'organització corporativa, amb dret a congregar-se sense llicència especial per a tractar llurs afers, com la caixa comuna i el segell, també concedida al «braç reial dels cavallers, generosos i homes de paratge», que actuà entre 1389 i 1409 com a braç separat del de l'alta noblesa.

2.10. LA PRIMERA UNIÓ DE LES CORONES. L'OMBRA DE L'ABSENTISME REIAL

El matrimoni de l'hereu d'Aragó amb Isabel de Castella plantejà, ja abans de l'accessió del primer al soli, el problema configurat per la doble circumstància de la vinculació amb una entitat diferent i de molt més pes —problema que s'agreujà incomparablement al cap d'uns anys amb la unió definitiva de les dues corones sota Carles I— i de l'absentisme reial cada cop més i més habitual.

La presència i l'actuació de l'autoritat pública en els diferents àmbits físics del seu domini territorial és i ha estat sempre un dels problemes ineludibles per a l'exercici efectiu d'aquesta autoritat. Un aspecte de la qüestió és vetllar per l'existència d'una xarxa prou atapeïda de representants encarregats de les funcions habituals d'administrar justícia, preservar l'ordre públic i recaptar rendes i tributs.

Tot un altre problema és l'actuació a distància sobre àmbits territorials extensos, dotats cada un d'una estructura i un règim jurídic peculiars, prou diferenciats per a reclamar una gestió política específica. Mentre l'extensió i la varietat dels territoris es mantinguessin dintre límits raonables, com en el cas del nucli central de la Corona d'Aragó, la solució donada al primer d'aquests problemes, combinada amb la mobilitat, tècnicament imprescindible, dels monarques medievals, solia permetre fer front al quefer habitual del poder «central» i fins a la mobilització d'esforços excepcionals en circumstàncies crítiques. Però quan els àmbits esmentats esdevenien massa diferents i massa allunyats entre si, es feia necessària una delegació més general i orgànica de les funcions. Els reis d'Aragó i comtes de Barcelona, que havien constituït excepcionalment apoderaments d'aquesta mena amb el nom revelador de *procuradors*, es trobaren per primer cop, a escala reduïda, amb aquesta necessitat després de la conquesta de Mallorca, i el representant designat per al nou regne insular ja rebé les denominacions significatives de *lloctinent* i *governador*. Diferent abast i importància tingueren eventualment les delegacions generals que exigí la ulterior expansió mediterrània amb unes altres dimensions. Els lloctinents generals per als regnes «deçà mar» de la Corona (incloent-hi ara Mallorca) —reines o infants reials— foren, amb llur coloració encara personal i familiar, el precedent immediat d'allò que va ser la fórmula institucional definitiva quan calia una representació política de caràcter permanent.

2.11. ELS OFICIALS PÚBLICS

L'element humà mitjançant el qual s'exercia l'acció a distància de l'autoritat eren els oficials públics. Els oficials, reials o baronials, amb jurisdicció o sense, superiors o inferiors, generals o locals, perpetus o temporals, «no entenent per oficials reals deputats del Principat, consellers, paers, jurats, cònsols o procuradors de les ciutats e viles reials [...]», usaven, només «en administració i exercici», les potestats i regalies d'aquell en nom del qual actuaven. Segons la sistemàtica del dret comú, els oficials públics podien ésser ordinaris o delegats. Els primers havien estat creats en diferents èpoques pel costum, per privilegis o per disposicions unilaterals del rei, com les ordinacions palatines de Pere el Cerimoniós, i havien estat reconeguts o ratificats més o menys explícitament en les lleis paccionades, però després

de la constitució 28 de 1422, que «congelava» els oficis inferiors, reials o baronials, s'entengué que no es podien posar «oficials nous» (a saber, ordinaris) superiors ni inferiors a Catalunya (llevat dels municipals, per via d'un privilegi orgànic) si no era per via d'una constitució. Els oficials ordinaris tenien les competències que la llei els assignava i continuaven en el càrrec segons com havien estat legalment designats —a perpetuïtat o per un temps determinat. Els delegats, per contra, designats teòricament representants personals i ocasionals del titular de la jurisdicció, si bé podien, dintre els límits lícits de la delegació, exercir en exclusiva les funcions que aquesta específicament els atribuïa, cessaven automàticament amb la mort o la inhabilitació del designant.

Tenint en compte la quasi total absorció de l'exercici de l'autoritat per la jurisdicció, es pot dir que el rebuig dels «oficials nous» es relacionava íntimament amb la defensa del principi del jutge natural. En efecte, el recurs habitual al nomenament de comissaris o delegats el va fàcilment desvirtuar o abolir. Fou, de fet, en altres terres, un dels principals instruments de la implantació de l'absolutisme.

El que avui dia anomenem *principi de legalitat* legitimava i enquadrava igualment l'ofici públic, i concretament el reial, quant a designació, duració i eventual interinitat, estabilitat, estatut, disciplina i, especialment, actuació: es considerava que l'oficial que transgredia la llei en el contingut o en la forma no havia procedit *officio officiante*, sinó «com a persona privada», amb les responsabilitats conseqüents. Deixant de banda la que li podia exigir el rei directament en virtut del seu poder disciplinari (cf. const. 1333/16), o potser com a conseqüència de la declaració d'un greuge, i de la querella que li interposés el perjudicat per algun d'aquests «actes extrajudicials», l'oficial infractor podia veure's acusat de contrafació i ésser objecte de visita, si era de rang superior, o necessàriament havia de «tenir taula» un cop acabada la gestió per a respondre dels seus il·lícits, si es tractava d'un oficial inferior temporal.

2.12. GERENS VICES: EL PORTANTVEUS DEL GENERAL GOVERNADOR

Del nomenament ocasional de procuradors reials per a regir territoris més o menys extensos o amb funcions específiques, hom va passar, al llarg del segle XIII, a la constitució de procuradors generals, amb àmplies facultats en matèria de govern i justícia. Amb les procuracions generals dels infants Jaume i Alfons es creà el precedent de l'adscripció de l'ofici a la condició de primogènit i successor, estabilitzada a partir de 1363 amb el títol de governador general. La institució, pensada en un principi per a familiaritzar l'hereu de la Corona amb les tasques de govern i els súbdits amb el futur monarca, es convertí molt ràpidament en un ofici

ordinari que perdurava en els seus representants a cada regne, els «portantveus del general governador» («lloctinent» a Aragó), independentment de l'existència o no de titular, com es veié en l'interregne produït quan morí Martí I.

A Catalunya hi havia dos portantveus, un per al Principat estricte i un altre per als comtats de Rosselló i Cerdanya, amb alguna preeminència del primer. El portantveus actuava normalment com a jutge superior, *ordinarius ordinariorum*, de la seva circumscripció i substituïa els veguers i altres jutges locals en cas de mal funcionament de la justícia o greu pertorbació de la pau pública. Això explica el caràcter perpètuament itinerant de l'ofici: el portantveus no podia normalment aturar-se més de quatre mesos en una mateixa localitat, els privilegis i costums de la qual havia de jurar abans d'actuar-hi, tot i haver prestat un jurament general després d'haver estat designat. Presidia una cort encapçalada pel seu assessor. En cas d'acefàlia real o legal de l'autoritat suprema (interregne, absència de lloctinent o manca de jurament inicial del rei al Principat), havia d'«anar la governació *vice regia* [en lloc del rei]», amb la qual cosa el portantveus de Catalunya podia exercir provisionalment la major part de les potestats i regalies (no totes, però) del sobirà, amb el personal de la Reial Audiència, convertida en Audiència *vice regia* i encapçalada ara pel seu assessor (const. 1493/7). La vigència efectiva d'aquesta suplència de l'autoritat reial fou motiu d'alguns dels enfrontaments més greus entre les institucions representatives del país i la cort durant la crisi de la inserció de Catalunya en la monarquia. De moment, diguem que l'Audiència *vice regia* instal·lada arran de la mort del rei Catòlic funcionà més de tres anys fins a la vinguda i el jurament de Carles I.

2.13. *ALTER NOS*: EL LLOCTINENT I CAPITÀ GENERAL

A partir de 1479, la solució definitiva al problema de la representació del rei als dominis de la Corona d'Aragó durant les seves cada vegada més habituals absències no consistí pas, com en temps medievals, en la constitució d'un lloctinent general comú a tots els dominis, sinó en el nomenament, per a cada un dels regnes que componien la Corona, d'un lloctinent amb poders generals (qualificat per això també de *general*) que exercís en nom del monarca les seves potestats i regalies, com si ell mateix hi estigués present, ço que el convertia, com es deia, en un *alter nos* (un «segón Nós») del sobirà. Caldrà veure com es traduí en els fets aquesta representació tan àmplia.

La lloctinència no era un ofici ordinari i permanent previst per les lleis, com el de la governació, ans era només un «càrrec» personal, teòricament eventual i delegat.

Això comportava una sèrie de conseqüències del més alt interès institucional i prenyes de futurs trencacolls polítics. Per començar, tota delegació requeria, pel

seu caràcter extraordinari, que fos admissible en termes de la legislació paccionada i, en tot cas, que els braços així ho reconeguessin. D'algunes de les regalies s'afirmava que estaven tan íntimament lligades al rei que aquest només les podia exercir personalment i si era present a Catalunya. De la interacció de la voluntat reial i la resistència estamental en resultà, en la pràctica i en l'època que considerem, que només el rei en persona podia convocar corts (fins i tot de fora de Catalunya estant) i celebrar-ne (si bé podia cedir-ne la presidència a un príncep de la sang «habilitat» per la cort especialment i libèrrima) i cridar els catalans a les armes en virtut de l'usatge «Princeps namque». Per contra, s'acabà admetent que en la seva absència podia delegar al lloctinent els processos de regalia contra els infractors de determinats usatges, indispensables per al manteniment de la pau i la tranquil·litat públiques, la captura per via d'un sometent general i l'administració de la justícia criminal a Barcelona (que altrament gaudia, en cas d'absència del rei, del privilegi del «juí de prohoms»).

Però, a més, el desig de conservar un control directe feia que el mateix rei, que tan genèricament delegava al lloctinent l'exercici de la seva autoritat, retallés, i es reservés en instruccions públiques o secretes, gran part de les facultats concedides, com la de fer pragmàtiques i la designació o «provisió» dels oficis reials més importants, incloent-hi els dels col·laboradors més immediats del seu delegat general. Això, a part de les competències que diverses lleis (principalment la const. «Clarificant», de 1481) retenien expressament per al monarca, allà on es trobés.

Tan o més importants eren les conseqüències jurídiques, i més transcendents eren les polítiques, que es derivaven del caràcter delegat de l'ofici. El lloctinent, quan moria el rei que l'havia nomenat, com si fos un mandatari privat, cessava automàticament en les seves funcions. No sols això: si el rei que el nomenava no havia prestat a Catalunya, davant dels braços, el jurament inaugural del seu regnat, es considerava que no hi podia exercir jurisdicció contenciosa ni, per tant, delegar en un tercer aquesta imprescindible facultat que encara no tenia. Corresponia, doncs, segons la llei, posar en funcionament la governació *vice regia* i esperar per a la designació del nou lloctinent al compliment d'aquell requisit ineludible. Com s'ha dit, l'aplicació del precepte en aquestes circumstàncies va ésser una causa recurrent de conflictes en les dues etapes següents.

Fa estrany que la institució, objecte i protagonista de greus i explícites controvèrsies constitucionals, fos acceptada en termes generals, tot i la manca d'una base i un enquadrament legislatius sòlids, i sobretot que es tolerés sense resistència que el titular pogués ésser i fos generalment un estranger del Regne i de la Corona (normalment un noble castellà); no hi hagué a Catalunya, com sí que passà a Aragó, un «pleito del virrey extranjero». L'explicació rau segurament en la mateixa condició d'oficial delegat del lloctinent: mentre respectés les lleis del país,

tant li feia que el rei ho fes en persona o mitjançant una persona de la seva confiança. Hi havia, a més, una llarga tradició —al Principat mateix, en el cas dels veguers— que exigia que determinats oficis fossin ocupats per una persona aliena al seu àmbit d'actuació, com a garantia d'imparcialitat. Aqueixa indiferència, però, mal s'adigué amb la circumstància que els virreis (com també s'anomenava els lloctinents a vegades extraoficialment) solien estar imbuïts d'una mentalitat jurídica i institucional molt allunyada de la dels catalans i eren sovint, per experiència i vocació, militars, en el sentit modern de la paraula, com corresponia al caràcter fronterer de Catalunya (amb França per terra i amb Turquia per mar).

Precisament, gairebé de bon principi l'ofici estigué unit amb el de capità general, o cap militar suprem (fins i tot quan el lloctinent era un eclesiàstic). Es comprèn que el lloctinent i capità general tingués més d'un cop dificultat a distingir l'una i l'altra funcions, i més si tenim en compte la mentalitat i la formació esmentades i les constants pressions a què el sotmetien les preocupacions en matèria de relacions exteriors i defensa del centre de poder de la monarquia, combinades ben aviat amb els maldecaps quasi insolubles del col·lapse de l'ordre públic i d'una desesperant manca de recursos per a fer-hi front. Remarquem, finalment, l'aïllament psicològic i la perplexitat amb què es podia trobar enmig de la selva de lleis, interessos i passions faccioses d'un país desconegut, amb uns assessors i ministres locals que no havia escollit i que hi estaven generalment implicats.

2.14. CONSELLS I TRIBUNALS

Ferran començà la reestructuració del Consell i l'Audiència reials, pel que fa a Catalunya, amb la creació l'any 1493 (const. 1-4 i 7) de l'Audiència particular del Principat i els comtats de Rosselló i Cerdanya, integrada pel canceller, el vicecanceller o, si esqueia, el regent de la cancelleria, vuit doctors i dos «jutges de cort» (jutges criminals); el 1512 (const. 1, 2 i 7) s'augmentà a dotze el nombre de doctors, dividits en dues sales de sis. El 19 de novembre de 1494 féu el mateix amb el que s'anomenà Consell Suprem dels Regnes de la Corona d'Aragó o, simplement, Consell d'Aragó, i que acompanyà durant dos segles llargs el monarca, per al govern i l'administració de justícia del conjunt dels seus dominis patrimonials. D'aquesta manera, i amb la creació de les audiències dels altres regnes de la Corona, l'antic consell reial unitari, en els seus dos aspectes d'òrgan d'assessorament i de tribunal suprem, es configurà com una estructura complexa amb dos nivells: un de central i comú i un altre de perifèric i particular.

2.15. EL REIAL PATRIMONI I L'ERARI DEL GENERAL

El principi fonamental segons el qual, si bé totes les coses són del príncep quant a protecció i jurisdicció, el rei, llevat que hi hagi una prova en sentit contrari, no té «intenció fundada» sobre les coses que hi ha dins el seu domini i no pot, per tant, disposar del patrimoni dels seus súbdits sense el seu consentiment (*nihil de nobis sine nobis*), trobà molt aviat a Catalunya reconeixement i aplicació si més no implícits i, ja des del darrer terç del segle XIV, la seva expressió i la garantia més perfectes, i aparentment més inexpugnables, en l'aprovació en Cort General del donatiu i de la seva recaptació i, a estones i en part, la seva administració per l'òrgan representatiu de la comunitat, la Diputació del General. Tota exacció que no es fundés en un consentiment tàcit, per costum immemorial (alberga, cenes, coronatge, maridatge, quint de les imposicions, bovatge, lleudes) o exprés, donat en cort o parlament generals, era qualificada de «vectigal [impost] nou» i, consegüentment, era resistida i impugnada com a il·lícita. Aquest principi, complement del de l'obligatori consentiment dels súbdits per a introduir modificacions en l'esfera legislativa general (*nihil novi sine nobis*), constituïa amb aquest darrer el doble pilar en què descansava l'ordre polític pactista, i n'era, també, un dels orígens: tant o més que la necessitat de definir les relacions jurídiques que expressament o implícita confirmaven l'autoritat reial, va ésser la pressió, sempre creixent al llarg del temps, de les angoixes financeres —normalment ocasionades per la guerra— el que mogué els monarques europeus a convocar corts, parlaments, estats i dietes. Les assemblees representatives, més que no pas limitadores del poder dels reis medievals, foren la conseqüència de llur debilitat: la insuficiència del patrimoni regi —com la limitació o la vaguetat de les facultats institucionals del príncep— els forçà primerament a recórrer als ajuts extraordinaris dels vassalls directes i, després, en el trànsit del segle XIII al XIV, al de la totalitat dels súbdits del rei, o sia, el «subsidi», «servei» o, a Catalunya, «donatiu» concedit per l'assemblea estamental.

Catalunya havia resolt enginyosament poc temps després d'haver-se inventat l'impost general, la qüestió de com compaginar la seva percepció regular amb el manteniment del principi del consentiment dels súbdits, tot esquivant el parany d'un impost permanent concedit irrevocablement al rei —o perpetuat de fet en profit d'ell— en què caigueren altres països, com Castella o França, impost que hauria reforçat sense cap contrapartida la posició del príncep. La solució consistí en la creació, en la Cort de 1362-1363, dels drets d'entrades i eixides i de la bolla per temps indefinit, però confiant-ne a un òrgan permanent de representació dels braços, la Diputació del General, la percepció i la conservació fins que l'atorgament d'un donatiu fes néixer l'obligació de pagar-lo amb els recursos de la Generalitat. Féu més: acompanyà la base tributària d'un erari públic que ja no era del

rei, sinó de la terra, d'un deute públic consolidat i redimible —els «censals de General»— amb un interès moderat, garantit per aquells impostos.

La brillant fórmula, ben probablement capdavantera, era molt superior tècnicament a l'adoptada, en aquells anys i encara durant força temps, en països prou més grans o rics —els *juros reales* de Castella, les rendes de l'*hôtel de ville*, a França, les *compere* i els *monti* de les repúbliques i senyories italianes—, i només trobà paral·lel molt més tard en alguns territoris alemanys, sempre, però, sobre la base de rendes cedides pel príncep. És idèntica a la implantada al segle XVI als Països Baixos i la qual fou el fonament de la independència i la prosperitat de les Províncies Unides, si bé és veritat que en una conjuntura alta i beneficiant-se d'una administració més acurada.

L'administració dels recursos ordinaris i extraordinaris del rei, o reial patrimoni, el qual contenia, convé no oblidar-ho, a part de béns i rendes, totes les jurisdiccions i drets feudals que el sobirà conservava al país, s'havia articulat amb les tres funcions ineludibles de tota administració financera, antiga o moderna: la gestió (la Batllia General de Catalunya, amb la Procuració Reial dels Comtats, i els batlles generals dels altres regnes), la conservació (la Reial Tresoreria de la Corona, present al Principat mitjançant el regent de la tresoreria) i el control (l'Oficina del Mestre Racional de la Reial Casa i Cort, encapçalada efectivament a Catalunya per un lloctinent). La jurisdicció d'aquest darrer en la matèria s'estenia a tots els qui administraven «pecúnies» públiques, incloent-hi les impositcions municipals, llevat de les del General.

El batlle general de Catalunya, amb el procurador reial dels comtats (i, en certa manera, el de la ciutat i el camp de Tarragona i el batlle de Tortosa) i representat per una xarxa de lloctinents «estacionaris», administrava els béns corporals i incorporals —incloent-hi les jurisdiccions locals— i cobrava les rendes fiscals i alodials del rei; defensava els seus interessos feudals i emfitèutics capbrevant i percebent censos, lluïsmes i foriscapis i vetllant pel compliment de les obligacions feudals; exercia el dret d'amortització per a impedir que aquests interessos es neulissin en profit de comunitats eclesiàstiques i laiques o «mans mortes»; recollia els béns vacants; «establia» en emfiteusi els terrenys públics i, mitjançant una entrada i un mòdic cens anual, l'aprofitament exclusiu de les aigües i l'establiment de molins i forns públics, carnisseries, hostals i fondes; establia la construcció de ponts, les barques de pas i els camins «de barra» (de peatge); establia l'exploració i explotació de mines i salines, i exercia de policia administrativa dels camins.

Per contrast amb l'administració de la justícia ordinària, ni Ferran ni els seus successors renunciaren a mantenir la jurisdicció patrimonial a part de la Reial Audiència i d'alguna manera va estar estretament vinculada al Consell d'Aragó. Resistiren tenaçment, doncs, a les peticions d'integrar la jurisdicció del significa-

tivament anomenat Consell Reial de la Batllia General en la comuna. Només admeteren la intervenció de l'Audiència a títol de consulta en causes de més de quatre-centes lliures i per via d'un recurs (const. 1547/51 i 1585/54 i cap. 1599/38).

2.16. *UNIVERSITATES*: ELS MUNICIPIS

Tornant ara al tema de les reformes ferrandines a la ciutat de Barcelona, cal dir que no se circumscriviren a la introducció del sistema d'elecció per extracció a sort. Ferran alterà també la proporció en què els diversos estaments ciutadans participaven en la gestió municipal. Pel privilegi del regiment de 1493, els consellers passaren a ésser tres ciutadans, un mercader i, alternativament, un artista i un menestral, els membres del Trentenari o consell ordinari de dotze ciutadans, vuit mercaders, vuit «artistes» i vuit menestrals, i els del Consell de Cent (el consell general de la ciutat) o jurats, quaranta-vuit ciutadans (als quals s'afegiren els doctors en lleis i en medicina), mentre que es mantenia el nombre de trenta-dos per a cadascun dels altres estaments. Pel privilegi de 1498, donat en virtut de la reserva continguda en el privilegi de 1493 de reformar-lo si es té per bo, a més d'introduir el sistema insaculador, es dóna entrada al regiment als militars (cavallers i gentilhomes), mesclats amb els ciutadans en les bosses de consellers primers, segons i tercers; només en podia sortir elegit un, però no era obligatori que n'hi hagués; igualment, podien ésser extrets fins a setze jurats militars per al Consell de Cent. El rei es reservà també la facultat de modificar el privilegi. El 1499 un nou privilegi permeté als militars, menys al qui hagués sortit elegit conseller, continuar participant en les corts com a membres del seu braç.

Amb un altre privilegi de 1509 Ferran creà per als militars en el Consell de Cent un nou estament ciutadà integrat per setze jurats amb bossa a part, que se sumaven als trenta-dos que tindria cada un dels altres quatre estaments, i disposà que un dels consellers fos necessàriament un militar (successivament el tercer, el conseller en cap i el segon); l'any següent els assignà places fixes en les bosses de conseller. Continuant l'«aristocratització» del regiment barceloní, també el 1510 (31 d'octubre) ennoblí els ciutadans honrats i n'inaugurà la matrícula, que podria augmentar i renovar-se per privilegi o per cooptació.

2.17. LA CORT GENERAL

De les tres finalitats essencials de la Cort General (fer lleis, reparar greuges, concedir un donatiu), no sempre es compliren totes tres ni sempre es compliren de

manera igualment satisfactòria, com també passà amb els requisits teòrics en matèria de convocatòria, lloc de reunió, pròrrogues, procediment, etcètera, si bé cal dir que, al llarg del temps, aquestes i altres activitats arribaren a constituir costums constitucionals invocables i invocats, si fa no fa com passa en gran part amb el parlament britànic. El mateix costum arribà a abrogar o modificar algunes regles sancionades expressament. Un dels casos més primerencs, i el més clamorós, fou la pèrdua de regularitat de les reunions: d'haver-ne de celebrar «una vegada l'any», amb la imprecisa reserva final de la constitució de 1283/14, es passà a fer-les triennals (const. 1301/2) i, en la pràctica posterior, sens perjudici que fossin en algunes èpoques més freqüents que això, quan el rei judicava convenient o necessari convocar-les. Per diverses raons, el desenllaç d'aquest arbitri reial fou, de fet, vers les acaballes de la nostra vida institucional pròpia, un interval de més de seixanta anys en les convocatòries, seguit de la que semblà una vertiginosa seqüència de dues corts amb tres anys de diferència (en gran manera mera reedició la segona de la primera), mercès a les vicissituds de la Guerra de Successió. Convé anotar que períodes semblants sense convocatòries parlamentàries es donen en diversos països, i en alguns la interrupció es fa pràcticament definitiva.

La cort, segons la constitució «Una vegada l'any», s'havia de celebrar dintre el Principat. El principi s'avenia difícilment amb els requeriments d'una monarquia composta com era la Corona d'Aragó, sobretot si es volia que la intervenció dels braços en la gestió dels interessos generals i comuns no tendís a diluir-se en uns àmbits pràcticament provincials (que és el que, malgrat tot, acabà succeint). La idea de convocar els tres regnes efectius de la Corona (Catalunya, durant un temps, amb l'apèndix de Mallorca) s'aplicà per primera vegada l'any 1289. El lloc escollit va ésser la vila de Montsó, que els catalans consideraren sempre —sense insistir-hi gaire— de dret com una part integrant de Catalunya, com tots el territoris deçà el Cinca, independentment de la llengua que s'hi parlés (però no cap població del Baix Aragó), amb la qual cosa es reparava diplomàticament l'objecció que aquells poguessin oposar-hi. Les convocatòries a corts generals de la Corona es pogueren, doncs, repetir sense problemes i fins i tot es convertiren a la llarga en la manera més habitual de «celebrar corts als catalans». Lluny, però, de desenvolupar les virtualitats d'una política comuna, com feren alguna vegada durant la baixa edat mitjana, aquestes reunions tingueren una unitat purament cerimonial, per a major comoditat del rei que les convocava, i treballaren i resolgueren per separat, com tres corts particulars, continuades algun cop en localitats diferents.

L'intent del rei Catòlic de reunir els catalans més enllà dels límits de la ficció indicada (a Tarassona, l'any 1484) topà amb la resistència dels braços i la convocatòria fracassà.

Conforme a la mateixa constitució fundacional de 1283, la reunió havia de tenir com a objecte tractar «del bon estament e reformatió de la terra», és a dir, totes les mesures que convinguessin al benestar col·lectiu, incloent-hi l'oportuna modificació de les situacions existents. Els braços insistiren sempre en el caràcter amplíssim dels temes que s'hi podien tractar (per a debatre assumptes concrets ja existia un altre tipus d'assemblea menys solemne, el parlament) i protestaren, generalment amb bon èxit (1362, 1370, 1443, però no el 1358). També Ferran, en la Cort de Tortosa de 1494-1495, s'enfrontà amb la protesta dels assistents pel caràcter monogràfic de la seva «proposició» (discurs reial), però el rei no havia volgut limitar l'abast de la reunió.

2.18. LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL

La representació dels braços fora de les corts, iniciada en la Cort de 1289 i consolidada a partir de la de 1359, rebé entre 1363 i 1365 l'encàrrec de recaptar els impostos permanents i administrar el deute públic del Principat (els «censals del General»), i, com ara veurem, fou investida després de la missió de vetllar per la defensa de la legalitat. Es regia per una multitud de disposicions de diferent categoria normativa que mai no foren compilades sistemàticament dins el corpus de les lleis paccionades ni en un recull separat. Aquesta ha estat la causa principal del retard i el fragmentarisme dels estudis que una institució tan important i característica es mereix, i ha donat lloc a molts dubtes, confusions i imprecisions que encara enterboleixen la seva significació històrica, i a la mateixa utilització del seu nom per a designar institucions modernes que ben poc hi tenen a veure, en llur natura intrínseca i llur significació política.

D'entre les disposicions esmentades, al costat d'unes poques constitucions que parlen, sovint de manera incidental, d'alguns privilegis especialment importants pel que fa a la concessió de poders jurisdiccionals, dels usos, costums i estils de la institució, de les sentències dels visitadors, en particular les de 1621, que resumeixen les obligacions dels diferents oficis del General, i de les ordinacions i crides de la mateixa Diputació, sobresurten pel nombre i la importància els anomenats *capítols del General* o *capítols del redreç del General*, que, encara que van ser aprovats en corts, com a normes específiques no foren inclosos en les compilacions, a pesar de llur transcendència per al conjunt dels administrats, i només van ser recollits i impresos en aplecs parcials. Tot i que l'amplitud de les facultats jurisdiccionals i les normatives transferides a la Diputació pot justificar la tesi del caràcter autònom d'alguns capítols, acabà imposant-se la pràctica de sotmetre'ls tots a l'aprovació reial, com els altres capítols de cort, dels quals constituïen un grup especial, per raó de la matèria.

El «Consistori dels Deputats i Oïdors de Comptes del General del Principat de Catalunya i els Comtats de Rosselló i Cerdanya, en Barcelona residents» o Diputació del General restà integrat, amb aquesta denominació —després hi hagué moltes variacions quant al nombre i la designació dels components—, per tres diputats i tres oïdors de comptes, un per cada braç. Els «consistorials», que abans eren elegits en corts i fora de corts per diversos procediments, des de la intervenció de Ferran II en la institució i pels capítols aprovats en la Cort de 1493 s'elegien cada tres anys per insaculació i extracció a sort. Havien d'ésser catalans (els eclesiàstics estrangers eren considerats catalans per raó de llur dignitat o de l'església que regien), domiciliats els militars i populars, respectivament, en les vegueries i poblacions per les quals havien estat insaculats, i els militars eren preceptivament simples cavallers o gentilhomes. Eren inhàbils, per raó de la naturalesa de l'ofici que havien d'exercir, els oficials reials, els deutors del General, els arrendataris dels drets del General, els qui els haguessin defraudat, els qui haguessin impetrat inhibicions de jutges eclesiàstics contra la jurisdicció del General, els culpables de corrupció en la insaculació, pròpia o d'altri, i els emparentats entre ells massa estretament.

La Diputació, en virtut de diverses disposicions reials del segle XIV i posteriors, tenia «l'omnímoda jurisdicció civil i criminal, privativament a qualssevol altres jutges, en allò que pertoca a l'exacció dels drets i a totes les coses i afers del General», car «els nostres sereníssims reis, per llur clemència i benignitat, es dignaren concedir als diputats tota la jurisdicció en aquestes coses [...], abdicant-la de si, de manera que no es recorre en cap cas al Senyor Rei, sinó que en aquest consistori es tracten i s'acaben totes les coses». Els diputats gaudien dels mateixos privilegis que el fisc reial i podien procedir per via de regalia conforme a l'usatge «Auctoritate et rogatu II» (la «via de torb») contra els qui impedissin o obstaculitzessin l'actuació dels oficials del General. Feien ordinacions i crides sobre assumptes de la seva competència.

Les funcions financeres de la Diputació, que foren originalment la raó d'ésser de la institució, continuaren essent sempre, juntament amb la defensa de la legalitat paccionada, fonamentals i absorbien la major part del personal i de l'activitat de la Diputació. L'administració financera de la Diputació actuava mercès a una complexa estructura central i a una extensa xarxa d'oficials escampats per tot el territori de Catalunya: diputats i oïdors eren auxiliats, a Barcelona mateix, per l'escrivà major, el regent dels comptes, el racional, l'exactor i llurs col·laboradors, amb competències generals; a la col·lecta de «Barcelona i encontorns», pel defenedor, els receptors o collidors i els credencers, l'encarregat de la bolla i els albaraners, els guardes i el receptor de les taules foranes; a la resta del Principat i comtats, pels diputats locals (que també s'ocupaven de la defensa de la legalitat), els sobre-collidors de les col·lectes de Llevant i de Ponent, i els taulers o collidors, sobre les

fronteres amb França, Aragó i València, en els ports i al llarg dels principals camins. Tot i disposar d'aquest personal, el consistori recorria normalment, per raons financeres, a l'arrendament en subhasta pública a particulars dels drets del General d'entrades i eixides (equivalents als drets de duanes) i de la bolla de plom i segell de cera (sobre els teixits i les confeccions), i els drets menors de joies i dels safrans de l'Urgell. L'escrivà major s'ocupava de la venda i la lluita dels censals del General.

Cal dir que el funcionament de l'administració financera de la Diputació no resplendí pas gaire per les seves virtuts d'economia, prudència i exactitud, com ho prova la profusa reglamentació dels successius «redreços» a què, cort rere cort, donà lloc.

Segons el que estableix el capítol 14 dels referents al General, aprovat l'any 1413 en la primera i única cort presidida per Ferran I d'Antequera, «si serà cas que el Senyor Rey per inadvertència o en altra manera, o son primogènit o altres qualssevol oficials llurs, [...], faran algunes coses o enantaments [provisions] contra o en derogació e perjudici de [...] les sobredites lleys, privilegis e actes de cort, que sien, però, generals e comuns a tots los braços, [...] los deputats, així los generals com locals, si vist los serà que el fet sia de tal arduïtat que ells personalment hi sien necessaris, en tal cas s'hagen a oposar per via de rahonaments, requestes, suplicacions, protests e apel·lacions, e aquelles prosseguir tro [fins] a deguda conclusió, en tal manera que les dites lleys de la terra e capítols de cort e privilegis comuns, mijançant la instància e diligència dels dits deputats, sien mantenguts, conservats e defensats». Si les obligacions dels diputats no els permetien d'actuar en persona o l'escassa importància de l'afer no ho justificava, exercia la postulació un síndic constituït per a cada cas. Al cap d'uns anys, la constitució «Lo fruit de les lleis» (1422/27) reproduí quasi literalment el text del capítol i donà aparentment a la norma rang de llei general, i no de simple ordinació o privilegi estamental; només innovava en convertir en permanent l'ofici de síndic del General. Conforme al capítol de cort 1470/53, la intervenció dels diputats s'havia de produir «quan primer [tot seguit que] los serà denunciat». La Constitució de l'observança de 1481 féu un pas més i ordenà que els diputats «pugan, e requestes sien tenguts, instar e supplicar per l'observança de la present constitució, segons que per constitucions los és permès» i reclamar el càstig de l'oficial infractor. Es definia, per tant, la possibilitat d'una intervenció d'ofici —encara potestativa— al costat de la intercessió preceptiva a requeriment de la part que es creia perjudicada.

La protecció, que en un principi només s'estenia, com hem vist, a les disposicions d'abast general, s'amplià des de 1470 (cap. 53) als «privilegis, llibertats, immunitats, consuetuts, usos, costums [...] al dit Principat e als singulars d'aquell

conjunctament o divisa atorgats», d'acord amb la ja esmentada integració de les normes particulars en el conjunt de l'ordenament paccionat.

La gestió dels consistoris era gratuïta, però la part interessada havia de pagar les despeses ocasionades (cap. del General 1413/14, const. 27/1422, cap. 1470/53, const. 1481/22). Mentre que el primer principi es mantingué invariable, el segon experimentà després una evolució, arrossegada sens dubte per l'obligació dels diputats de defensar l'observança de les lleis a l'efecte general.

2.19. L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA: ELS TRIBUNALS SUPERIORS

Fora de les matèries i dels recursos extraordinaris que Ferran retingué per al tribunal central que l'havia d'acompanyar pertot, el Consell d'Aragó era competent, ja en primera instància (causes consistorials) i en totes les ulteriors, en assumptes civils i criminals, i també ho era la Reial Audiència de Catalunya, resident normalment a Barcelona, encara que el rei o el seu lloctinent podien endur-se-la en els seus desplaçaments pel Principat. Catalunya gaudia, com Aragó, de la prerrogativa que, amb les excepcions al·ludides, totes les causes s'havien de jutjar i decidir dins el seu territori, a diferència de València, Mallorca i Sardenya, des d'on s'apel·lava al Consell d'Aragó. Aquesta situació no s'alterà substancialment, ni després de l'annexió a Castella, fins a la creació al segle XIX del Tribunal Suprem i fou reivindicada després pel catalanisme clàssic.

En contrast amb l'administració de la justícia ordinària, ni Ferran ni els seus successors renunciaren a mantenir la jurisdicció patrimonial separada de la Reial Audiència i d'alguna manera més estretament vinculada al Consell d'Aragó, i resistiren tenaçment a les peticions d'integrar en la comuna la jurisdicció del significativament anomenat Consell Reial de la Batllia General.

La regla segons la qual les causes de la vegueria s'havien de tractar dins la vegueria i les de la batllia s'havien de tractar dins la batllia (const. 1283/12, 1311/6 i 1422/2), coneixia nombrosíssimes excepcions que obeïen a raons diverses, dites «pretextos d'evocació». L'evocació o extracció d'una causa del coneixement d'un jutge inferior per a dur-la al de l'audiència del rei, era possible, a partir de certa quantitat, quan es tractava de «pubills, vídues, pobres i altres persones miserables», entre les quals figuraven per via d'interpretació les dones casades que tinguessin el marit inútil, presoner d'enemics, bandejat o condemnat a galeres, i les dones soles que visquessin decentment, però també les prostitutes, com a pobres. Com a tals, també hi entraven els religiosos i llurs cases i tots els municipis, perquè hi vivien persones miserables. Ho eren igualment els viatgers, els mercaders objecte d'exaccions, els pagesos, llevat els «que de l'art

[que] professen y obres podan còmodament viure», els estudiants i els mutilats. Aquest era l'anomenat *pretext de miserabilitat*.

Altres pretextos d'evocació (entre els quals hi havia, barrejats amb vers casos d'evocació, competències originàries) eren, per exemple, que en incoar-se el judici els pledejants es trobessin tots dos a Barcelona, «pàtria comuna dels catalans»; si calia dilucidar l'abast i l'observança de privilegis reials; si es tractava de defensar la jurisdicció reial o de punir algun oficial de rei; si el jutge ordinari «no era potent» per a fer justícia atès l'excessiu poder social d'una de les parts; la pròrroga convencional de la jurisdicció; si es temia fundadament que no s'obtingués justícia de l'ordinari; el segrest de la jurisdicció d'un baró perquè n'havia abusat; la resolució de les contencions de jurisdicció entre barons o entre oficials reials; si un delinqüent «divagava» o havia delinquit en més d'una vegueria; si un vassall havia delinquit contra el seu senyor, llevat que aquest procedís contra ell en defensa de la seva jurisdicció; els casos de regalia, per connexitat de causes, i uns quants més. Era, doncs, prou fàcil que, per una raó o altra, ja en primera instància la causa acabés a les mans de la Reial Audiència.

Si, d'una banda, la multiplicació de les evocacions manifestava una clara voluntat de concentració judicial en el tribunal del rei, de l'altra, diverses disposicions tendiren, en aquesta etapa i en les següents, a excloure de la tramitació davant l'Audiència les causes d'escassa entitat.

El president nat de l'Audiència era, naturalment, el rei, i les sentències del tribunal, com a sentències reials, eren inapel·lables i només podien ser objecte de recurs en via de suplicació. Des de 1493 (const. 4), el lloctinent general, que habitualment el presidia en nom del rei, llevat que hi hagués la reina o una altra persona de sang reial, s'havia d'ajustar en dictar sentència al parer dels doctors de l'Audiència i per costum només intervenia per a desfer les paritats. Després va perdre fins i tot aquest dret.

2.20. L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA: ELS JUTGES LOCALS, ELS JUTGES REIALS I ELS JUTGES BARONIALS

La representació ordinària de l'autoritat reial a les diverses parts del territori anava a càrrec dels veguers i sotsveguers, els quals exercien llurs competències judicials —especialment les constitucions de pau i treva i el clam o querella pel seu trencament, el procés de sometent i les causes de militars, gaudints i barons, entre d'altres— amb l'auxili dels assessors o jutges ordinaris de la vegueria o sotsvegueria i en concurrència amb el lloctinent i l'Audiència. L'ofici fou reglamentat a partir del segle XIII (const. 1228/8 a 1228/14). El nombre de vegueries varià, segons

les èpoques, entre la dotzena i la dotzena i mitja llarga, i menys de la meitat de les vegueries tenien una o dues sotsvegueries.

La justícia local era exercida en cada terme o en un grup reduït de termes per batlles i sotsbatlles reials o senyorials, segons com les vicissituds del sistema feudal havien distribuït les jurisdiccions. Els batlles, molt d'acord amb la mescla de components públics i privats del sistema, administraven generalment alhora els drets i les rendes feudals emfitèutics i dominicals i les competències jurisdiccionals en nom del senyor local, el rei o un baró, segons el cas.

Tots els jutges locals eren oficials temporals —triennals els veguers i sotsveguers i generalment anuals els batlles i sotsbatlles— sotmesos, sens perjudici d'altres, a un procediment peculiar d'exigència de responsabilitats. Segons una reglamentació que data bàsicament del segle XIV (const. 1289/1, 1311/2, 1351/29, 1359/6 i 1363/8), en cessar en l'ofici havien de romandre cinquanta dies («tenir taula») a la localitat on l'havien exercit per a respondre de possibles irregularitats que els formulessin llurs antics súbdits davant uns «jutges de taula» —un militar, un ciutadà o burgès i un «savi en dret»— nomenats cada tres anys pel rei en cada vegueria i escollits entre tres ternes proposades per la ciutat o vila cap de la circumscripció. El judici, que té molts precedents i paral·lels, com ara el *juicio de residencia* castellà, era expeditiu i la sentència podia ser objecte de recurs davant dos jutges d'apells lletrats reials, un a Barcelona, per a les vegueries de llevant, i un altre a Lleida, per a les de ponent.

També alguns barons feien tenir taula a llurs oficials.

2.21. EL PROCÉS CIVIL

El procediment seguit a la Reial Audiència s'ajustava al model romanocanònic, deslliurat de les rigideses de l'*ordo solemnus* per la clementina «Saepe contingit» (1306), però també exposat a les incerteses de l'arbitri judicial i als arcans de la pràctica del tribunal. Ferran II posà remei a aquests inconvenients amb les constitucions «De litibus abbreviandis» i les que van de la 12 a la 34 de la Cort de 1493, per la qual establí i precisà els terminis processals que l'alt tribunal havia d'aplicar, tot deixant encara a l'arbitri dels jutges l'ordre que calia servir en els judicis per la natura dels seus sumaris. La constitució 33 d'aquesta sèrie donava a les ciutats, universitats i viles reials un any per a adherir-s'hi (la const. 1510/36 els donava un any més). En etapes posteriors, altres disposicions facilitaren o imposaren la generalització d'aquest ordre judicial als altres tribunals reials i al dels diputats i oïdors de comptes de Catalunya (const. 1534/8, 1547/26, 1553/11 i 1553/22). Els barons tenien la prerrogativa d'observar els propis «estils de cort».

Per la constitució 55 de 1510, en les sentències civils definitives s'havien d'expressar els motius de la decisió.

Es confirmà la força executiva de les sentències d'àrbitres i de jutges arbitradors, contra les quals només s'admetien les excepcions de dol, corrupció o lesió enormíssima (en aquest cas, sota caució) (const. 1481/1).

2.22. LA PAU I LA TRANQUIL·LITAT PÚBLIQUES

El que avui coneixem per *ordre públic* continuà fundant-se en alguns usatges i en el corpus ja estabilitzat i reiteradament ratificat de les constitucions de pau i treva (Constitucions, I, 10.11, i III, 10.3).

Els instruments propis que tenia la justícia reial per a fer respectar l'ordre públic (la pau i la tranquil·litat públiques) eren i restaren tothora patèticament insuficients: els algtzirs reials (que arribaren a un màxim de quatre), armats de les comissions dels quatre usatges, i els portantveus itinerants, amb un algtzir cada un. Això es féu encara més evident a mesura que es va anar acostant el col·lapse de l'ordre públic, al darrer terç del segle XVI o abans. Calgué sempre i cada cop més recórrer a la col·laboració de la població per a mantenir la delinqüència i la inseguretat dintre d'uns límits tolerables. Això, que durant l'edat mitjana responia a uns patrons generals a Europa, es va anar substituint per models d'actuació més professionals, mentre que el Principat continuà ancorat en un sistema d'acusat arcaisme.

El marc juridicoinstitucional d'aquesta col·laboració era l'obligació de tots els homes en edat de portar armes d'assistir, equipats per ells mateixos, a la convocatòria dels oficials reials, normalment el veguer, arran d'un procés de sometent per a empaitar i detenir algú sospitès d'haver comès un dels crims que justificaven el desencadenament d'aquest procés i la consegüent «clamor», o també, amb un caire més punitiu, d'unir-se en les mateixes condicions a la «pau» de la vegueria per a anar contra un delinqüent ja «separat i gitat de pau i treva». Una pragmàtica de Ferran el Catòlic de 1511 insisteix en el deure dels oficials reials de perseguir i capturar els bandits i l'obligació dels súbdits de coadjuvar-hi, a la vegada que imposa penes arbitràries contra els receptadors i fautors dels delinqüents. Dues associacions d'autoprotecció aprovades pel rei i integrades per municipis i eclesiàstics, el «sagramental vell», de 1257, i el «sagramental nou», de 1395, s'estenien per bona part de la Catalunya centreoriental amb facultats limitades.

Per contra, Ferran hagué d'admetre i reglamentar un costum social perfectament il·lícit però massa fermament implantat per a poder ésser eradicat: la venjança de morts, ferides i altres ofenses en parents, amics i valedors de l'ofensor. La constitució «Com instigant» (1503/40) en condicionava en certa manera la to-

lerància, tot i que no eximia de les penes previstes per a les violències a què donés lloc ni creava nous supòsits de guerra privada, com ho aclareix expressament en la notificació solemne de la intenció de revenja a la futura víctima i amb el decurs d'un termini de cinc dies per a intentar fer-la efectiva. L'incompliment d'aquests requisits constituïa un greu delictes, castigat amb penes duríssimes que, al cap de poc temps, es reduïren al gitament de pau i treva de l'infractor.

2.23. EL DRET PENAL I EL DRET PROCESSAL PENAL

Des d'almenys l'any 1507, els lloctinents generals publicaven, en començar el seu mandat, un edicte conegut per la *crida del llibret*. Consistia en una sèrie de disposicions (arribaren a ésser més de cent) sobre la repressió de delictes que afectaven particularment l'ordre públic i normes de caràcter policial. La seva condició edictal requeria que es renovessin cada vegada que canviava l'oficial que les havia emeses. I, malgrat el seu rang subordinat i d'aplicació, contenien innovacions com els agreujaments de penes i la creació de nous tipus d'infracció, cosa que provocà algunes protestes.

No és aquest el lloc adequat per a fer una anàlisi del procés penal català, d'altra banda prou interessant, i encara ho és menys per a descriure el dret substantiu, menys original. Diguem només que l'un i l'altre s'inspiraven fidelment en el model del dret comú romanocanònic, tot i que el primer, típicament oficial i inquisitiu, se n'apartava en una direcció clarament més favorable a l'enquesta que no pas a l'enquestat, sense que es pogués dir que fos inic ni menys arbitrari.

Quan, rebuda la declaració del sospitós en l'etapa indagatòria (dita expressivament «en ofensa»), aquest havia confessat la seva culpabilitat o es confirmaven els indicis contra ell, si no es tractava d'un delictes punit amb una pena corporal (és a dir, més dura que la «relegació» o el desterrament), calia relaxar-lo «a idònia manlleuta» (posar-lo en llibertat sota fermança). Si l'inculpat era mantingut pres, hi havia un termini de vint-i-cinc dies per a enllestir l'enquesta quan el delictes s'havia comès a Catalunya; per als perpetrats a Aragó, València, Mallorca, Menorca o Eivissa, hi havia trenta dies, i quatre mesos per als comesos en altres països. L'enquesta havia d'ésser publicada dins els cinc dies següents a la seva conclusió (const. 1481/5).

2.24. EL DRET PRIVAT

La legislació civil catalana històrica, sempre amatent a regular les relacions econòmiques entre els cònjuges i les generacions amb una òptica netament favo-

nable a la conservació dels patrimonis de les classes benestants, s'orientà ja en aquesta etapa al reforçament de l'autoritat del *pater familias* sobre vius i morts, tendència que es confirmà en l'etapa següent.

La constitució 57 de 1510, «per proveïr a molts desòrdens que s'és vist són estats fets per molts hòmens joves qui per jugar e per altres causes deshonestes han manllevat violaris e fetes altres obligacions, en gran destrucció de llurs patrimonis», prohibí als menors de vint-i-cinc anys no casats —encara que estiguessin emancipats— obligar-se per contracte sense el consentiment i la firma del pare.

L'any 1503 (const. 41) es féu obligatòria la insinuació de les donacions universals, de la major part del patrimoni i de més de cinc-cents florins, llevat de les fetes en consideració al matrimoni, si aquest tenia efecte. La solemnitat es preveia en benefici dels creditors censualistes i altres amb carta o albarà.

Per la constitució 14 de 1481 s'establí que les coses del reial patrimoni prescrivien al cap de vuitanta anys de possessió ininterrompuda sense títol. Segons les constitucions 56 i 57 de 1493, respectivament, les pagues dels servidors prescrivien al cap d'un any i els crèdits d'artistes i menestrals, al cap de tres.

En aquests anys no gaire brillants des del punt de vista econòmic, de les escasses novetats en matèria de dret mercantil, en què abans tan brillants aportacions es registraren (en l'àmbit marítim), només destaca la minuciosa reglamentació de les assegurances marítimes continguda en les ordinacions de 1484, que figuren en les edicions típiques del Llibre del Consolat de Mar.

3. ELS PRIMERS ÀUSTRIA

La segona etapa de l'evolució que ressenyem és la de vida normal de l'ordre redefinit i renovat sota Ferran II i transcorre sense brillantor, però amb vitalitat i capacitat d'adaptació (hom la pot qualificar com l'època de la modernització evolutiva del dret català), dins un ambient relativament mediocre i com més va més inquiet, sota el qual fermenten i s'agregen les tensions socials i les antinòmies polítiques que desemboquen en la crisi del final del segle XVI i el principi del XVII; aquesta crisi, emmascarada un moment darrere l'harmonia només aparent de la Cort de 1599, manifesta l'esgotament del sistema institucional vigent fins aleshores. Esgotament no pas necessàriament de les seves virtualitats intrínseques, però sí del seu funcionament real dins la monarquia hispànica, caracteritzat per la marginalitat i l'absentisme reial.

La normalitat jurídica d'aquests anys s'aprecia en el fet que els enfrontaments politicoinstitucionals, encara que foren espectaculars, no arribaren, com passà després, a plantejaments tràgics. Manquen, per tant, també grans innova-

cions d'aquest ordre —només tenim, ara i adés, ratificacions i consolidacions de principis i institucions ja consagrats—, alhora que, per contra, abunden com mai les rectificacions i els perfeccionaments en els camps no directament polítics del dret públic: administració de la justícia, pau i tranquil·litat públiques, dret penal, economia, etcètera, com correspon a un país «madur». Hom assisteix, això sí, a una moderada renovació del dret privat per a fer front als canvis socials operats d'ençà de la baixa edat mitjana i, amb menys fortuna, a la persistència de certs conflictes socials.

3.1. LA UNIÓ DEFINITIVA DE LES CORONES. LA MONARQUIA D'ESPANYA

La mort el 1516 de Ferran el Catòlic sense descendència del seu segon matrimoni amb Germana de Foix i l'accessió simultània del seu nét Carles d'Àustria als solis de Castella i Aragó, significaren l'autèntica i definitiva unió d'ambdues corones (que no data, doncs, com vol una desinformada o desinformadora versió, de 1479), que posà fi a la separació produïda el 1504 amb la mort d'Isabel I de Castella. Entre aquestes dues últimes dates, ambdós sobirans havien regnat separatament, cada un com a monarca dels regnes respectius, bé que amb un més o menys definit però prominent estatus de rei i reina consort i un actiu paper en la governació dels estats del seu cònjuge. L'adveniment de Carles I i l'estat mental de la seva mare, Joana, plantejaren una situació no prevista en les tradicions successòries de totes dues corones que hom resolgué proclamant Carles rei de Castella i Lleó conjuntament amb Joana, que ja hi regnava nominalment des de 1504 sota regències, i rei d'Aragó conjuntament amb la reina folla, que fins aleshores no hi havia regnat. Es trencava així, més en la teoria que en la pràctica, la norma de la Corona d'Aragó que admetia que les dones podien transmetre la dignitat reial, però no assumir-la a títol propi.

La vinculació dinàstica, purament personal, amb la Corona de Castella i els seus immensos dominis ultramarins, l'herència borgonyona (els Països Baixos i el Franc Comtat) i nous territoris italians (Milà), ocasionalment amb l'Imperi i durant un breu període amb Portugal i les seves possessions extraeuropees, no alterà damunt el paper la situació juridicoinstitucional de Catalunya. L'anomenada monarquia d'Espanya no desenvolupà cap més institució comuna que el Consell d'Estat (1522), que, sovint, amb l'afegit d'alguns experts en la matèria, es transformava en Consell de Guerra. La realitat política fou tota una altra. Com ja suggereixen els noms dels nous consells, la sobtada inclusió dels regnes de la Corona d'Aragó en un conjunt tan vast no podia deixar de condicionar de manera decisiva el funcionament d'unes institucions que havien estat pensades i havien servit per a

unes circumstàncies molt diferents. Les múltiples i diverses pressions derivades de la política exterior i les guerres de l'Imperi sotmeteren a una dura prova les capacitats de les nostres institucions.

Per als catalans, l'única conseqüència de caràcter específicament jurídic del decantament només a favor de la Corona de Castella del descobriment, la conquesta i la colonització de les Índies, com a resultat del testament de la reina Isabel, la redacció de les butlles pontifícies de 1493 i l'abandó tàcit dels seus drets per part de Ferran, fou de caràcter negatiu i derivà de la condició d'estrangers dels naturals de la Corona d'Aragó respecte dels nous i vastíssims dominis, malgrat la significativa participació que hi tingueren en els primers anys. Cal distingir-ne els efectes quant al dret de passar a instal·lar-s'hi, negat en principi —però concedit reiteradament en la pràctica a títol individual— i el de comerciar-hi, mai no negat però sí condicionat —amb diverses restriccions de dret o de fet al llarg del temps— pel monopoli legal que aplicava la Casa de Contractació de Sevilla.

L'any 1554, amb la definitiva constitució del Consell d'Itàlia, se separaren de l'àmbit de competència del Consell d'Aragó, i a tots els efectes pràctics de la Corona catalanoaragonesa, els regnes de Sicília i Nàpols, però no el de Sardenya.

3.2. UNA ESGLÉSIA (MÉS O MENYS) SOTA CONTROL

La butlla d'Adrià VI de 1523 no va fer més que confirmar allò que ja era norma consuetudinària: el dret del rei de presentar els titulars dels bisbats i les abadies consistorials d'ambdues corones.

El monarca de les Espanyes, gelós de les seves regalies eclesiàstiques (enumerades en un llarg dictamen de l'Audiència de 1511), hi afegí després la de defensor de la jurisdicció eclesiàstica ordinària (coincidint amb els desitjos dels seus súbdits) com a protector dels acords del Concili de Trento. Això llevava tot escrúpol a la interposició de la justícia reial entre un jutge delegat o comissari apostòlic i qualsevol —laic o eclesiàstic— que, sentint-se oprimat per ell, recorregués a la protecció. Aquesta intervenció (dita a Castella *recurso de fuerza* i a França *appel comme d'abus*) s'exercí al nostre país dintre els motlles de dues institucions de tradició purament catalanes: la citació del comissari *ad banchum regium* i el «recors per opressió» (amb la qual cosa s'assimilava els eclesiàstics del país amb els súbdits naturals).

Una butlla de Climent VII de l'any 1524 ratificà expressament l'obligació dels eclesiàstics de contribuir als impostos permanents del General i llur subjecció a la jurisdicció de la Diputació en la matèria, cosa que posà fi, de moment, a la pretensió d'alguns eclesiàstics d'ésser-ne exempts.

Per altra banda, els sobirans, que ja fruien des de 1509 dels ingressos de la butlla de la Croada (venda d'indulgències per a poder trencar el dejuni quaresmal), s'aprofitaren obertament de la condició de súbdits de l'autoritat absoluta del papa dels eclesiàstics de llurs dominis i obtingueren del pontífex altres «gràcies» que gravaven directament les rendes d'aquest estament: la «quarta» (quarta part de les rendes eclesiàstiques) (1560) i l'*excusado* o el delme de la casa més rica de la parròquia (1571), tot per a ajudar el rei en la defensa, l'exaltació i la propagació de la fe catòlica. D'aquesta manera, els eclesiàstics catalans —que no eren gaire rics i no solien percebre els delmes— es trobaven indefensos davant un impost addicional que no havien consentit en corts.

3.3. L'ORDENAMENT JURÍDIC I LA PRELACIÓ DE FONTS

El 1585 (cap. 24) hom disposa que es faci una nova compilació de les constitucions, que s'imprimí de 1588 a 1589. El tercer volum, que conté les «constitucions y altres drets de Cathalunya supèrfluos, contraris y corregits», constitueix la principal innovació del nou recull i suscita entre els juristes dubtes sobre l'autoritat de les qualificacions esmentades.

La Cort de 1599 fixa definitivament, després d'una evolució secular marcada pel rebuig primerenc i l'acceptació final del dret comú (usatge «Iudicium curiae», const. 1251/3, pragmàtica de 13 de febrer 1380, const. 1422/17, cap. 1409/2), l'ordre de prelació de les fonts per a la decisió de les causes a l'Audiència (de fet, de l'ordenament jurídic català en general). La constitució 40 d'aquell any disposa que cal aplicar, primerament, els usatges, les constitucions, els capítols de cort i altres drets, ço és, totes les normes generals i particulars, legislades i consuetudinàries, escrites i no escrites, produïdes al llarg dels segles al país, atès el joc de les normes de prevalença, derogació o abrogació que en determinen la vigència: en primer lloc, el dret de la terra; en segon lloc, en allò que no hi és previst, el dret comú, especificat primer el dret canònic i després el dret romà; en tercer lloc, les doctrines dels doctors, triades segons criteris de nombre, autoritat relativa, recepció en la pràctica, analogia, etcètera, elaborats per la mateixa doctrina; en darrer terme, i a manca d'una disposició pertinent en aquestes fonts, l'equitat, però no lliurada a l'arbitri del jutge, sinó «regulada y conforme a les regles del dret comú y que aporten los doctors sobre matèria d'equitat». En la mateixa Cort (const. 16) es recorda (potser perquè es cregué convenient, vistos els temps que corrien) el principi segons el qual «les constitucions de Cathalunya, capítols y actes de cort no pугan ésser revocades, alterades ni suspeses si no en Corts Generals, y que si lo contrari serà fet que no tinga ninguna forsa ni valor». Hom ratifica així el lloc preeminent

i excepcional que les lleis generals paccionades ocupen en l'ordenament positiu català.

Cal fer notar que en el volum III de la compilació de 1588 (i, per tant, tampoc en el corresponent de 1704) no es recull cap pragmàtica posterior a 1542, tot i que mentrestant se n'havien promulgat de noves, algunes directament relacionades amb les crisis institucionals d'aquest període i del següent.

Això demostra l'esgotament d'aquest tipus de legislació reial, arraconat materialment per l'expansió de les lleis paccionades i severament restringit en la seva utilització per l'evolució doctrinal.

3.4. LA PRESERVACIÓ DE LA LEGALITAT

Sembla —no ho podem assegurar— que durant el regnat de Carles I i la major part del de Felip I (II de Castella) la constitució «Poc valria» i les disposicions complementàries van ésser aplicades de manera, en conjunt, satisfactòria. Almenys no trobem cap plantejament polèmic en aquest sentit.

Sorprenen, doncs, algunes formulacions del capítol de cort 81 de 1599. Els braços hi demanen que «sia tornat en ús i tinga força de Constitució» el capítol (sic) de l'observança. La «Poc valria» no està pas redactada com un capítol de cort ni sembla haver tingut caràcter temporal. Potser traspua ací el malcontentament davant els molts greuges acumulats en aquesta Cort General. Hom voldria que fossin compresos en el règim de la constitució, és a dir, que hom pogués querellar-se amb els doctors i jutges de cort de l'Audiència encara que haguessin actuat «feta conclusió» (consultat el parer de la sala) en una causa declarada per ells. La decretació reial («Plau a Sa Magestat que es serve lo dit Capítol, llevats tots abusos») decebé aquestes esperances.

Per la constitució 9 de la Cort de 1599, hom prohibí expressament al lloctinent, el portantveus del governador i altres oficials reials, l'expedició d'edictes o crides contraris a les constitucions i els capítols de cort, i comminà les penes dels contrafaedors als assessors que les autoritzessin.

3.5. LA SEURETAT PERSONAL. DRETS I GARANTIES

No disminuï pas, en aquesta etapa, la preocupació dels braços per les detencions irregulars. El 1564 hom determinà (const. 13) que, si algun algtzir ordinari o extraordinari prenia algú en crim flagrant sense provisió de captura, havia de deixar el pres en poder del jutge ordinari del districte. En la Cort de 1599 (cap. 21)

es tractà de voltar de cauteles les captures per causes usuràries i agabellaments (acaparaments), ocasió segurament d'abusos per part de jutges inferiors. I arran dels greuges inferits per detencions arbitràries ordenades només amb la signatura del virrei («memorials de cambra»), els braços demanaren que, en el cas del lloctinent general, només es pogués capturar *de mandato* amb una provisió d'un jutge de cort o en crim flagrant (cap. 19), però el «plau» reial es limità a manar que se servessin les constitucions.

Hom admetia, tanmateix, en virtut de la regla «male captus sed bene detentus», que un jutge competent dictés una provisió de captura contra un sospitós en casos de delictes greus, quan hi havia perill imminent de fuga i quan el magistrat estava segur que obtindria proves, encara que no constessin en l'acta de l'«enquesta general» (indagatòria) indicis suficients, ni tan sols el cos del delicte, sempre que els fets justificuessin després l'encert de la mesura.

El capturat podia fer valer, al·legant la incompetència del jutge, l'existència d'un guiatge (salconduit) o qualsevol irregularitat del procediment, l'anomenada *excepció de mala captura*, que calia resoldre per separat en trenta dies comptats des de la detenció i la resolució de la qual no es podia ajornar fins a la sentència definitiva (cap. 1585/1). Si l'excepció era admesa, el capturat havia d'ésser posat en llibertat, de manera que pogués tornar a lloc segur i no fos fàcil tornar-lo a agafar. Cal dir que a Catalunya l'estructura del procés penal feia que l'indagat, al qual no calia revelar en l'etapa «ofensiva» ni tan sols el crim de què se'l sospitava autor, a menys que invoqués un guiatge o la incompetència manifesta del jutge, rarament pogués oposar l'excepció abans de la publicació de l'enquesta.

El recurs per opressió, o per causa d'opressió, arma d'elecció contra les detencions arbitràries, provenia de la disposició de l'usatge «Alium namque», segons la qual una de les obligacions dels comtes de Barcelona era que «m'antenguessen l'opremut»; més en general, s'hi deia que «el Senyor Rei no podia de cap manera desprendre's d'aquesta regalia perquè seria expulsar els súbdits de la seva potestat, ço que no pot fer». Tothom podia, doncs, recórrer a la protecció del príncep o del seu representant o vicari, tant si es trobava pres en mans d'un jutge reial o un baró i recorria contra els procediments i la captura, com si només tenia por d'ésser agafat injustament o, un cop capturat, fugia. En els dos darrers casos es deia que havia pres el camí de la cort reial (recurs *per arreptionem itineris*). També existia el recurs contra la sentència injusta, que es transformà en recurs quasi ordinari, i fins i tot contra l'opressió en matèria civil; es va fer servir alguna vegada per a deslliurar un home injustament internat en quarantena en una de les portes de Barcelona. El procediment, regulat minuciosament més per la pràctica que no pas per la legislació (const. 1537/16, 1564/1 i 1564/26), comportava la intervenció protectora del Reial Consell en una sèrie de modalitats i configura una de les

més notables creacions de la tradició jurídica pública catalana. És l'equivalent de l'expressió *habeas corpus (ad subjiciendum)* i respon al mateix plantejament jurídic.

Si algun delinqüent condemnat per un baró competent recorre al Reial Consell i aquest declara que el recurs no pertoca, el tribunal ha de tornar el procés a la jurisdicció *a quo*, sense poder «remetre» el condemnat per via de composició ni posar «traves o cua» al baró, obligant-lo a decidir la causa amb vot dels doctors del Consell; el baró pot, en qualsevol cas, executar la sentència sense recurs ulterior (cap. 57 de la Cort de 1599).

Els càrcers reials de Barcelona eren visitats cada setmana pels doctors del Reial Consell amb algun dels jutges de cort per a examinar en quin estat es trobaven les causes dels presos (const. 1493/3). Un cop proveïda la llibertat definitiva o provisional d'un presoner, calia fer immediatament l'albarà pel qual s'ordenava al carceller que el deslliurés, sense que el lloctinent o el portantveus ni el regent de la tresoreria ho poguessin retardar (const. 1534/3). I, acabada la visita, el regent de la cancelleria, els jutges de cort o l'escrivà actuari havien de dir «a qualsevol persona la conclusió que s'haurà feta en la causa de la persona de la qual los serà feta demanda», a fi i efecte que, si el pres havia d'ésser deslliurat, es pogués exigir l'execució immediata de la conclusió adoptada (const. 1599/53). Igualment, el mateix interessat, un parent, un amic o la mateixa Diputació podien instar davant el lloctinent que tot condemnat a la pena de galeres que l'hagués complert fos posat en llibertat (cap. 1585/20); amb això es procurava evitar la pràctica, introduïda a les galeres de Castella, de retenir els forçats sota la denominació paradoxal de *buenavoyas forzados* (els *buenavoyas*, en català *bonavoies* —de l'italià *buona voglia*—, eren els remers lliures a sou).

Els jutges de cort visitaven per torn les presons el primer dia jurídic de cada mes «per remediar les vexacions y agravis que los escarcellers y guardes [...] fan als presos y los treballs y misèries que patexen se pугan millor y més promptament remediar» (const. 1599/25), car, segons el dret comú, les presons (preventives) són per a custòdia, i no per a càstig dels presos. Hi havia, a més, la visita que, en absència del lloctinent, feien els consellers de la ciutat amb el veguer (els mateixos a qui tocava en aquesta situació fer el juí de prohoms) per a veure per què estaven encarcerats els presos i en quin estat es trobaven llurs causes i fer per manera que els presos «no sien vexats e en llur justícia sien expedit» (pragmàtica d'11 de març de 1368), i la visita del lloctinent amb l'Audiència en festes assenyalades per a deslliurar graciosament perseguits d'ofici per causes lleus.

3.6. FUTURS EXPULSATS I NOUS EXCLOSOS

La població musulmana de Catalunya —relativament abundant al Baix Segre i especialment a la Ribera d'Ebre, però de molt menor pes en conjunt que la d'Aragó i, sobretot, la de València— cessà d'existir legalment a partir de l'any 1526. Des de llavors, els seus descendents, els anomenats *moriscos*, tots ells batejats, figuraven nominalment com a cristians i molts ho eren realment, mesclats de més o menys llarga data amb els cristians vells, mentre que d'altres practicaven encara la religió de llurs pares, amb la integritat i la puresa que l'aïllament, el baix nivell cultural i la por d'ésser expulsats els permetien.

La presència al país d'una nova població alienígena, els *bomians* (bohemians) o gitanos, provocà, juntament amb sentiments de perplexitat i d'alarma davant la seva mobilitat i peculiar manera de viure, una reacció de rebuig manifestada en una sèrie de disposicions que ja començà en el període anterior (const. 1512/17, 1542/19, 1553/25), orientades a l'expulsió d'aquest poble. La constitució 1585/45, per contra, sembla que accepta el fet consumat del seu establiment al Principat i només procura, sempre en un marc repressiu, la seva assimilació i l'eliminació del nomadisme.

Fa l'efecte que l'odiosa qüestió de la «llimpiesa de sang» jueva o mora no tingué a Catalunya tanta repercussió social com, per exemple, a Castella, si bé no en manquen exemples, alguns dels quals guanyen en antiguitat els castellans.

3.7. LA INQUISICIÓ

Continuaren, i no acabaren, en aquest període, els esforços dels catalans per adaptar l'actuació de la Inquisició a l'ordenament politicojurídic del Principat. La concòrdia de 1512 fou ratificada i ampliada en la Cort de 1520 pel bisbe de Tortosa, també inquisidor general, i les constitucions 1549/51 i els capítols de cort 22-36 de 1599 tractaren de retallar les atribucions del Sant Ofici en matèria de jurisdicció quant al nombre de familiars (oficials executius del tribunal) i de cercar una certa «nacionalització» de la institució, alhora que miraren, infructuosament, d'integrar la jurisdicció inquisitorial en la reial o aconseguir almenys que els conflictes entre ambdues es resolguessin pel procediment previst en la concòrdia de la reina Elionor i el cardenal de Comenge, disposicions que, però, no tingueren plena aplicació per manca de confirmació pontifícia. Hom arribà, tanmateix, a confinar quasi totalment l'activitat del tribunal a les causes de fe, restringir el for inquisitorial als oficials efectius assalariats i a llurs mullers, autoritzar els jutges reials i els barons a extreure delinqüents de les cases d'aquests

oficials, limitar el nombre de familiars, fer-los pagar els impostos generals, i locals, i barrar als funcionaris de la Inquisició l'accés a la judicatura local i el regiment municipal, amb la consegüent pèrdua de prestigi social (per contrast, per exemple, amb el que passava a Sicília, on fins els membres de l'alta noblesa es feien nomenar familiars per tal d'escapar a la jurisdicció ordinària).

3.8. ESTRANGERS I CATALANS

La convivència amb d'altres regnes i territoris, normal i inveterada dins la Corona d'Aragó, augmentà enormement la seva complexitat durant els anys 1479-1504 i, sobretot després de 1516, requerí en un aspecte noves precisions i una constant vigilància. Apareix en la normativa catalana una nova classe d'estrangers amb tracte preferent, més àmplia que la dels naturals de la Corona: la dels altres súbdits «de la senyoria del Senyor Rei». Més important que les facilitats que hom els pogués concedir per a l'exercici del comerç o dels oficis manuals, és el fet que aquests nous semiestrangers, especialment els castellans, penetren en la mateixa estructura institucional catalanoaragonesa. A llur presència per conducte de la nova Inquisició s'afegeixen ara els òrgans de la més alta representació del rei absent: la lloctinència i la capitania general (i, amb aquesta, els comandaments militars) i, a tongades, fins i tot la mateixa presidència del Consell d'Aragó.

Hi hagué, doncs, en aquesta etapa, abundants ocasions (reflectides en la legislació) per a reiterar l'exigència que els oficials públics fossin catalans.

S'intensificà en aquesta època la lluita dels braços per la catalanitat de la clerecia. La regla original era que els oficis i beneficis eclesiàstics podien recaure en qualsevol natural de la Corona (const. 1491/1). En la Cort de 1534 (const. 1) hom reservà als catalans els abadiats postpontificals (no exempts) i els priorats no electius, dignitats i beneficis, amb cura d'ànimes o sense, del patronat reial o no, però el rei es negà a incloure-hi les prelatures. El capítol de cort 24 de 1547, tot reiterant aquesta llei, la custòdia de la qual confia a la Deputació, es plany de la manca de reciprocitat per part d'Aragó, València i Castella de cara als catalans, mentre que llurs naturals són admesos a Catalunya, «ahont los patrimonis dels militars y altres són més exiguos que en los predits Regnes».

El 1553 (const. 28) hom tornà a demanar que tots els oficis eclesiàstics es proveïssin amb naturals, i altre cop el «plau» reial n'exceptuà les prelatures.

3.9. EL TRIBUNAL DEL BREU

A petició de Carles I, un breu del papa Climent VII creà, l'any 1525, una jurisdicció eclesiàstica delegada especial, dita per aquest motiu el Tribunal del Breu Apostòlic, per a jutjar els delictes «atroços» comesos per eclesiàstics —la punició dels quals corresponia a la justícia secular— a fi i efecte de declarar-ne l'«atrocitat» i procedir ràpidament a la degradació de l'imputat, condició prèvia indispensable perquè l'autoritat laica el pogués condemnar a una pena corporal. A diferència d'altres països, on n'eren exempts, a Catalunya els eclesiàstics delinqüents podien ésser torturats i condemnats a les penes de mort o de galeres. Presidia el Tribunal el comissari del Breu, que era el bisbe de Girona, assistit de dos o tres assessors, subdelegat, advocat i procurador fiscal, i escrivans; el jutge delegat d'apel·lacions era el bisbe de Vic. Els prelats d'aquesta zona havien estat escollits perquè fou allí on durant molt més temps sovintejà la implicació de clergues en fets delictius greus, relacionats o no amb el bandolerisme: l'any 1622, uns monjos descontents mataren l'abat de Banyoles mentre dormia, fent-li esclatar sota el llit una bóta de pólvora. Els braços aconseguiren (const. 1599/73, 1599/74, 1599/75 i 1599/76) una major flexibilització del Tribunal, però sense arribar a suprimir-lo, com hauria volgut el braç eclesiàstic.

3.10. LA REIAL CASA I CORT

L'antiga Reial Casa i Cort dels reis d'Aragó, ja arraconada en gran manera arran de la unió amb Castella, desapareix pràcticament (com gairebé la castellana) amb l'adopció l'any 1548 de l'estructura i el cerimonial de la de Borgonya, singularment inadaptada, pel seu caràcter unitari, a la pluralitat de regnes de la monarquia. Resten només, quan no són mers títols, els oficis que conserven o han adquirit una significació institucional activa, com els de canceller, protonotari, secretari, escrivà, tresorer, mestre racional, algutzir i porter.

3.11. ELS OFICIALS PÚBLICS: LA VISITA

La visita és una institució d'origen eclesiàstic que consisteix en el trasllat periòdic o ocasional, en persona o mitjançant un delegat, d'un superior a un lloc on exerceixen llurs funcions els seus subordinats amb la finalitat d'escoltar i investigar les denúncies d'irregularitats i abusos que es formulin contra ells, i castigar-los en conseqüència. Després d'uns primers intents (cap. 1419/3 i const. 1510/60), es

fan, durant el segle XVI, diverses provatures per a regular la visita del oficials reials superiors no obligats a tenir taula i, especialment, els magistrats de la Reial Audiència, que, en determinades circumstàncies, s'escapaven parcialment del judici de contrafacció (cap. 1542/6, 1547/1, 1599/5 i 1599/6).

Segons el sistema de 1599, un visitador, natural de la Corona però no català ni amb interessos a Catalunya, rebia les deposicions de tots els oficials no tinguts a taula, a instància d'una part o del fisc, i fins i tot examinava memorials secrets, i dictava sentència amb l'assessorament de dos adjunts, també de la Corona i no catalans ni membres del Consell d'Aragó, la qual era apel·lable davant dit Consell. La visita es feia a càrrec del General. La institució tingué una vida precària, perdé regularitat i acabà no funcionant.

També la Diputació tenia un sistema de visita. Els barons podien igualment girar visita a llurs oficials.

3.12. *VICES REGIAE* I PROTESTES

La llarga *vice regia* després de la mort de Ferran el Catòlic acabà tot just quan Carles I, que feia dos mesos que era a Barcelona, prestà jurament com a comte sobirà. En abdicar l'emperador, Joana de Portugal, germana de Felip I i lloctinent seva als regnes peninsulars, ratificà el lloctinent anterior, el qual, després d'una curta *vice regia*, va ésser acceptat sota protesta (ço és, amb reserva expressa del dret), malgrat que el nou rei encara no havia prestat jurament. S'inaugurà així una solució que després s'aplicà manta vegada: el 1598, en morir Felip I (II de Castella); quan morí Felip II (III) sense prèvia *vice regia*; o el 1622-1623 en acabar el trienni del duc d'Alcalá, sense que el rei encara no hagués prestat jurament (ho féu el 1626, sense que s'hagués obert la *vice regia*). Ni Lluís XIII ni Lluís XIV prestaren el jurament preceptiu a Barcelona. Tampoc no ho va fer mai Carles II, tots els lloctinents del qual foren admesos sota protesta, amb alguna *vice regia*. Finalment, quan morí Carles, els catalans arribaren a admetre, igualment sota protesta i ateses les circumstàncies, que l'últim lloctinent del difunt reiniciés, després d'un breu interval, el ple exercici de les seves funcions en nom de Felip IV (V), sense un nou nomenament. Poc després es tornà a la «normalitat»: nou virrei, sense que el rei hagués encara prestat jurament, acceptat sota protesta.

3.13. EL LLOCTINENT I CAPITÀ GENERAL

La confirmació del definitiu absentisme reial, insinuada al final del regnat de Felip I, comportà, sumada a tots els altres factors historicopolítics que s'han es-

mentat, la condició necessària per a un allunyament ara cultural i psicològic entre el cap de la monarquia hispànica i els seus súbdits catalans. Dir que els Àustria espanyols es castellanitzaren ràpidament és poc. A les considerables diferències entre les mentalitats juridicoinstitucionals dels pobles s'afegí un desfasament en la recepció respectiva de les innovacions ideològiques del moment: mentre que els monarques —d'aquí i de pertot— es «modernitzaven» (foren, de fet, uns dels actors principals del procés), els titulars i els inspiradors de les institucions de Catalunya, i segurament la gran massa d'aquells en nom dels quals actuaven, s'aferraren a uns principis d'arrel medieval, tot amb tot moralment superiors, que d'altra banda saberen desenvolupar meravellosament. No els en podem fer retret, ni foren els únics que a l'Europa dels segles XVI i sobretot XVII saberen oposar-se lúcidament als avenços constants de l'autoritat monàrquica, molt sovint impulsats per ambicions efímeres i consideracions oportunistiques d'escassa volada que la famosa eficàcia de les noves tècniques de poder, ni tan noves ni tan eficaces, i l'esplendor de les corts tardorenaixentistes i barroques, arribaven a emascarar però no a ennoblir.

Pel que fa a la inserció *inspública* de la lloctinència, es pot dir, sense entrar en el detall dels episodis de la història política, en aquestes èpoques també quasi sempre història judicial, que el lloctinent es trobava en l'entrecreuament més tens i alhora més dèbil de les línies d'autoritat i responsabilitat de les institucions. Invetit de la representació general però incompleta del rei, incompleta no sols per instruccions que restringien aquesta representació, sinó perquè una carta trigava dos dies a arribar de Madrid, havia de batre's en primera línia en la dialèctica institucional quotidiana pròpia del pactisme, mentre que, per altra banda, com a capità general li esqueia una tasca de preparació militar i de defensa, amb el suport d'un centre mai sobreproveït d'homes i de diners i amb el gasiu ajut del país que tenia encomanat. Aquesta fou, de moment, la principal font de conflictes. Era temptador de fer com a capità general, empès per les urgències de la cosa bèl·lica, menys reglamentada, allò que no s'hauria gosat emprendre com a encarnació de la justícia. Així, se succeïen gairebé impremeditadament les extralimitacions i invasions d'una esfera de competència en l'altra i en els drets dels súbdits que no eren subordinats. Quan a aquesta línia de tensió se sumà l'agreujament de la situació interna a causa del bandolerisme i de les lluites de faccions, les transgressions es transformaren en violacions directes dels drets i les llibertats, precisament dels grups socials més influents i insubmisos. No es tracta de comprendre ni encara menys de justificar l'acció d'alguns dels lloctinents dels Àustria, sinó d'entendre que la institució, tal com estava estructurada i en commixió amb el comandament militar, no podia, en les circumstàncies indicades i en el marc jurídic que anem descrivint, produir fruits més satisfactoris.

3.14. LES INSTITUCIONS REIALS: LA REIAL AUDIÈNCIA I EL REIAL CONSELL, JUSTÍCIA I PODER

En la Cort de 1564 (const. 2) es creà un Reial Consell Criminal, amb vuit doctors i els dos jutges de cort, que fou abolit en la de 1585 (const. 116), a la vegada que s'establí una nova sala per a la tercera instància civil, amb sis doctors que, per a les causes criminals, es reunien amb tres jutges de cort.

L'any 1599 es procedí a una nova reforma: es reduí el nombre de doctors de sis a cinc per a cada sala (const. 52) i d'aleshores endavant hi haurien dues sales civils més una tercera per a la suplicació i l'apel·lació, augmentada, en els casos criminals, amb tres jutges de cort (cap. 1599/1 a 1599/3). El mateix any, la Cort renuncià a presentar una terna per al nomenament dels doctors; des d'aleshores, el va fer el rei tot sol, informat secretament (cap. 1599/58).

La tercera sala, presidida pel lloctinent, amb els jutges de cort i els regents de la cancelleria i la tresoreria, constituïa l'òrgan d'assessorament del delegat del rei en matèries de gràcia i de govern i rebia el nom de Reial Consell. A partir d'aquest moment, s'estabilitzà la denominació conjunta de Reial Audiència i Reial Consell.

L'emfiteusi fou objecte al segle XVI d'algunes disposicions circumstancials per a garantir els drets dels senyors directes.

3.15. LA PLENITUD DEL MUNICIPI TRADICIONAL: LES UNIVERSITATS

Els segles XVI i XVII foren, en certa manera, l'època daurada de les ciutats, més que per un augment de la prosperitat o del poder, perquè s'havien transformat en el centre de la vida social pel fet que la noblesa havia corregut a instal·lar-s'hi. Els governs municipals rivalitzaven entre si en festes i cerimònies, mentre que les institucions del regiment local havien arribat a un grau de maduresa difícil de superar. Les poblacions petites que no en tenien s'afanyaven a obtenir del rei o del baró respectiu privilegis de regiment, exempcions i imposicions, i totes les altres s'afanyaven a millorar i augmentar els que ja posseïen.

D'aquesta manera una mica exterior i exhibicionista va tenir lloc el moment d'apogeu de les organitzacions professionals, dites a Catalunya *col·legis d'artistes* (els menestrals més considerats) i *confraries d'oficis*. Eren associacions d'ajuda i protecció mútua d'origen religiós on s'havien acollit diverses professions més o menys afins sense perdre mai, però, llur aspecte devocional i caritatiu; hi havia afiliats només en l'aspecte religiós i d'altres que hi estaven vinculats per motius professionals, al costat dels qui combinaven ambdues facetes.

Sota la pompa dels festeigs gremials, s'ocultaven, però, en aquesta època, els gèrmens de l'encarcament i la ineficiència, alhora que es desenvolupaven ràpidament fora dels nuclis urbans indústries que fugien de les reglamentacions i restriccions monopolístiques dels oficis. Cal dir que, almenys a Barcelona, els consellers i el Consell de Cent solien decantar-se per la llibertat professional i contra el monopoli de les confraries.

3.16. LA DIPUTACIÓ I CASA DEL GENERAL

Més que no pas el capítol 5 del nou redreç de 1599, sembla que va ser la constitució 45 del mateix any la que establí clarament el caràcter preceptiu de la intervenció d'ofici del síndic del General en defensa de la legalitat, «sempre que s'entendrà que algun oficial reial ha contrafet [...], a instància de part o sens ella, y sens preceïr supplicació alguna».

El capítol 2 del redreç de 1599 reconegué expressament, amb algun precedent particular, allò que es podia deduir de l'abast general de la missió «constitucional» dels diputats i oïdors: podien gastar les «pecúnies» del General en la defensa dels «drets y llibertats de la terra».

En la Cort de 1599 s'aprovà, pel capítol de cort 63, la creació d'una esquadra de quatre galeres (el rei preveia en la seva decretació ampliar-ne el nombre) per a la protecció de les costes i els mars de Catalunya contra la pirateria turca i barbaresca que tants danys infligia no solament al comerç marítim, sinó també a les poblacions del litoral català. La flota, finançada principalment amb tributs extraordinaris (sobre les cartes de jugar, les exportacions de fruita seca, mel, grans, pesca, vi, oli, cuirs adobats i diverses manufactures, les importacions de sedes i la llana en trànsit) que li eren exclusivament destinats (en veurem després la imprevista evolució), i la venda d'un censal, fou minuciosament regulada pel que fa al comandament, la dotació i l'operació, i si bé era posada sota l'autoritat d'un general nomenat pel rei, era mantinguda a càrrec de la Deputació del General, la qual hi exercia diverses facultats de control; altres disposicions tendien a assegurar-ne la catalanitat. Lamentablement, l'actuació del petit estol estigué molt per sota de les esperances que hom hi havia dipositat, i la posterior evolució de la vida política del país impedí de corregir-ne les deficiències i els abusos i, en definitiva, d'evitar-ne la supressió. Cal dir que aquest singular experiment d'una marina «nacional» i no reial no feia més que reproduir, amb estranya continuïtat, l'intervencionisme dels braços en la gestió de la cosa militar durant el segle XIV i part del XV. A part d'aquest experiment, del pagament directe dels salaris d'alguns alts oficials (const. 1493/11 i 1512/3) i dels premis per la captura de bandolers de 1585 a 1625,

poca cosa més es pot esmentar com a funció administrativa de la Diputació, la qual, a diferència d'altres entitats anàlogues d'Europa, mai no es convertí en res que remotament s'assemblés a un govern.

3.17. LA PAU I LA TRANQUIL·LITAT PÚBLIQUES

Consolidats des de feia temps llurs efectes polítics, decisius en els segles XI i XII per a l'establiment de l'autoritat del príncep i la construcció de l'Estat, les constitucions de pau i treva foren reiteradament objecte de ratificació (per exemple, en les corts de 1510, 1520, 1537, 1542, 1553 i 1599), ara ja només com a fonament legal dels drets i les obligacions en matèria d'ordre públic i del procediment i les sancions aplicables als qui el pertorbessin. A aquestes normes s'afegeixen tot al llarg del període considerat les disposicions policials contingudes en la «Crida del llibret», com també, en general, les intervencions d'aquest caràcter del lloctinent, gairebé indistingibles en temps de guerra o discòrdia civil de la seva actuació com a capità general, i ocasió, unes i altres, del plantejament d'esmolades controvèrsies constitucionals. El cert és que la manca d'un desenvolupament complet (només en part deguda a la progressiva rarificació de les innovacions legislatives, precisament quan feien més falta) de la regulació del tema —no s'arribà mai a estatuir una pau pública general i perpètua— donà lloc a aquestes incertituds i extralimitacions.

Entre les facultats la delegació de les quals era reiteradament protestada per les institucions representatives del país, figuraven quatre regalies de caràcter penal, les regalies per antonomàsia, indispensables per al manteniment de l'ordre públic i que per aquesta raó es va acabar tolerant que fossin exercides pel lloctinent i, per subdelegació d'aquest, per altres oficials reials. Eren les fundades en els usatges «Auctoritate et rogatu II» (trencament de la protecció atorgada a qui «anava» a la potestat, romania amb aquesta o en tornava i, en general, qualsevol atemptat contra l'administració de la justícia), «Simili modo» (facultat d'imposar treves als enfrontats en una guerra privada i punir els qui les trenquessin i, en general, els qui violessin l'«emparament» del príncep), «Moneta» (falsificació o alteració de la moneda) i «Camini et stratae» (trencament de la pau permanent que protegia els camins i les rutes marítimes, i els qui hi transitaven). Totes aquestes regalies eren enrobustides per procediments expeditius especials i fortes sancions.

Els lloctinents procuraren organitzar el sometent fixant en la «Crida del llibret» el nombre d'homes elegits («elets del sometén») que tenien l'obligació especial de mantenir-se a punt amb l'armament necessari, sense que això eximís la resta de la població de «seguir el so», arribat el cas. Podien alçar el sometent, a més dels oficials locals, o els portantveus on eren presents, el rei o el seu lloctinent, amb

el vot favorable del Reial Consell, a més d'una vegueria i de fora estant, i fins i tot un sometent general a tot el país.

Els lloctinents promogueren, a més, en ple auge del bandolerisme, les anomenades *unions i germandats d'armes*, associacions de pobles que mantenien un nombre determinat d'homes armats per a la lluita contra els delinqüents i donaven una garantia col·lectiva pels danys que aquests poguessin ocasionar. Les unions, que tingueren una rebrotada al començament del segle XVII, obtingueren uns resultats només parcials i, en algun cas, acabaren mesclant-se en les mateixes lluites de bàndols.

A part de les crides dels lloctinents, el rei i les corts mateixes promulgaren en aquesta època una profusa legislació repressiva i preventiva amb la qual hom procurava estintolar el periclitant edifici de l'ordre públic. Citem, en particular, per la seva data, la pragmàtica de 1539, la lectura de la qual pot fer dubtar a qualsevol que el problema havia començat en el darrer terç del segle.

El rei es negà (cap. 1599/85) a estendre a tots els processats, incloent-hi els que eren jutjats per via de regalia o *evocata causa*, els terminis per a instruir l'enquesta.

3.18. EL DRET PRIVAT

Diverses lleis aprovades en corts durant aquests anys —prova del consens social al seu entorn i de l'actiu interès que hi posen els estaments presents en l'assemblea legislativa— s'orienten decididament a reforçar la solidesa i la continuïtat de les famílies (en principi, de les benestants, però amb potencialitats més generals). Això no es féu pas, en general, per la via de la consolidació de la solidaritat del grup familiar. Només la constitució 95 de 1585 preveu que els béns adquirits de sa mare per l'impúber passin als germans o altres parents materns fins al quart grau. La solució preferida fou, però, una peculiar recuperació de la més genuïna tradició romana, centrada en l'autoritat del *pater familias*.

Així, en la Cort de 1585 (const. 20) hom estengué als fills de més de vint-i-cinc anys que romanien sotmesos a la potestat del pare la prohibició de 1510 d'obligar-se per contracte sense el seu consentiment. (A Catalunya, l'emancipació, si no era per acte exprés, només es produïa en casar-se... amb el beneplàcit patern.) El crèdit i l'autonomia econòmica del fill es veien també limitades perquè en la Cort de 1564 es disposà que no es podia executar la llegítima dels fills deutors en vida del pare.

L'any 1547 (const. 54) s'estengué a tot el territori una pragmàtica atorgada el 1343 a Barcelona sobre la llegítima dels néts i el 1585, «zelant per la conservació

de les cases principals», la constitució 94 generalitzà el seu límit —que fins aleshores era només privilegi o llei local de Barcelona— a la quarta part (quarta falcidia) per a repartir entre tots els fills, fos quin fos el seu nombre, tot afegint que es podria pagar en diners o en immobles, a opció de l'hereu. Anàlogament, en la Cort de 1599 es disposà, «per conservar los patrimonis dels poblats en lo present principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya», que els pares podien prohibir de manera expressa en el testament als fills hereus gravats la detracció de la quarta trebel·liànica en traspasar l'heretat als fideïcomissaris (const. 27). Altres constitucions (1547/55, 1553/1 i 1599/28) regularen l'obligació de l'hereu gravat de fer inventari en acceptar l'heretat i determinaren les conseqüències de l'omissió. La constitució 19 de 1585 estatuí que durant la vida del pare o de la mare no es podia fer cap execució en llurs béns per raó de la llegítima dels fills.

Ja des del regnat del mateix àrbitre de Guadalupe i tot al llarg del segle XVI, amb projectes anàlegs avortats pel fracàs de la Cort de 1626-1632, trobem una abundosa i reiterativa legislació —senyal de la seva molt relativa eficàcia— que tracta de consolidar l'ordre social i econòmic implantat per la famosa sentència. Concretament, es tracta de garantir el control de les alienacions de terres feudals i emfitèutiques pels senyors directes, amb la consegüent percepció de lluïsmes i foriscapis, i el que exerceixen els mateixos senyors sobre les deduccions de parts de collita.

4. UN SEGLE SENSE CORTS. CATALUNYA I LA CRISI DE LA MONARQUIA

La tercera etapa és de conservació i obligada reflexió, marcada com és pel fenomen inaudit d'una sequera legislativa pràcticament total. No és pas, però, una època d'esterilitat jurídica, si més no des del punt de vista del pensament. Car, tot i la cruesa dels conflictes que s'hi plantegen (o potser per això mateix), la contraposició entre els fonaments culturals i ideològics de les institucions públiques del país i un ambient hispànic i europeu cada cop més hostil, dóna tanmateix lloc, pel que fa al dret públic, al desenvolupament analític i a la formulació expressa d'alguns principis jurídics que fins a aquell moment no havien arribat a concretar-se plenament. Fou certament l'època de les esperances decebudes, tant per causa de les frustrades corts de començament de segle i, més tard, de l'irremeiable absentisme de Carles II, com per la volatilització de les iniciatives empreses arran de la momentània adhesió de les institucions representatives a la Corona francesa, l'únic resultat permanent de la qual va ésser la incorporació d'una part substancial del país a una sobirania estrangera i la seva submissió precisament al tipus de règim

que hom havia tractat d'esquivar. Fou, però, també l'època de l'agonia (en el sentit etimològic de «lluïta») del dret i les institucions del país i l'ocasió perquè, com dèiem abans, els millors juristes —i en aquells moments tot es defensava a Europa, amb més o menys bona fe, en termes jurídics— concretessin els principis i els ideals que animaven el règim institucional de Catalunya, en l'apassionament de les batalles judicials i polèmiques on els havien de defensar o en les més reposades elaboracions i propostes de la tractadística.

4.1. LA CRISI DE LA INSERCIÓ EN LA MONARQUIA D'ESPANYA

Les tensions acumulades per l'imperfecte encaix de Catalunya dins la monarquia d'Espanya —o, més ben dit, l'imperfecte encaix entre si de les diverses parts de la monarquia— esclaten molt més d'hora que no es pensa en una sèrie inacabable de conflictes i controvèrsies jurídiques que, com un malson circular, semblen a estones constituir l'existència mateixa i la raó d'ésser de la vida institucional de Catalunya, i més si tenim en compte el ressorgiment (o la continuació) de la mateixa problemàtica després de la Guerra dels Segadors: 1569, captura de diputats; 1592, captura de diputat; 1601, captura de diputats; 1640, captura de diputats; 1665, captura de diputats; 1696, captura d'oïdor; a partir de 1621, pragmàtiques i crides reials contràries al dret de Catalunya; Cort de 1585, diferències en els textos aprovats; 1588, detenció d'oficials reials i d'exdiputat; 1591, conflicte sobre les divuitenes del General; 1592, captura de diputat (assumpte Granollachs, 1592-1596); Cort de 1599, greuges, cas de la impressió de les constitucions, per citar només els de l'etapa anterior. Com sabem, en el segle següent les tensions s'agregen i culminen, de moment, en la separació de la monarquia.

Què es veu en tots aquests conflictes si es miren amb ulls de jurista? Hem anat veient el context institucional en què es produeixen, es manifesten i bé o malament se superen. Les parts els plantejaren sempre en termes de dret i gairebé sempre en termes de jurisdicció. La mecànica de la major part dels conflictes, especialment dels més greus, és més o menys la mateixa: la Diputació actua fent-se forta en determinada interpretació de la llei; la Reial Audiència i el Reial Consell, a vegades el Consell d'Aragó, sostenen que si aquesta interpretació s'imposés, seria en detriment d'una competència reial indiscutible sense incórrer en rebel·lió; el tribunal reial procedeix per via extraordinària (regalia) contra els insolents; la Diputació o una part d'aquesta fa allò que autoritza la filosofia política acceptada en el país, és a dir, es posa en posició de defensa; no se segueix mai la via ordinària o, almenys, la prevista pel dret, per exemple, el judici de contrafacció. No ens consta que la Diputació sostingués mai que era competent per a declarar la contra-

facció. Una altra cosa és que la qualifiqués prèviament, com era el seu deure, per a saber si havia o no de promoure una causa de contrafacció davant l'únic tribunal competent per a declarar-la, la Reial Audiència; i una altra cosa també és que s'expressés, deliberadament o no, en termes provocatius o equívocs. La resta, possem-ho a càrrec de la passió política i la pugnacitat querellant dels jutges reials i, com a reacció, dels nostres jutges consistorials. Cal malfiar-se sempre de qualificacions polèmiques, judicis d'intenció i altres excessos advocadescos, propis —llavors i en totes les èpoques— dels debats judicials o quasijudicials, i més quan aquests traginen la sobrecàrrega d'un interès polític.

Quant a la licitud —no l'oportunitat— de capturar i processar els diputats i oïdors, cal tenir present que si bé, com s'ha dit alguna vegada, l'Estat estamental és una el·lipse amb dos focus, només un d'aquests astres de la galàxia pactista té llum pròpia. El fet que el rei s'hagi després en termes absoluts d'una part considerable de la seva jurisdicció en benefici d'una persona física o moral, no li lleva a aquesta la condició de súbdita.

4.2. LA PRESERVACIÓ DE LA LEGALITAT EN TEMPS DIFÍCILS

Des dels últims anys del segle XVI, s'observa, en l'aplicació de la constitució «Poc valria», un procés de deteriorament atribuïble, d'una banda, a la tendència de la cort i els seus representants a recórrer als òrgans assessors del rei com a cap, però també com a magistrat suprem —el Consell d'Aragó i la Reial Audiència i, més concretament, el Reial Consell de Catalunya—, per a fer front, amb mesures preses «per via de govern», a les dificultats reals o temudes que li plantegen els conflictes internacionals i les tensions internes d'un país en una situació geogràfica tan exposada i amb unes institucions tan complexes i incontrolables, i també com més va més allunyades de la manera de pensar i de sentir del centre de la monarquia. D'altra banda, però, i paradoxalment, hom registra també, per part de l'òrgan estamental al qual escau precisament la custòdia —amb l'esmentada constitució i altres mecanismes— de l'observança de la legalitat, una inhibició, o desesma, en el compliment d'aquesta tasca preeminent per motius i en circumstàncies la complexitat de les quals no és fàcil de desembullar. Potser tot arrenca d'una desconfiança més o menys arrelada en l'experiència, i no necessàriament d'afers políticament transcendents, en la imparcialitat del tribunal reial com a instància dels judicis de contrafacció o en la mateixa eficàcia del procediment. La crisi és concomitant a la sèrie de conflictes politicojurídics enumerats abans i tal vegada no seria difícil de contextualitzar-ne les etapes amb les manifestacions d'aquella conflictivitat.

La Diputació entengué, a partir d'un cert moment, que no estava obligada a sostenir judicialment la impugnació de les contrafaccions i des de 1593 el síndic del General deixà d'acompanyar les instàncies dels reclamants i es limità a coadjuvar-hi extrajudicialment, invitant amb tres interpel·lacions successives l'oficial presumptament contrafaedor a revocar l'acte impugnat; si l'oficial refusava la invitació expressament o tàcita, era l'interessat qui havia de decidir si incoava o no el judici de contrafacció. Recordem que, en aquesta època i encara més des de la constitució 1599/45, l'obligació dels diputats d'actuar judicialment en cas de reclamació individual era, aparentment, clara. Només a partir de 1634 el Consistori tornà a actuar judicialment, limitant-se tanmateix a alguns casos seleccionats per llur importància o per les bones perspectives d'èxit que oferien.

La postura abstencionista de la Diputació coincidí parcialment amb una interpretació jurisprudencial restrictiva i l'Audiència començà a rebutjar les «firmes de dubte» dels reclamants, amb la qual cosa deixava a l'arbitri de l'oficial implicat obrir o no el procés corresponent. Sembla que un acte de cort que s'arribà a aprovar en l'avortada convocatòria de 1626 posà fi a aquesta pràctica i els oficials tornaren a firmar «de dubte» sistemàticament, tot oferint-se a revocar si es declarava en contra d'ells, cosa que, d'altra banda, els eximia de responsabilitat. A més, l'Audiència, en mans de la qual el president havia de posar l'afer dins els sis dies següents un cop interposat, no tenia un termini fixat per a pronunciar-se. Es deia també que, per a poder condemnar l'infractor, la contrafacció havia d'ésser clara, formal i no dubtosa i discutible, i que, per consegüent, el plantejament del dubte per part de l'oficial ja provava que no havia actuat «cientment» (amb culpa). Sobretot, el fet que l'interpel·lat fos sovint un dels doctors de l'Audiència feia que, tot i que ell mateix s'havia d'inhibir, molt rara vegada els seus col·legues el declaressin expressament contrafaedor.

Aquest funcionament insatisfactori de la institució donà peu, ja en la Cort general de 1585/1599, a iniciatives per a reformar-la.

Es produí en aquests anys una interessant evolució doctrinal que tancava una escletxa perillosa en l'edifici de la juridicitat pactista: era el que ara en diem el problema de la reserva de la llei. Si el rei pogués lícitament legislar per via de pragmàtiques o d'edictes, per més que fossin perfectament compatibles amb les lleis paccionades, de què hauria servit la constitució «Volem, estatuiū e ordenam» que exigeix el consentiment dels braços? No era, però, lícit fer «per indirecte» —en forma de pragmàtica o d'edecte— allò que requereix aquest consentiment: fer una llei material (general i permanent) a Catalunya.

4.3. MÉS EXPULSATS

L'any 1610 es publicà la crida d'expulsió dels moriscos de Catalunya en execució de l'acord del Consell d'Estat de 4 d'abril de 1609. Només pogueren romandre a Catalunya una part dels moriscos de certs pobles, indubtablement cristianitzats i molt mesclats amb la resta de la població.

4.4. LA INQUISICIÓ

La delimitació de jurisdiccions amb el tribunal de la Inquisició, imperfectament resolta en l'etapa anterior, desembocà almenys cinc cops (1608, 1611, 1633, 1637 i 1695) en l'expulsió dels inquisidors del Principat i els comtats decretada per la Reial Audiència, amb la citació *ad banchum regium* prèvia, com corresponia a jutges eclesiàstics delegats, malgrat l'existència d'un procediment de solució de competències previst en la concòrdia de 1568; aquests conflictes acabaren resolent-se mercès a la intervenció reial.

4.5. LA VICE REGIA, TERMÒMETRE DE LA SALUT INSTITUCIONAL

El 1621, quan morí Felip II (III) s'admeté sota protesta i sense prèvia *vice regia* que el virrei duc d'Alcalá acabés el seu trienni, finit el qual sense que el rei encara no hagués prestat jurament (ho féu el 1626) esclatà la gran controvèrsia dels anys 1622-1623, resolta per via de negociació sense que s'hagués obert la *vice regia*. No prestaren jurament com calia ni Lluís XIII ni Lluís XIV. Tampoc no ho féu mai Carles II, tots els lloctinents del qual foren admesos sota protesta, amb alguna *vice regia*, però.

4.6. CONFUGIT AD LILIA: LA GUERRA DE SEPARACIÓ

És prou sabut com es resolgué l'acumulació d'aquesta mena de tensions, exacerbades fins a la crispació pel problema dels allotjaments de tropes reials a Catalunya, arran de la participació de la monarquia en la Guerra dels Trenta Anys i amb el rerefons decisiu de la política de ruptura i provocació del comte duc i el protonotari Villanueva. El trencament insalvable amb la cort i la por d'un enfrontament social intern empenyeren els sectors dirigents del país als braços d'una altra monarquia que ja havia pres, sota la direcció de Richelieu i partint d'uns ante-

cedents que de feia temps l'hi predisposaven, el camí de la mateixa praxi política que, amb molta menys conseqüència i sense una clara definició doctrinal, anguiava els catalans.

Els fonaments doctrinals de la ruptura no anaren més enllà dels tradicionals: la defensa natural. De la creació d'òrgans extraordinaris d'assessorament i de gestió (Trentasisena, Junta de Guerra, Junta de Justícia, Junta d'Hisenda) per a dur a terme la defensa i restablir l'ordre intern, pertorbat per la supressió, sovint física, de les autoritats reials, la Diputació i els braços generals extraordinaris (amb representació de totes les poblacions, incloent-hi les baronials) passaren quasi insensiblement a constituir Catalunya, per poc temps, en una entitat política separada. El pas més explícit fou que es conjuraren tots els presents i representats en l'assemblea estamental per a romandre units en l'esmentat propòsit defensiu sota pena d'ésser tinguts per enemics. L'efímera República Catalana (del 16 al 23 de gener de 1641) sota la protecció de França no arribà ni a organitzar-se ni a funcionar. En la darrera d'aquestes dates, «havent conferit ab algunas personas de confianza y tota satisfacció lo modo de la protectió y república, se han considerat grandíssims inconvenients, no sols per los gastos que se offereixen per la defença y conservació de aquella, però encara *en la disposició del govern*», raó per la qual s'acordà acceptar Lluís XIII com a comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya.

Les condicions d'acceptació del nou sobirà es fixaren en l'anomenat Tractat de Péronne, signat el 19 de setembre de 1641. Deixant de banda les més circumstancials, de caràcter polític, militar o financer, es pot dir que les condicions d'ordre institucional consagren algunes de les reformes més anhelades durant la crisi de les relacions entre el Principat i els seus anteriors monarques: rebuig de les pragmàtiques no compilades si no han rebut el consentiment dels braços; oficis i beneficis eclesiàstics reservats als catalans; Inquisició només per a les causes de fe; abolició del quint de les imposicions municipals; privilegi de cobertura i dret d'anar en ambaixada dels consellers de Barcelona; competència exclusiva del consistori per a determinar l'abast de la pròpia jurisdicció; oficis de guerra i de jurisdicció reservats als catalans; limitació i regulació dels allotjaments; decisió de les causes de contrafacció per un tribunal mixt, format alternadament pel canceller, el regent de la cancelleria, cinc doctors de l'Audiència i dos representants de cada braç, i per sis jutges reials i set dels braços; substitució de les mobilitzacions a títol de someient general i de *Princeps namque* per tropes regulars, en cas de necessitat.

Però la realitat esvaí ben aviat les il·lusions que alguns catalans s'havien pogut fer amb el nou regisme. Com es podia témer, totes aquestes reformes foren impotents no ja per a evitar la repetició, corregida i augmentada, de les violències i els abusos de la guerra, sinó per a prevenir la recurrència, agreujada en un clima de suspicàcia i discòrdia interna, dels conflictes anteriors. Poden servir d'exemples la

captura del diputat eclesiàstic, el 1645; la captura, el processament i la condemna a mort de l'oïdor militar, entre 1649 i 1650, i una repressió ferotge dels dissidents o suposats dissidents.

De la legislació aprovada en aquest turbulent període, esmentarem només, perquè el sobrevisqué, la creació el 1641 del sisè conseller de Barcelona per als menestrals, amb la qual cosa se satisfia una antiga aspiració d'aquest grup social i s'acabava l'alternança amb els artistes, que retingueren la cinquena conselleria.

4.7. LA RECONCILIACIÓ AMB LA MONARQUIA HISPÀNICA I EL SEU PREU

Mercès a la ferma i intel·ligent mediació de Joan Josep d'Àustria, la derrotada Catalunya de 1652 pogué reingressar a la monarquia amb un tracte molt millor que el que podia justificadament témer (compareu-lo amb el rebut per Bohèmia en circumstàncies semblants trenta anys abans). Felip III (IV), que havia tornat a jurar innecessàriament les constitucions durant la guerra (Lleida, 1644), tornà a acceptar els discs catalans en les mateixes condicions que abans de la separació, amb un parell d'excepcions molt importants. El rei es reservà per a ell i els seus successors les insaculacions i desinsaculacions de la Diputació i la ciutat de Barcelona (19 de gener de 1654 i 3 de gener de 1653, respectivament), la qual perdé, a més, el «govern de ses armes» i hagué d'admetre una guarnició reial. Fos quina fos la intenció original d'aquestes mesures, sembla que ni ell ni Carles II en feren més que un ús negatiu (evitar que s'hi posessin francòfils) i erràtic.

La reconciliació fou l'escenari de la revitalització ocasional d'una antigalla institucional. El parlament general de 1653 fou convocat només per a votar un «servei» i arreglar l'espínós assumpte dels allotjaments de tropa, d'acord amb el caràcter concret i limitat d'aquest antic tipus d'assemblea.

4.8. LA PAU DELS PIRINEUS I ELS DESTINS DE LES DUES CATALUNYES:

EL «NEOFORALISME» I LA «NOVA PLANTA» FRANCESA

La pau de 1659 entre ambdues corones comportà la divisió de Catalunya entre els antics contendents, els quals donaren a les parts que respectivament els escaigueren un tracte proporcionat als interessos i les tradicions d'una i altra monarquies.

Prescindint de la inadequació del nom (no sols perquè a Catalunya no hi havia *fueros* i el Principat no era una província autònoma de Castella, sinó perquè la cosa tingué ben poc de nou), l'anomenat *neoforalisme* no resolgué pas les velles

tensions institucionals, com ho demostra el ressorgiment de la mateixa problemàtica després de la Guerra dels Segadors. Esmentem només, a títol d'exemple, les captures de diputat el 1665 i d'un oïdor el 1696, per a no parlar d'innombrables conflictes menors.

L'any 1661 el govern reial s'apropià el «dret de la nova ampra», impost creat per les autoritats revolucionàries per a finançar la defensa del país i que s'havia perpetuat, i el destinà al pagament, entre altres coses, del salari i l'ajuda de cost del lloctinent.

El Consell Sobirà del Rosselló, creat el 1660 per Lluís XIV, era un tribunal «suprem» —en el sentit que per damunt seu només hi havia el Consell Reial per via d'evocacions i recursos extraordinaris, semblantment als parlaments de la monarquia francesa— que exercia la jurisdicció civil i criminal sobre els territoris catalans annexats recentment. En un principi, el president, els consellers i l'advocat general eren naturals del país o catalans francòfils refugiats (però no el procurador general, que era francès). L'òrgan, a part de les seves funcions ordinàries com a instància superior, es transformà tot seguit en un dels principals instruments de repressió de la resistència dels rossellonesos a incorporar-se a França —que fou llarga i sovint violenta— i, al capdavant, tot i que féu servir el català fins el 1676, en un poderós propulsor de la francesització lingüística. Cal remarcar que el tribunal, com la resta de les institucions, continuà aplicant fins a la Revolució la massa de la legislació catalana en tot allò que no havia estat ni fou després expressament modificat per la nova sobirania, conformement als criteris de l'absolutisme (com a la Catalunya espanyola a partir de 1714), interessat en la imposició indiscutida de l'autoritat central, però indiferent a la uniformitat jurídica i administrativa mentre les peculiaritats provincials no s'oposessin al desplegament d'aquesta autoritat.

4.9. L'ÚLTIMA ESPLENDOR DE LES INSTITUCIONS CATALANES

La quarta etapa és, des del punt de vista de la creació jurídica, tan breu com fructífera, si bé s'acaba tristament amb la destrucció de les institucions polítiques que van fer possible una darrera i esponerosa florida precisament del dret públic, la qual, si hagués pogut tenir continuïtat, hauria tal vegada obert les portes a una evolució interessantíssima. De tota manera, l'energia i la coherència amb què foren reafirmats i desenvolupats els principis que des de feia més de quatre segles servien de fonament de les institucions de Catalunya i llur plasmació en algunes de les noves normes i institucions, en un país amb una consciència normal de la seva identitat serien motiu permanent d'orgull melancòlic, si no d'enyorança reivindicativa.

L'adveniment d'una nova dinastia en virtut només del testament de Carles II revela, sota una llum crua (com la suposada darrera voluntat de Martí I i l'exaltació al soli de Joana la Folla com a «corregnant» amb el seu fill), les mancances de Catalunya i de la Corona en matèria de legislació successòria. La nova situació —i la consegüent guerra civil— força, tanmateix, la presència al país, tan necessària com desitjada, dels candidats rivals a la dignitat de comte de Barcelona i va fer possible la reviviscència d'una institució la fortuna contemporània dels homòlegs de la qual a molts llocs d'Europa no deixava presagiar res de bo: la Cort General. Podríem dir que la confrontació cara a cara de les institucions que representaven Catalunya amb l'encarnació de la monarquia permeté, al cap de molt de temps i per darrera vegada, ratificar o rectificar —fos com fos, clarificar— els termes de la relació entre ambdues parts de la vella ordenació institucional.

4.10. EL REGNAT DE FELIP D'ANJOU

Felip d'Anjou (IV d'Aragó i Catalunya, V de Castella) va celebrar cort als catalans tot just nou mesos després d'haver entrat a Espanya, tant potser perquè desitjava guanyar-se per a la seva causa els catalans —tradicionalment considerats súbdits «indòcils»—, vista llur animadversió al francès pels llargs anys de guerres, amb la decebedora experiència i el trist balanç de la vinculació temporal amb França, com també perquè el seu avi, Lluís XIV, li havia aconsellat que visités aviat Catalunya; necessitava també diners per a la guerra europea que tothom preveia. Animats per les perspectives que obria aquesta conjuntura política, els estaments catalans (amb provada experiència en l'art d'aprofitar un canvi de dinastia, o en general les ocasionals dificultats d'un monarca, per a refermar i desenvolupar principis constitucionals, com prou tingueren ocasió de comprovar, entre d'altres, Pere II, Ferran I i el mateix Carles I), encoratjats a més per la represa econòmica que, alhora que la resta d'Europa, des de feia vint anys experimentava el país, cregueren arribada l'ocasió de dur a terme la renovació institucional i legislativa que, després d'un segle d'angoixes, provatures i frustracions, havia de consolidar i assegurar de cara al futur l'edifici venerat del pactisme patri en una conjuntura europea de cap manera encara netament decantada vers l'absolutisme monàrquic (penseu en Anglaterra, les Províncies Unides i la major part dels principats de l'Imperi).

La cort fou oberta el 12 d'octubre de 1701 i clausurada el 14 de gener de 1702. Fem constar, a continuació de les innovacions més importants que s'hi produïren, la disposició corresponent, aprovada en la Cort de 1705-1706, presidida pel seu rival en la lluita successòria. Si no es diu res més, se sobreentén que la llei carlina

no fa més que reiterar, sovint ben bé amb les mateixes paraules, la sancionada per Felip d'Anjou. Només es resumeix en un apartat propi, per la seva rellevància, l'aportació més significativa del regnat de l'arxiduc.

4.11. L'ORDENAMENT JURÍDIC: LES GARANTIES

Les decepcions acumulades i les deficiències observades entorn del funcionament de la constitució «Poc valria» feren fermentar el desig i la idea d'una reforma del judici de contrafacció. Els primers suggeriments en aquesta direcció es formularen en la Cort General de 1585. En la de 1599, els braços s'haurien acontentat amb corregir el principal defecte de la Constitució de l'observança, la prohibició de querellar-se amb els doctors de l'Audiència quan havien declarat ajustant-se a una conclusió del mateix tribunal, però ni això no fou possible: el rei decretà «que es serve lo dit capítol [la «Poc valria»], llevats tots abusos». El projecte de Sala de Sant Jordi, elaborat en la frustrada convocatòria de 1626, fracassà en gran part perquè el braç militar no volgué sotmetre els barons i llurs oficials a la nova jurisdicció. En el Tractat de Péronne, celebrat el 1641 entre la Catalunya secessionista i la Corona francesa, s'estipulà que les causes de contrafacció havien de ser decidides per un tribunal mixt amb majoria alternada, format un cop pel canceller, el regent de la cancelleria, cinc doctors de l'Audiència i dos representants de cada braç, i un altre per sis jutges reials i set dels braços. Després d'anys de reincorporació a la monarquia hispànica i de retorn a l'antiga fórmula, el canvi de dinastia i la tan desitjada celebració d'una cort general, al cap de més de cent anys sense que se n'hagués acabada cap, donaren lloc a l'esperada reforma (const. 1702/36, 1702/37 i 1702/38).

El preàmbul de la constitució 36 expressa clarament els motius i el significat de la innovació: la principal causa de la inobservança de les lleis sol ésser haver confiat la declaració de les contrafaccions als mateixos doctors de la Reial Audiència contra els quals habitualment s'oposen, «y així, per lo que recíprocament interessen per rahó de son ofici, vénen a ésser jutges quasi in causa propria [...] y [com] sia tant rahonable com justa cosa que els que concorren y tenen la potestat en l'estatuhir y ordenar la tingan també, y entrevinguen, en interpretar y fer observar l'ordenat». En conseqüència, es crea un tribunal integrat pel regent de la cancelleria i els dos doctors més antics de la Reial Audiència o, si escau, l'assessor del portantveus del general governador i els dos doctors més antics de l'Audiència *vice regia*, per una banda, i, per l'altra, l'arquebisbe de Tarragona, en qualitat de president del braç eclesial, el protector o president de l'estament militar i el conseller en cap de la ciutat de Barcelona, presidenta de les ciutats, les viles i els

llocs reials («una legal representació de V. Magestat y de la Cort [...]»), com a jutges de les contrafaccions, amb la mateixa potestat i ple poder que fins a aquell moment havien tingut els doctors de l'Audiència. La llarga evolució, llarguíssima si retrocedim a la prehistòria del problema, ha arribat al seu corol·lari lògic, però no tan obvi: en un sistema paccionat, en el qual les lleis s'elaboren —sigui quina sigui la natura precisa de l'acte— mitjançant l'acord de voluntats entre príncep i súbdits, la discrepància en la interpretació de llur contingut, més que arriscar-se abandonant-la al criteri de qui és, indiscutiblement, el magistrat suprem, però també una de les parts, o que lliurar-la audaçment a la decisió, no menys sospitosa que l'altra, d'una representació estamental, pot trobar una resolució, si no impecable, objectiva i equilibrada, en una renovada concurrència dels qui l'han acordada, aquesta vegada en clau judicial. La jurisdicció d'aquesta instància mixta prové, com no pot ésser d'altra manera i amb total coherència amb l'ordenament, del rei mateix, que la confereix a la Reial Audiència pel procediment normal d'una llei paccionada.

Per uns anys, doncs, Catalunya inaugura una forma de govern inèdita, que podem anomenar *nomocràcia* («govern de la llei») o *dicearquia* («govern de la justícia»), que instaura —centrant-se precisament en el concepte fonamental del dret públic tradicional, la *jurisdicció*— al cim de l'estructura institucional («superiorem non recognoscens») una cosa que ja no és el príncep, sinó les sentències formalment dictades per un tribunal paritari.

La mateixa constitució 36 estableix que, en cas de paritat de vots sobre si hi ha o no contrafacció, la sort ha de decidir quin dels sis magistrats ha de tornar a votar per a desfer-la. La constitució 37 dóna les altres regles del procediment. Vista la gran diferència entre els diversos casos de contrafacció i la celeritat amb què cal actuar, «singularment quan corre perill de seguir-se dany irreparable en honra o vida», es concedeixen àmplies facultats per a procedir amb la necessària flexibilitat en la tramitació. Es preveuen diverses mesures per a evitar que el procediment es frustri indirectament dificultant el diligenciamment de les proves, com autoritzar els diputats a jutjar l'escrivà de la causa que refusi rebre els testimonis presentats per les parts, oficial o reclamant, o actuar contra els oficials reials que es neguin a lliurar testimoni dels documents que custodien; o la disposició de permetre que la part interessada faci prendre llurs deposicions a l'escrivà major de la casa de la Diputació. Aquestes i altres cauteles s'apliquen igualment a les causes de contrafacció instades o secundades per la Diputació del General. Exhaurides les «dilacions» (terminis) acordades pel Tribunal, els jutges han de decidir dins de trenta dies; si no ho fan, la causa es té «per decidida i declarada en favor de la part lesa» o que insta la contrafacció. Es tracta, ni més ni menys, que d'atorgar *ope lege* al silenci judicial efectes positius i amb conseqüències inesperades, car la resolució tàcita és «en lo modo y forma per ella demanat», incloent-hi els aspectes sancio-

nadors i indemnitzatoris. Això mateix val per al decret d'execució i liquidació: transcorreguts els terminis aplicables sense que hi hagi decisió del Tribunal, el decret s'entén estès en favor del reclamant i per la quantitat demanada. La inhibició dels jutges reials no pot perjudicar ni retardar l'execució, la qual, arribat el cas, els jutges estamentals poden tirar endavant sense el concurs dels primers.

4.12. LA DARRERA COMPILACIÓ

En l'única cort celebrada als catalans per Felip d'Anjou el 1701-1702, s'acordà (const. 82) que la Diputació del General fes una «nova impressió» actualitzada de la compilació. Els comissionats foren designats, aquesta vegada, només pels tres braços. La nova compilació fou impresa el 1704 a Barcelona.

4.13. EL TRIBUNAL DE CONTRAFACCIONS

Les decepcions acumulades en relació amb el funcionament de la constitució «Poc valria» feren fermentar el desig d'una reforma del judici de contrafacció.

El preàmbul de la constitució 36 expressa la causa principal de la inobservança de les lleis: haver confiat la declaració de les contrafaccions als mateixos doctors de la Reial Audiència contra els quals habitualment s'oposen. En conseqüència, es crea un tribunal integrat pel regent de la cancelleria, els dos doctors més antics de la Reial Audiència, l'arquebisbe de Tarragona, el protector de l'estament militar i el conseller en cap de Barcelona, com a presidents dels braços respectius («una legal representació de V. Magestat y de la Cort [...]») i com a jutges de les contrafaccions. L'evolució ha arribat al seu corol·lari lògic: en un sistema en el qual les lleis són fruit de l'acord de voluntats entre príncep i súbdits, la discrepància entorn de llur aplicació pot resoldre's objectivament i equilibrada en una renovada concurrència dels qui l'han acordada. Exhausts els terminis acordats pel Tribunal, els jutges han de decidir dins de trenta dies i, si no ho fan, la causa es té «per decidida i declarada en favor de la part lesa» i «en lo modo y forma per ella demanat».

L'altra gran innovació jurídica que presentava al nostre parer, la reglamentació aprovada l'any 1702 és que va autonomitzar la causa de contrafacció, d'acord amb la finalitat preeminent de determinar la licitud o no de l'acte impugnat, cosa que podia obrir la via a la seva revocació i a la reintegració o indemnització dels drets afectats, de la finalitat punitiva de determinar la culpabilitat de l'oficial contrafaedor i imposar-li eventualment la pena corresponent. Aquest component re-

pressiu, que continuà predominant en el judici de taula i en la visita dels oficials reials, sovint obstaculitzava la presta i justa dilucidació sobre si l'acte objectat era lícit i vàlid. Sense descarregar els jutges de contrafaccions de l'obligació de treure les conseqüències penals de l'actuació més o menys culpable de l'oficial, la constitució 38 de 1702 disposa que, tant si s'ha requerit extrajudicialment a l'oficial o al baró que revoqui les actuacions considerades il·lícites com si no, es pot introduir una causa de contrafacció davant el Tribunal, i això tant si l'oficial compareix firmant dubte com si no compareix o és contumaç. En un i altre casos, pel que fa a comprovar l'existència de contrafacció objectiva, no es pot «fer diferència si la contrafacció és clara, literal y formal o dubtosa y disputable, si s'ha contrafet ignorantment o conscientment, si ab dol o sens ell, si bona vel mala fide, ab culpa lata o per inadvertència o en altra manera». A partir d'aquest moment, el súbdit víctima d'una actuació il·lícita de l'autoritat pot aturar-ne les conseqüències, obtenir-ne la revocació i veure's rescablat dels perjudicis, sense haver de dependre del bon o mal èxit d'una acció penal. Hom independitza, a més, el procediment d'altres mecanismes processals estatuïnt que la part lesa, «a més del remey ordinari que té de poder apel·lar i suplicar [...], puga també recórrer y valer-se del remey extraordinari de la contrafacció, quedant sempre a arbitre de la part condemnada l'elegir lo medi que li aparega».

4.14. UNS EXPULSATS QUE ENCARA HI SÓN

La constitució 73 de 1702 sobre els *bomians* o gitanos confirma el rebuig de la societat estamental envers un grup humà que no cabia de cap manera dintre dels seus motlles. Després de comprovar el fracàs de la política assimilista, s'opta novament per expulsar-los, «per los notables y enormes delictes que ells perpetran», tot renovant l'heterogènia legislació anterior, la reedició i observança de la qual encarrega especialment a la Diputació (const. 1706/16, encara més dura).

4.15. «VOLEM BISBES CATALANS»

La constitució 10 de 1702 (per la forma, un capítol de cort) insistí a demanar que fossin catalans tots els prelatats del Principat, car «apar més convenient per a l'exercici de son offici pastoral, usant uns y altres d'un mateix idioma y llengua materna y altrament», però Felip continuà excloent-ne l'arquebisbe de Tarragona, sens dubte perquè la província no era exclusivament catalana.

4.16. ELS OFICIALS PÚBLICS. LA REFORMA DE LA VISITA. LA *VICE REGIA*

El 1702 feia més de vint anys que no es feia la visita dels oficials del rei que no purgaven taula. Els braços aconseguiren (const. 1702/81) que la visita es restablís amb caràcter triennal, a càrrec ara de sis visitadors catalans, insaculats i extrets tres pels braços i tres pel rei, i un setè, insaculat i extret alternativament pels braços i pel rei (cap. 1706/86).

L'etapa s'inaugurà amb la més profunda relaxació de les disposicions sobre l'interregne, car els catalans, ateses les circumstàncies, arribaren a admetre sota protesta que l'últim lloctinent del difunt reprengués, després d'un breu interval, el ple exercici de les seves funcions, ara en nom de Felip IV (V). Poc després es tornà a la «normalitat»: designació de nou virrei sense que el rei encara no hagués prestat jurament i acceptat sota protesta. Però la constitució 8 de 1702 confirmà la vigència prístina de l'antiga institució.

4.17. ELS BARONS

La Cort de Barcelona clausurada l'any 1702 reparà una greu irregularitat fins aleshores reconeguda o tolerada a favor dels *reguli* de Catalunya, que els col·locava en una posició encara més independent que la del mateix rei, en sotmetre finalment els actes de llurs oficials al procés de contrafacció, confiat ara al nou Tribunal *ad hoc*. D'aquesta manera culminava, sens minva de la peculiar posició dels barons dins l'ordre juridicoinstitucional, l'assimilació virtual de llurs oficials als oficials reials.

4.18. LES UNIVERSITATS

Per la constitució 1 de 1702 (per la redacció, un capítol de cort) els braços demanaren que no es desinsaculés ni se suspengués ningú que estigués insaculat a les bosses de la ciutat de Barcelona sense cognició de causa i sentència de desinsaculació, i que es deixessin sense efecte les desinsaculacions fetes sense aquests requisits. Felip respongué que restava «plenament informat» de la primera petició i que la tindria present, i atorgà la segona com a cosa de gràcia.

4.19. LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL

El capítol 57 del redreç del General de 1702 disposà la unificació de les bosses «de Barcelona» i «de fora d'ella» i afegí a la bossa única de l'estament reial onze llocs de diputat i quaranta-un d'oïdor per a diverses localitats, amb la qual cosa reforçà les possibilitats d'algunes poblacions (però no les de Barcelona) i en creà per a unes altres disset que abans no en tenien. El canvi, que reduïa les probabilitats de la capital d'obtenir ofici aproximadament de tres a una cada trienni, no fou ratificat en la cort del pretendent. Confirmant la norma que pràcticament reservava l'ofici de jutge consistorial laic als membres de l'estament superior, s'aclareix que, amb un parell d'excepcions, només s'han d'insacular per als nous llocs ciutadans honrats o gaudints, o bé homes de paratge ja insaculats en la bossa «d'en cap» de la respectiva població. El capítol 25 del mateix redreç limità les insaculacions a un cop cada trienni.

La Diputació recuperà (const. 1702/17) el dret de la nova ampra, que havia confiscat l'any 1661 el govern reial, tot conservant-li, però, la mateixa destinació, ço és, el pagament, entre altres coses, del salari i l'ajuda de cost del lloctinent (cap. 1706/11).

La constitució 20 de 1702 (cap. 1706/87) confirma que els jutges consistorials, «havent vingut a sa notícia» que les lleis no són observades, tenen l'obligació precisa d'intervenir en llur defensa, sense instància de part, i això, afegeix, «dins tres dies y més prest, si *periculum in mora* hi haurà», sots pena d'ésser considerats ells mateixos contrafaedors. La mateixa llei precisa, de manera coherent amb el contingut del seu encàrrec, que poden gastar «lo que serà menester» per a la defensa de la legalitat, «encara que la contrafacció y son judici s'intente per qualsevol comú o particular del present Principat».

La controvèrsia de la cort represa el 1632 sobre les relacions entre braços i Diputació fou resolta a favor dels primers per la constitució 2 de 1702, que consagrà el principi segons el qual «Deputats y oïdors són nudos procuradors e administradors de la [...] Cort» i establí que, un cop aquesta s'ha reunit, cessa tota la seva jurisdicció, que és represa pels braços, llevat de la que toca a la percepció dels drets del General i els assumptes connexos, «y no més, o allò que'ls permetrà y tolerarà la mateixa Cort» (cap. 1706/2).

4.20. UNES PORTES QUE TRIGARAN A TORNAR-SE A OBRIR

Com arreu d'Europa, almenys des del segle XIII reis i corts s'esmerçaren, amb vària fortuna, a dictar disposicions generalment de signe proteccionista per a afa-

vorir el desenvolupament del comerç, l'agricultura i la indústria. Aquestes disposicions solen presentar un caràcter ocasional i asistemàtic. Però a la darrereria del segle XVII i el començament del XVIII, les mesures adoptades obeeixen ja a unes orientacions més integrades i reflexives.

Per la constitució 71 de 1702 s'acorda la creació a Barcelona d'una «Casa de Port Franc» per a facilitar el comerç de reexportació i se n'encarrega la reglamentació a dues persones elegides per cada braç, juntament amb els diputats i oïdors de comptes del General (cap. 1706/79). La mateixa constitució concedeix al Principat el dret d'enviar cada any a les Índies dos vaixells per a comerciar-hi (cap. 1706/104). S'encomana (const. 1702/86) als diputats i oïdors que, en una junta amb tres integrants més per cada estament, estudiïn la manera de fundar una companyia nàutica, mercantil i universal, oberta a la participació general, i els «medis més efficaces per adelantar l'agricultura, manufactura, indústria y navegació pròpia» (cap. 1706/37).

4.21. EL REGNAT DE CARLES D'ÀUSTRIA

Les constitucions i els capítols de cort aprovats en la Cort de Barcelona de 1705-1706, convocada per Carles d'Àustria (com a Carles III), rival de Felip de Borbó, no foren incorporats a cap compilació i romangueren vigents, publicats en forma de quadern de cort a part, en els territoris fidels a l'arxiduc, fins a la derrota de la causa austriacista.

Les principals innovacions que reflecteixen les circumstàncies polítiques de la disputa successòria, o bé duen a l'acabament de les aspiracions de l'assemblea fracasades o aturades a mig camí en la cort de Felip, o bé aprofiten per a introduir millores o correccions. Exemple del primer fet és la constitució 1, de laboriosa aprovació, per la qual s'exclou per sempre més del soli comtal els prínceps de la casa de Borbó. Del segon fet ho són, entre altres, la constitució que aboleix el Tribunal de la Capitania General, o la que disposa, finalment, que tots els prelats de Catalunya, l'arquebisbe de Tarragona també, han d'ésser catalans (const. 7); també ho és el capítol de cort que estableix que han de ser catalans els inquisidors, l'advocat fiscal, els assessors ordinaris i altres oficials del tribunal de Barcelona, com també els assessors cridats per a decidir causes civils i criminals que no siguin de fe (1706/68); fins i tot s'estableix que l'inquisidor general de Castella i Aragó ha de ser alternativament de l'una i l'altra corones, i dintre de la d'Aragó, de cada un dels seus regnes, per tanda.

D'altra banda, pel que fa en particular al Tribunal de Contrafaccions, els capítols de cort 83, 84 i 85 de 1706 reproduïxen i complementen les solucions de la cort de l'efímer Felip IV d'Aragó sobre el Tribunal de Contrafaccions. Les principals innovacions són: l'eliminació del dret dels jutges de contrafaccions de consul-

tar l'Audiència o el braç respectiu, segons el cas; la facultat que se'ls atorga de «conèixer, declarar, sentenciar y provehir per si sols tot lo que tocarà a dit Tribunal, no sols per les dites causes de contrafaccions [...] y son ordre judiciari, sinó també los dubtes y difficultats que es pugan suscitar respecte de la disposició, exercici y jurisdicció del dit Tribunal y personas que formaran aquell, ab tots sos incidents y emergents, y en cas de paritat en la declaració dels dits incidents, sie extret a sort un dels sis jutges [...] per a dirimir-la»; l'enumeració expressa dels oficials superiors que poden ésser portats davant el Tribunal, incloent-hi el lloctinent i els oficials superiors de guerra, aquests, però, només en causes civils; l'abolició, tant de temps cercada, de la conclusió i el parer de l'Audiència com a eximent de la responsabilitat de l'oficial contrafaedor; la possibilitat de rebutjar *in limine* una reclamació, però només per unanimitat, i encara mai quan l'ha introduïda el síndic del General; i una multitud de precisions, precaucions i previsions amb les quals, amb indissimulada malfiança envers el rei i els seus oficials, es procura obsessivament assegurar l'eventual bona fi (la puntual tramitació) de les impugnacions presentades. Finalment, tot i aquestes cauteles i el mateix biaix favorable al reclamant del règim de la institució, s'estableix (només per a l'administrat) la possibilitat de recórrer en corts per via de greuge la sentència del Tribunal. Amb això es torna al rei la suprema jurisdicció que semblava que li havia arrabassat el sistema de la cort de Felip de Borbó, ni que fos per a exercir-la mitjançant la delegació irrevocable a un tribunal també paritari.

El capítol de cort 1706/44 reitera que la sentència dels proveïdors de greuges és absolutament irrecobrable i estableix que, un cop notificada per l'escrivà major del General al rei, el seu lloctinent o, si escau, el portantveus del general governador, si aquests no l'executen en un termini de deu dies, passa tota la jurisdicció i la potestat sobre l'afer a mans de la Diputació a fi de fer-la complir. Heus ací un exemple patent de transferència parcial d'una regalia suprema, aparentment inalienable.

4.22. EL PRETENDENT I LES INSTITUCIONS ESTAMENTALS

Els diputats i oïdors recuperaren les insaculacions «en lo mateix estat y forma en què se trobaven en l'any 1639» (cap. del redreç 1706/73). El capítol 2 (del redreç) de 1706 convertí en anuals les insaculacions.

El pretendent Carles d'Àustria tornà a la ciutat de Barcelona el dret a insacular lliurement els candidats als seus oficis, però retingué la facultat de desinsacular i substituir els eliminats (decret del 15 de gener de 1706). De fet, lluny de disminuir la intervenció reial en la matèria, s'estengué per tot Catalunya a redós de les persecucions contra els «malafectes».

Pel privilegi del 3 de novembre 1708, l'arxiduc, a petició de la ciutat, donà entrada al regiment de Barcelona als nobles titulats, incloent-hi els *grandes*, els quals agrupà amb els nobles pròpiament dits i els altres militars en la bossa per a l'extracció del conseller en cap, tot relegant a la de conseller segon els ciutadans honrats de matrícula o per privilegi i reservant als gaudints la de conseller tercer. Amb aquesta disposició, que d'altra banda ja no hi va haver temps d'aplicar, culminava el ja esmentat procés d'aristocratització del municipi: més que la consagració de les apetències de l'alta noblesa d'entrar-hi, potser significava el reconeixement del rang nobiliari aconseguit pels membres més destacats del sector oligàrquic que ja en formaven part.

Carles tornà, a més, les insaculacions a la Diputació (cap. del redreç 1706/73).

5. BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'; RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. «Notes sobre la formació de les compilacions "Constitucions i altres drets de Catalunya" i de "Capítols de Cort referents al General"». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], vol. IV (1910), p. 409-445. Reproduït a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS. *Dels visigots als catalans*. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1970, p. 381-403.
- ALMAZÁN FERNÁNDEZ, Ismael. «Formas de delincuencia rural en la segunda mitad del siglo XVI. Procesos de la Curia del Batlle de Terrassa». A: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Moderna, 1984, p. 287-294.
- «Penas corporales y disciplina social en la justicia catalana de los siglos XVI y XVII». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 12 (1992), p. 127-148.
- «Poder, propiedad y represión del delito. Formas de delincuencia rural en la segunda mitad del siglo XVI. Algunas reflexiones sobre la funcionalidad de las "Unions contra lladres i bandolers" en 1606». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 665-673.
- ALSINA I CATALÀ, Claudi; FELIU I MONTFORT, Gaspar; MARQUET I FERIGLE, Lluís. *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona: Curial, 1990, p. 19-22 i 99-107.
- AMELANG, James S. «L'oligarquia ciutadana a la Barcelona moderna: una aproximació comparativa». *Recerques* [Barcelona: Curial], núm. 13 (1983), p. 7-25.

- AMELANG, James S. «Barristers and Judges in Early Modern Barcelona: The Rise of a Legal Elite». *American Historical Review* [Bloomington], núm. 89 (1984), p. 1264-1284.
- «Municipal Autonomy in Early Modern Spain: Two Recent Studies of Barcelona». A: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Moderna, 1984, p. 19-24.
- *Honored Citizens of Barcelona*. Princetown: Princetown University Press, 1986. Trad. castellana: *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*. Barcelona: Ariel, 1986.
- ANGLADA NAVARRO, Fernando. «Els terços de la ciutat de Barcelona: participació de la ciutat en la defensa de la monarquia durant les guerres de Devolució, d'Holanda i de les Unions (1667-1684)». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 573-580.
- BARTROLÍ I ORPÍ, Jaume. «La cort de 1701-1702: un camí truncat». *Recerques* [Barcelona: Curial], núm. 9 (1979), p. 57-75.
- BELENGUER I CEBRIÀ, Ernest. «La legislació político-judicial de les corts de 1599 a Catalunya». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 7 (1987), p. 9-28.
- «Un balance de las relaciones entre la Corte y el país: los greuges de 1599 en Cataluña». *Estudis*, núm. 13 (1987), p. 99-130.
- «Entorn de les darreres Corts catalanes a l'edat moderna: una institució perillosa?». A: *Les corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional, 28, 29 i 30 d'abril de 1988*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 168-172.
- «La monarquia hispànica i la Corona d'Aragó: el progressiu qüestionament del pactisme a Catalunya». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 207-215.
- «Pròleg: la Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611). A: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. III: *Anys 1578-1611*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, 1996, p. IX-XLVI.
- BETRÁN MOYA, José Luis. «La consolidación de la Vuitena del Morbo en la ciudad de Barcelona (1560-1600)». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 631-642.
- BROCA, Guillermo M. de. *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en*

- relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*. Vol. I. Barcelona: Herederos de Juan Gili, Editores, 1918.
- Constitutions y altres drets de Catalunya, compilats en virtut del capítol de cort LXXXII, de las corts per la S.C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV. nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona any MDCCII*. Barcelona, 1704. 3 v.
- DURAN, Montserrat. «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència». *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, núm. 1 (1985), p. 29-37.
- EGEA I FERNÁNDEZ, Josep M.; GAY I ESCODA, Josep M. «Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la baixa edat mitjana fins al Decret de Nova Planta». *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXXVIII (1979), núm. II, p. 249-294, i núm. III, p. 505-586.
- ESCARTÍN SÁNCHEZ, Eduard. «La Capitanía General de Catalunya i l'ordre constitucional català». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 95-101.
- FERRO, Víctor. *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo, 1987.
- FONT I RIUS, Josep M. «Estudi introductori». A: *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1988, p. VIII-CXXXVII.
- GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo. *Historia de Cataluña: Siglos XVI-XVII*. Barcelona: Ariel, 1985. 2 v.
- GAY I ESCODA, Josep M. «La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança». A: *Les corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional, 28, 29 i 30 d'abril de 1988*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 86-96.
- GIBERT, Rafael. *Historia general del derecho español*. Madrid: Copigraf, 1981.
- GONZÁLEZ I FERNÁNDEZ, Mònica. «Les institucions catalanes durant la Guerra de Successió: les corts de 1705-1706». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 12 (1992), p. 383-288.
- GONZALVO I BOU, Gener. *La pau i la treva a Catalunya: Origen de les corts catalanes*. Barcelona: La Magrana: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1986.
- KIRCHNER I GRANELL, Helena; JOVÉ I CAMPMAJÓ, Marta. «Captaires i rodamons. Barcelona 1600-1640». A: *La història i els joves historiadors catalans: Ponències i comunicacions de les Primeres Jornades de Joves Historiadors Catalans. Celebrades al Centre Cívic de les Cotxeres de Sants els dies 4, 5 i 6 d'octubre de 1984*. Barcelona: La Magrana: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1986, p. 265-271.

- LALINDE ABADÍA, Jesús. *La gobernación general en la Corona de Aragón*. Madrid; Saragossa: Instituto Jerónimo Zurita, 1963.
- *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1964.
- «La “purga de taula”». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Vol. I. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1965-1967, p. 499-523.
- *La jurisdicción real inferior en Cataluña («corts, veguers, batlles»)*. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona. Museo de Historia de la Ciudad, 1966.
- MARCET JUNCOSA, Alicia. «El Consell Sobirà del Rosselló al segle XVII». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 151-157.
- OLEART, Oriol. «Organització i atribucions de la Cort General». A: *Les corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 15-24.
- «La creació del dret: els anomenats capítols del redreç del General de Catalunya». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 245-258.
- OLIVARES I PERIU, Jordi. «Litigiositat rural i conflicte social a la Reial Audiència abans de 1640». A: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Crítica, 1988, p. 133-164.
- OLLER CASTELLÓ, Toni. «La atención institucional de la marginación en la edad moderna». A: *La història i els joves historiadors catalans: Ponències i comunicacions de les Primeres Jornades de Joves Historiadors Catalans. Celebrades al Centre Cívic de les Cotxeres de Sants els dies 4, 5 i 6 d'octubre de 1984*. Barcelona: La Magrana: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1986, p. 273-281.
- PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís; RAGUÉS VALLÈS, Ramon. «Les institucions catalanes a l'època moderna i l'ascens dels juristes». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 53-73.
- *Catalunya a l'imperi dels Àustria: La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*. Lleida: Pagès Editors, 1994.
- PÉREZ LATRE, Miquel. «Juntas de brazos i Diputació del General (1587-1593), “un presidi de cavallers conspirant contra Sa Majestat”?». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 281-298.
- PITARCH LÓPEZ, Josep; QUÍLEZ MATA, Julio Luis. «El conflicte entre els veguers de Tarragona, maig-juliol 1613: un arquetipus clàssic de competències entre juris-

- diccions». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 119-123.
- QUESADA, Santiago. «Utilitzar i ordenar la ciutat. Disposicions del Consell de Cent». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 619-630.
- REGLÀ, Joan. «Notas sobre la política municipal de Fernando el Católico en la Corona de Aragón». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1965-1967, p. 521-532.
- *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Edicions 62, 1966.
- REULA BIESCAS, Jaime. «Preeminència règia versus llibertats a la Catalunya de Felip IV i Lluís XIV». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 309-315.
- RUBÍ, Basili de (ed.). *Les corts generals de Pau Claris: Dietari o procés de corts de la Junta General de Braços celebrada al palau de la Generalitat de Catalunya del 16 de setembre del 1640 a mitjan març del 1641*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976.
- SALES, Núria. «Feudalisme a França i Espanya en els segles XVI a XVIII: alguns aspectes». *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, núm. 1 (1985), p. 17-28.
- SANABRE, Josep. *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1956.
- *El Tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 1960.
- *Resistència del Rosselló a incorporar-se a França*. Barcelona: Barcino, 1970.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. «El nuevo status de Barcelona tras su reincorporación a la monarquía hispánica en 1652». A: *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*. Vol. I. València: Universidad de Valencia. Facultad de Filosofía y Letras, 1975, p. 579-609.
- «El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política en Cataluña durante el virreinato de Don Juan de Austria (1653-1679)». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 2 (1982), p. 101-125.
- *Cataluña y el Gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679): El papel de don Juan de Austria en las relaciones entre Cataluña y el Gobierno central, 1653-1679*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1983.
- «Cataluña y el gobierno central en el período de entre guerras (1652-1705)». A: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Vol. I. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Moderna, 1984, p. 331-338.

- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. «Cataluña tras la Guerra de los Segadores: el autogobierno perdido y la lucha por su recuperación». A: NAVARRO MIRALLES, L. J. (coord.). *Siglo XVII: Una colaboración interdepartamental*. Tarragona: Universitat de Barcelona, 1984, p. 91-102.
- SANS I TRAVÉ, Josep M.; BALLART I MARSOL, Concepció. «El catàleg de diputats i oïdors de comptes de la Generalitat de Catalunya (1359-1710) de Pere Serra i Postius». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* [Barcelona: Col·legi Notarial de Barcelona], núm. 9 (1980), p. 63-118.
- SERRA, Eva. *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII: Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Barcelona: Crítica, 1988, p. 25-59.
- «Introducció». A: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Crítica, 1988, p. VII-XIX.
- «1640: una revolució política. La implicació de les institucions». A: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Crítica, 1988, p. 3-65.
- «Entre la ruptura i la continuïtat. Algunes consideracions a propòsit de la capacitat institucional de Catalunya durant la Guerra dels Segadors». A: *Les corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional, 28, 29 i 30 d'abril de 1988*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 160-167.
- SERRANO DAURA, Josep. *La Pobla de Massaluca (Terra Alta)*. La Pobla de Massaluca: Ajuntament de la Pobla de Massaluca, 1994.
- *Els Costums d'Orta*. Horta de Sant Joan: Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1996.
- *Els Costums de la Batllia de Miravet*. Gandesa: Consell Comarcal de la Terra Alta, 1999.
- *Senyoriu i Municipi a la Catalunya Nova*. Barcelona: Fundació Noguera, 2000. 2 v.
- SIMÓN TARRÉS, Antoni; ESPINO LÓPEZ, Antonio. «Les institucions i formes d'organització militar catalanes abans de la Guerra dels Segadors». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 143-150.
- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago. «La liquidació de la guerra civil». A: SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago; SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume. *La Guerra Civil catalana del segle XV: Estudis sobre la crisi social i econòmica de la baixa edat mitjana*. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1973, p. 331-354.
- *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Girona: Col·legi Universitari de Girona, 1978.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808): (Procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants)*. Barcelona: Curial, 1983.

- TORRAS I RIBÉ, Josep M. «Aproximació a la problemàtica de la Guerra de Successió a Catalunya. La política municipal de l'arxiduc Carles d'Àustria (1705-1711)». *Recerques* [Barcelona: Curial], núm. 13 (1983), p. 27-43.
- «El projecte de repressió dels catalans de 1652». A: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Crítica, 1988, p. 241-290.
- «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13, fasc. I (1993): *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, p. 457-468.
- TORRES I SANS, Xavier. *Els bandolers* (s. XVI-XVII). Vic: Eumo, 1991.
- *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Barcelona: Quaderns Crema, 1993.
- VANDERLINDEN, Jacques. *Le concept de code en Europe occidentale du XIIIe au XIXe siècle: Essai de définition*. Brussel·les: Éditions de l'Institut de Sociologie: Université Libre de Bruxelles, 1967.
- VICENS VIVES, Jaime. *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*. Barcelona: Tipografia Emporium, 1936-1937. 3 v.
- *El gran sindicato remensa (1488-1500)*. Madrid: CSIC, 1954.
- *Els Trastàmars*. Barcelona: Edicions Vicens Vives, 1974.
- *Historia de los remensas en el siglo XV*. Barcelona: CSIC, 1945. [Reimpr.: Ediciones Vicens Vives, 1978.]
- VOLTES BOU, Pedro. *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*. Vol. 1. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona. Instituto Municipal de Historia, 1963-1970. 3 v. (Documentos y Estudios; XI).
- *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*. Vol. 2. Barcelona: CSIC, 1963-1970. 3 v. (Documentos y Estudios; XX).

LA LLIBERTAT RELIGIOSA EN EL CONSTITUCIONALISME ESPANYOL. LES CREENCES DISSIDENTS¹

Federico Vázquez Osuna

*Centre d'Estudis Històrics Internacionals
Universitat de Barcelona*

Resum

La intolerància religiosa caracteritza el període contemporani espanyol, tret del Sexenni revolucionari (1868-1874), la Segona República (1931-1939) i la monarquia parlamentària actual (Constitució de 1978). Durant el segle XIX van predominar les constitucions doctrinàries que van declarar el catolicisme la religió oficial de l'Estat, al qual obligaven al manteniment del clergat i el culte catòlics, després de les diferents desamortitzacions dels béns eclesiàstics. La dissidència religiosa va ser perseguida i reprimida. Amb la Revolució de 1868 va començar un breu període de llibertat religiosa i a Catalunya van establir-se permanentment les primeres esglésies protestants: assemblees de germans, metodistes, baptistes i l'Església Espanyola Reformada Episcopal (comunió anglicana). Durant bona part del període contemporani, els protestants van viure la segregació i la discriminació per la seva dissidència religiosa. La Constitució de la Segona República va optar pel laïcisme: va declarar que l'Estat no tenia cap religió oficial i va promulgar la llibertat religiosa. La victòria del general Franco a la Guerra Civil va comportar en matèria religiosa novament l'oficialitat del catolicisme i la persecució de la dissidència religiosa. La llibertat religiosa no fou una realitat plena a Espanya fins a la Constitució de 1978.

Paraules clau: llibertat religiosa, constitucionalisme espanyol, persecucions religioses, intolerància religiosa, història contemporània, baptistes, assemblees de germans, metodistes, anglicans, Església Espanyola Reformada Episcopal.

LA LIBERTAD RELIGIOSA EN EL CONSTITUCIONALISMO ESPAÑOL. LAS CREENCIAS DISIDENTES

Resumen

La intolerancia religiosa caracteriza la historia contemporánea de España, a excepción del Sexenio revolucionario (1868-1874), la Segunda República y la actual monarquía parlamentaria (Constitución de 1978). Durante el siglo XIX predominaron en España las

1. Article de la conferència impartida amb el mateix títol pel seu autor el 17 de novembre de 2011, en el cicle de conferències per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics per al curs 2011-2012.

constituciones doctrinarias que declararon el catolicismo como la religión oficial del Estado, que estaba obligado al mantenimiento económico del culto y de los ministros de esta confesión, después de la desamortización de los bienes de la Iglesia. La disidencia religiosa fue perseguida y reprimida. Con la Revolución de 1868 comenzó un breve periodo en el que se estableció la libertad religiosa y en Catalunya empezaron a organizarse las primeras iglesias protestantes: asambleas de hermanos, metodistas, bautistas y la Iglesia Española Reformada Episcopal (comunidad anglicana). Durante gran parte de la etapa contemporánea, los protestantes vivieron un régimen de segregación y discriminación como consecuencia de su disidencia religiosa. La Constitución de la Segunda República optó por el laicismo: declaró que el Estado no profesaba ninguna religión y promulgó la libertad religiosa. La victoria del general Franco en la Guerra Civil española condujo a la proclamación de nuevo del catolicismo como la religión oficial del Estado y la persecución de la disidencia religiosa. La libertad religiosa no fue de nuevo una realidad en España hasta la Constitución de 1978.

Palabras clave: libertad religiosa, constitucionalismo español, persecuciones religiosas, intolerancia religiosa, historia contemporánea, bautistas, asambleas de hermanos, metodistas, anglicanos, Iglesia Española Reformada Episcopal.

RELIGIOUS FREEDOM IN SPANISH CONSTITUTIONALISM. DISSIDENT BELIEFS

Abstract

Religious intolerance characterizes the contemporary history of Spain except for the Six Revolutionary Years (1868-1874), the Second Republic (1931-1939) and the current parliamentary monarchy (Constitution of 1978). During the 19th century doctrinal constitutions predominated in Spain, declaring Catholicism as the official state religion and forcing the state to financially maintain Catholic worship and ministers after the confiscation of church property. Religious dissent was persecuted and repressed. A brief period of religious freedom started with the Revolution of 1868 and the first Protestant churches began to be organized in Catalonia: Assemblies of Brethren, Methodist, Baptist and the Spanish Reformed Episcopal Church (Anglican Communion). For much of the contemporary era, Protestants lived under a regime of segregation and discrimination as a result of religious dissent. The Constitution of the Second Republic opted for secularism, declaring that the state did not profess any religion and approving religious freedom. General Franco's victory in the Spanish Civil War once again led to the proclamation of Catholicism as the official state religion and the persecution of religious dissent. Religious freedom was not to become a reality again in Spain until the 1978 Constitution.

Keywords: religious freedom, Spanish constitutionalism, religious persecutions, religious intolerance, contemporary history, Baptist, Assemblies of Brethren, methodist, Anglican communion, Spanish Reformed Episcopal Church.

LA LIBERTÉ DE CULTE DANS LE CONSTITUTIONNALISME ESPAGNOL. LES CROYANCES DISSIDENTES

Résumé

L'intolérance religieuse caractérise l'histoire contemporaine de l'Espagne, à l'exception du Sexennat démocratique (1868-1874), de la Seconde république (1931-1939) et de l'actuelle monarchie parlementaire (Constitution de 1978). Le XIXe siècle voit la prédominance des constitutions dogmatiques, qui déclarent le catholicisme comme étant la religion officielle de l'État. Celui-ci est obligé de subvenir aux besoins du clergé et du culte catholiques, à la suite de l'application des lois de désamortissement des biens de l'Église. La dissidence religieuse est réprimée et fait l'objet de mesures de persécution. Avec la Révolution de 1868, on assiste à une brève période de liberté de culte où les premières Églises protestantes s'installent de manière permanente en Catalogne: les Assemblées de frères, les méthodistes, les baptistes et l'Église épiscopale réformée espagnole (Communion anglicane). Pendant une grande partie de l'époque contemporaine, les protestants sont victimes de ségrégation et de discrimination, comme conséquence de leur dissidence religieuse. La Constitution de la seconde République se prononce en faveur du laïcisme: elle déclare que l'État ne reconnaît pas de religion officielle et défend la liberté de culte. La victoire du général Franco, marquant la fin de la guerre civile espagnole, conduit de nouveau à la proclamation du catholicisme comme religion officielle de l'État et à la persécution des dissidents religieux. Il faut ensuite attendre jusqu'à la Constitution de 1978 pour que la liberté de culte soit à nouveau reconnue.

Mots-clés : liberté de culte, constitutionnalisme espagnol, persécutions religieuses, intolérance religieuse, histoire contemporaine, baptistes, Assemblées de frères, méthodistes, anglicans, Église épiscopale réformée espagnole.

La llibertat religiosa és un dret que s'origina com a conseqüència de la Reforma religiosa que va viure Europa al segle XVI i les posteriors reformulacions que va tenir al segle XVII, dret que posteriorment va ser recollit per la Il·lustració i plasmat en les constitucions dels Estats Units de 1787 i de França de 1791. La Constitució espanyola de 1978 reconeix el dret a la llibertat religiosa. Pot ser que això no ens digui gaire cosa ni ens informi de la dura lluita de molts fidels i de moltes confessions religioses al llarg de la història perquè l'ordenament jurídic la considerés. Van haver de transcórrer molts segles abans no fou acceptada com un dret. Com succeeix en l'aconseguint dels drets fonamentals de la persona, la llibertat religiosa també està tenyida de sang, de moltes morts i víctimes, de molt dolor. Els drets fonamentals no van caure del cel, com es diu popularment: si avui els tenim i en gaudim —aquesta conferència n'és un exemple: llibertat d'expressió i de càtedra i dret de reunió—, és gràcies a molts segles de lluites per al seu

aconseguint. Aquesta obvietat crec que en certs àmbits no es té prou en compte i sovint passa desapercebuda, com succeeix amb la resta de drets fonamentals. Crec que els drets es tenen i se'n gaudeix, però alhora s'ha de lluitar per mantenir-los: és la nostra obligació, igual que van fer les generacions que ens precedeixen quan van aconseguir-los. Al mateix temps que sempre ens demanen unes obligacions. No hi ha drets sense obligacions.

Per sustentar el discurs sobre unes definicions pròximes, sense entrar en teories jurídiques ni tecnicismes legals, perquè el ponent no és jurista, sinó historiadore, partirem del que estableix l'article 16.1 de la Constitució de 1978, que garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i les comunitats sense cap més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei. La llibertat ideològica garanteix l'elaboració, la conclusió i l'adopció de respostes pròpies sobre les diferents manifestacions de la vida i l'existència, fet que conforma un nucli d'idees que són particulars i, per això mateix, qüestionables. La llibertat religiosa garanteix la capacitat que té la persona d'assumir propostes alienes, que li són ofertes com a creences i ordenen la seva vida personal i social, i que accepta sense coacció o intimidació per mitjà d'un acte de fe. La llibertat religiosa implica llibertat per a creure o no, per a manifestar les pròpies creences i per a comportar-se d'acord amb aquestes. La llibertat de culte és la manifestació externa de la creença per mitjà de ritus, cerimònies i pràctiques d'homenatge a la divinitat. En aquest dret es distingeix la llibertat ideològica de la religiosa. D'aquesta forma, la creença i l'acte de culte constitueixen allò que s'anomena pròpiament el *fet religiós*. El text constitucional no al·ludeix a la llibertat de consciència, també denominada *consciència moral*, que és el coneixement de les pròpies accions d'acord amb la rectitud: la bondat o la maldat. Tanmateix, la llibertat religiosa no es pot concebre sense la llibertat de consciència, perquè en forma part, i sense aquest element significaria una il·lusió o balnilitat.

Aquesta exposició també se centra en la història religiosa europea, amb una dinàmica pròpia, la qual no és exportable en les seves conclusions, etapes i períodes a altres cultures i tradicions religioses de la resta del món. Tanmateix, aquestes dinàmiques diferents queden d'alguna forma unides i relacionades amb la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789, ja que va establir que «ningú ha de ser molestat per les seves opinions, fins i tot religioses» (article 10). I amb la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948, que afirma en l'article 18 que «[t]ota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret comporta la llibertat de canviar de religió o de convicció i la de manifestar-les individualment o en comú, en públic o en privat, mitjançant l'ensenyament, la predicació, el culte i l'acompliment de ritus». L'article 9 del Conveni per

a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals també protegeix la llibertat religiosa, com l'article 18 del Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics. Uns continguts que posteriorment van ser recollits per la Constitució de 1978. Des d'aquesta perspectiva, l'exposició té una confessió central que és l'eix sobre el qual se sustenta tot el discurs històric: l'Església catòlica, l'oficial durant tota l'època contemporània, tret del període que s'inicia amb la Revolució de 1868, la Gloriosa, la Segona República i l'actual monarquia parlamentària. La situació d'oficialitat del catolicisme és molt semblant a la d'altres països que van proclamar oficial aquesta confessió o una altra. La dissidència religiosa té a veure amb la població que creu i practica una religió diferent de l'oficial, mentre que una ideologia és subversiva quan divergeix de la que sustenta l'Estat. De vegades pot semblar que es parla de l'Església catòlica com un tot, un conglomerat, però al llarg de la història ha estat molt diversa i ha tingut dins seu comportaments eclesiàstics i religiosos molts diferents entre si: alguns van teoritzar sobre la tolerància religiosa o van donar suport a la revolució liberal, mentre que la jerarquia eclesiàstica va oposar-s'hi, per exemple. Quan esmentem l'Església catòlica ens referim a la seva jerarquia, nomenada pel papat amb el vistiplau de la monarquia, i a les directrius que marca. Aquesta exposició no entra en els aspectes espirituals de les diferents tradicions religioses que tracta, sinó que entra només en l'aspecte temporal, és a dir, en el comportament històric, social i polític.

Per a aproximar-nos a la dinàmica històrica de les creences dissidents que van arrelar a l'Estat contemporani, ens centrarem en les diferents esglésies reformades que van començar a establir-se a Barcelona des de la segona meitat del segle XIX: metodistes, assemblees de germans, baptistes i l'Església Reformada Episcopal Espanyola, després d'haver-les investigat en els diferents arxius de l'Estat. Per a fer el discurs més lleuger i entenedor, els anomenarem protestants o evangèlics, perquè totes aquestes denominacions formen part d'aquesta branca del cristianisme. Durant el franquisme també podrem veure com la comunitat jueva de Barcelona va ser perseguida i controlada per la fidelitat a la seva fe. La quotidianitat de les unes i l'altra és la que ens informará de les diferències entre un règim polític de confessionalitat i un de llibertat religiosa.

La història del catolicisme espanyol és de defensa de la seva oficialitat i primàcia, el mateix que van fer algunes esglésies reformades, com l'anglicana al Regne Unit, la luterana en alguns principats d'Alemanya, Dinamarca i Suècia, o la calvinista a Escòcia. La Reforma va ser una ruptura de la cristiandat coneguda fins llavors, amb una nova formulació teològica en alguns aspectes, però bàsicament el que perseguia era la ruptura amb el poder extranacional i espiritual que era el papat. És per això que la Reforma no va ser uniforme, sinó que hi va haver moltes reformes, que per regla general atenyien un territori. En molts casos no era una

qüestió nacional; posem pel cas la denominació luterana que va dividir la cultura germànica, la d'una nació cultural. Tot plegat significa que alguns territoris reformats van adoptar el sistema de Constantí, com des del segle IV havia fet l'Església catòlica: l'Església sacralitzava i ungia el poder polític i instava els seus fidels a acatar l'autoritat civil; a canvi, l'organització política li prestava tot el seu poder polític, econòmic i social. Aquest sistema fou la font que va alimentar les guerres de religió que van devastar i empobrir Europa als segles XVI i XVII: els estats que havien assumit la Reforma contra els estats catòlics. Al rerefons, s'enfrontaven dues visions polítiques diferents, que van esclatar al segle XVI: l'organització política que havia instaurat la Reforma, amb una Església que quedava en un segon pla, després de perdre els seus privilegis, preeminències i possessions, circumscrita a un territori; i l'Església catòlica, subjecta a l'autoritat papal, i a Espanya al rei, i al tipus de societat que s'havia conegut fins llavors amb els privilegis, els delmes, les butlles, els ordes religiosos, el sistema eclesiàstic, les possessions...

Les esglésies nacionals, oficials, beneficien els seus membres en detriment dels que no ho són. No és una qüestió exclusiva del catolicisme espanyol. Això ja va succeir a l'Imperi romà, quan els cristians van ser perseguits perquè qüestionaven amb les seves creences l'autoritat religiosa de l'emperador. I succeeix avui en alguns països musulmans, per exemple, on es prohibeix l'activitat proselitista de les denominacions cristianes perquè l'Estat és oficialment islàmic. L'Església catòlica espanyola en l'etapa contemporània mostrava massa signes d'arcaisme i de desentendre's de la modernitat, de tot el moviment cultural i intel·lectual que arrancà amb la Il·lustració. El catolicisme oficial en l'etapa contemporània va estar oposat al liberalisme i a l'organització política que preconitzava. En aquest sentit, alguns països germànics i altres d'anglosaxons estaven en matèria religiosa molt avançats respecte al catolicisme.

No es pot comprendre la llibertat religiosa (des d'ara, quan es parla d'aquesta llibertat, també implica la de culte) sense tenir en compte la Reforma religiosa del segle XVI, perquè va destruir la noció de *cristiandat* que es tenia des de l'alta edat mitjana i les relacions de poder que havien imperat: es podia ser cristià sense acceptar l'autoritat papal (religiosa i temporal), cosa que ja havia quedat acreditada amb el cisma de les esglésies orientals o ortodoxes, sota l'obediència del patriarca de Constantinoble i de l'emperador bizantí. El resultat fou una Europa molt diferent de la coneguda fins llavors, cosa que va impedir que el papat l'assimilés. No fou fins al Concili II del Vaticà (1961-1965) que el papat va acceptar la realitat sorgida a Europa entre els segles XVI i XVII i va aprofundir en l'ecumenisme. Tanmateix, la intolerància religiosa era un tret que distingia tant els catòlics com els reformistes, bàsicament per les ànsies d'unir les esglésies a l'organització política. En els estats on va triomfar la Reforma, aquests van assumir la regulació dels

afers eclesiàstics que abans feia el dret canònic. Costa d'entendre què se n'hauria fet de la reforma de Luter si no hagués tingut el suport dels prínceps alemanys o de l'Església anglicana, sense la monarquia britànica. També què se n'hauria fet de la Contrareforma sense l'empareda de la monarquia hispànica, els reis catòlics per antonomàsia.

La intolerància va manifestar-se internament i internacionalment. Localment, els dirigents polítics i religiosos van perseguir qualsevol focus que no s'acollís a la reforma religiosa, i a l'inrevés va fer l'Església catòlica. Internacionalment, la Reforma i la Contrareforma (Concili de Trento, 1545-1563) van conduir a les guerres de religió dels segles XVI i XVII, que van devastar i empobrir Europa. Tot i això, els principis sobre els quals va sustentar-se la Reforma van conduir lentament a la definició i l'assoliment de la tolerància religiosa i de culte, perquè van trencar el dogma i van bandejar qualsevol tipus d'autoritat religiosa amb capacitat per a intercedir davant la divinitat (sacerdoci universal dels creients), van defensar la justificació —és únicament obra de la gràcia de Déu— per la fe i van establir la Bíblia com a únic referent, sense comentaris ni interpretacions.

Els mateixos principis reformistes van permetre que molts cristians dels territoris reformats s'oposessin a la reforma religiosa que havien operat els grans reformistes, com Luter, Zwingli o Calví, perquè la titllaven de conservadora i d'anar contra l'esperit de l'Evangeli i l'església primitiva; a més, menyspreaven la unió entre l'organització política i l'església, i la violència que generava. Luter va combatre els camperols mentre abraçava els interessos dels prínceps alemanys; Zwingli va perseguir els catòlics i els anabaptistes, Calví va inaugurar un govern teocràtic a Ginebra que va perseguir qualsevol tipus de dissidència religiosa, i també la introducció del calvinisme a Escòcia fou violenta. Tots tres, finalment, van menysprear la tolerància religiosa. Els opositors als grans reformistes, alhora reformistes, són els que van apostar per la tolerància religiosa, perquè ells eren víctimes de la intolerància del reformisme conservador. La fidelitat a les seves creences va posar-los contra els seus dirigents, més preocupats del protagonisme polític de la nova església i del seu poder, que de la tolerància. Aquests cristians s'emmarquen dins del que s'anomena *cristianisme radical*: separació de l'estat i l'església. La població reformista que va seguir aquestes propostes era gent senzilla, lluny del poder dels prínceps alemanys o dels monarques reformats. Al principi van ser els anabaptistes (els tornats a batejar), uns perseguits endèmics, els que van formular la separació entre l'estat i l'església i un retorn a la puresa evangèlica. La fragmentació interna de la Reforma va conduir els seus responsables a assumir lentament la tolerància religiosa com una forma de sobreviure.

El segle XVII va veure néixer unes altres esglésies dins el reformisme radical: les baptistes, que recollien molts dels principis dels anabaptistes, dels puritans i del

calvinisme. La realització plena d'aquestes esglésies radicals i d'unes altres perseguides a Europa tingué lloc a les colònies britàniques d'Amèrica. El primer territori cristià que va establir la llibertat religiosa fou la colònia anglesa de Maryland, i va fer-ho el 1632. Aquesta colònia, la va fundar el catòlic George Calvert, Lord Baltimore, anglès convertit al catolicisme el 1624, dret fundacional que va atorgar al seu fill el rei Jacob I. Els catòlics el van criticar per haver instaurat la llibertat religiosa, però el provincial dels jesuïtes anglesos li va donar suport (molts membres de l'Església catòlica treballaven pràcticament i teòricament sobre els efectes d'un règim de tolerància, sobretot als territoris on havien esdevingut minoria). Aquesta llavor va ser recollida per l'anglès Roger Williams, baptista, el gran exponent de la llibertat religiosa a l'Amèrica del segle XVII, fundador de la ciutat de Providence, embrió de la colònia de Rhode Island, el qual va obtenir del Parlament anglès el 1644 un estatut per a l'illa que reconeixia la llibertat religiosa. Williams opinava que la persecució per causes religioses era contrària a la doctrina de Jesucrist, i també denunciava el sistema de Constantí (unió de l'església amb l'estat) que havia prevalgut. Els quàquers van ser tan perseguits com els anabaptistes, tant pels anglicans com pels calvinistes. William Penn, quàquer, reclamava el 1670 el dret a la llibertat de consciència i a la de culte, i opinava que la intolerància religiosa era il·legal i contrària al bon govern.

Lentament, la tolerància religiosa va ser una realitat a Europa als segles XVIII i XIX, perquè va deixar de tractar-se com una qüestió religiosa i va entrar dins d'una categoria política i jurídica. El constitucionalisme americà de 1787 i el francès de 1791 no van fer altra cosa que recollir l'experiència de llibertat religiosa que es vivia en moltes colònies americanes. Joan XXIII admetia el 1963 (discurs del 23 de maig del Concili II del Vaticà) que la llibertat religiosa no era fruit de les esglésies, ni dels teòlegs, tampoc del dret natural cristià, sinó del món laic.

La situació religiosa a l'Estat espanyol al final del segle XVIII i el començament del XIX era molt diferent, perquè hi predominava la intolerància religiosa, la persecució de qualsevol dissidència respecte a la religió oficial, la catòlica. Tanmateix, aquesta dissidència sempre va ser discreta, ja que no tenia el suport de la noblesa, la burgesia o els menestrals per arrelar, cosa que sí que va ocórrer a França i els Països Baixos, per exemple. Molts teòlegs i pensadors espanyols van oposar-se a la persecució violenta de l'heretgia: argumentaven que la fe no podia imposar-se per la força. La tolerància religiosa no va ser un tema de discussió, perquè es temia que conduís a desavinences civils. Des dels Reis Catòlics (conquesta del Regne de Granada i expulsió dels jueus), la monarquia havia assumit i imposat que al seu territori no hi podia viure ningú que no fos catòlic: «cuius regio eius religio», principi recollit posteriorment per la Pau d'Augsburg (1555) i la de Westfàlia (1648), que van consagrar la divisió d'Europa en blocs religiosos. L'Església espanyola tenia la seva

idiosincràsia, perquè al llarg de la història havia estat fidel doctrinalment al papat, però l'havia limitat políticament; és el que s'anomena *regalisme*. Els monarques es reservaven el dret de nomenar els bisbes; donaven el vistiplau a tots els documents que arribaven de Roma, sense el qual no tenien validesa a l'Estat; es reservaren també el control de les decisions dels jutges eclesiàstics pels tribunals civils, i establiren una Inquisició exclusivament espanyola. Doctrinalment, l'Església era obedient al papat, però disciplinàriament no, només obeïa el rei; és el que alguns juristes han assenyalat com una heretgia administrativa. La jerarquia de l'Església catòlica espanyola era un producte de la monarquia. La característica fonamental de les diferents constitucions espanyoles del segle XIX és la intolerància religiosa, la qual va unida a la confessionalitat de l'Estat, tret del breu període que va iniciar la Constitució de 1869. Espanya va endarrerir-se substancialment en matèria religiosa.

La Constitució de Cadis de 1812 inaugurà la intolerància constitucional, ja que establia que «[l]a religión de la Nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica, romana, única verdadera. La Nación la protege por leyes sabias y justas, y prohíbe el ejercicio de cualquiera otra» (art. 12). Aquest article no és casual, perquè, de la mateixa forma que l'Europa reformista havia bandejat els dogmes religiosos i havia acceptat el racionalisme liberal, els països catòlics van quedar al segle XIX relegats a règims polítics despòtics i a uns dogmes religiosos ancorats en el Concili de Trento. El text reconeixia la confessionalitat de l'Estat i perseguia la dissidència religiosa. Durant tot el segle XX va existir un àrdua lluita política per instaurar un sistema constitucional i alhora assumir la monarquia i l'Església catòlica (constitucionalisme doctrinari), procedents de l'Antic Règim i totalment alienes a la separació de poders, les quals havien legitimat la seva existència i forma de procedir basant-se en la divinitat i en formes d'elecció que ignoraven el procediment democràtic (censatari o democràtic). El segle XIX, amb les diferents revolucions burgeses, fou un preludi del difícil encaix d'aquestes dues institucions en l'organització política: els conservadors van intentar reiteradament incorporar-les, adaptar-les amb lleus maquillatges, mentre que els progressistes van pretendre retallar-ne les potestats i de vegades eliminar-les (establiment de la República i de l'Estat aconfessional).

El liberalisme doctrinari espanyol va oposar-se a la llibertat religiosa. La confessionalitat que van assumir les Corts de Cadis va marcar la història constitucional espanyola durant el segle XIX, molt especialment les constitucions doctrinàries de 1837, 1845 i 1876, les quals signifiquen l'intent d'adaptar la monarquia i l'Església catòlica a l'estat liberal, que en tots els casos va fracassar. Totes aquestes constitucions reconeixien la confessionalitat catòlica de l'Estat, el qual va haver de sufragar les despeses del clergat i el culte a partir de 1837, i prohibien o exclouïen expressament o tàcita altres creences diferents del catolicisme. Totes tres van servir per a

reconèixer la nova realitat socioeconòmica burgesa i la seva salvaguarda. Amb aquests paràmetres polítics va néixer un estat burgès íntimament lligat o barrejat amb l'Església catòlica, ja que ambdós continuaven complint el vell model de Constantí: s'ajudaven mútuament. El poder polític va ajudar a la gestació i l'extensió d'un fonamentalisme religiós que enfortia el poder eclesiàstic, mentre que l'Església va justificar i va contenir el nou ordre social. L'opció d'aquest liberalisme per la confessionalitat catòlica, com veurem, també la van condicionar les guerres carlines: amb el suport a l'integrisme catòlic i a una concepció de la pàtria (inseparable del catolicisme) que es remuntava a l'Antic Règim, als carlistes (Déu, pàtria i rei) només els quedava pendent la qüestió dinàstica per a la confrontació amb els liberals.

La monarquia i l'Església catòlica costaren molt d'incorporar al nou panorama constitucional. Prova d'això és que la Constitució de 1812 només va tenir vigència fins al 1814, any en què Ferran VII va derogar-la i de nou va imposar l'Antic Règim i el Tribunal de la Inquisició. A partir d'aquest moment es produí un duel entre els partidaris de l'absolutisme i els del liberalisme que s'arrossegà durant els segles XIX i XX i que definí la idiosincràsia de l'Estat espanyol. Durant el Trienni Liberal (1820-1823), altre cop es promulgà la Constitució de 1812, que va ser derogada després que les potències europees absolutistes van enviar una expedició per a imposar novament l'Antic Règim. La Dècada Ominosa (1823-1833) es caracteritza pel perseguiment de la dissidència liberal, moment en què es produí un gran exili intel·lectual, cosa molt comuna durant tota l'etapa contemporània espanyola. Josep Melcior Prat i Colom, un català liberal exiliat a la Gran Bretanya, va traduir al català el Nou Testament de la *Vulgata* llatina per encàrrec de la Societat Bíblica Britànica i Estrangera de Londres. El 1832 es publicava *Lo Nou Testament de nostre Senyor Jesu-Crist, traduït de la Vulgata llatina en llengua catalana, ab presència del text original*. L'obra pretenia evangelitzar i donar a conèixer la Reforma (una visió diferent del cristianisme catòlic). Tanmateix, fou silenciada i perseguida (no podem oblidar que quan es publicà encara romania vigent el Tribunal de la Inquisició). Aquesta traducció va servir per a revitalitzar la consciència de catalanitat un any abans que Bonaventura Carles Aribau publicués la seva oda *La pàtria*. Prat sempre va mantenir l'anonimat de la seva traducció per por de les represàlies. Tot i així, després fou nomenat governador civil de Barcelona i president de l'Acadèmia de Bones Lletres, i també va ser un dels promotors de la restauració de la Universitat de Barcelona. A partir d'aquests moments, va començar l'obra evangelitzadora de moltes denominacions protestants, de les quals tenim les primeres notícies en la dècada de 1830. El primer protestantisme espanyol prové, a grans trets, de Gibraltar.

La mort de Ferran VII el 1833 va canviar el panorama polític. Com que no tenia hereu, va succeir-lo la seva filla Isabel II, menor d'edat, contravenint la llei

sàlica, que prohibia l'accés de les dones al tron. Aquest fet marcà el distanciament definitiu dels absolutistes de la reina, que tenia el suport dels liberals, i la seva aposta definitiva per l'infant Carles Maria Isidre de Borbó: naixia el carlisme. La reina regent, Maria Cristina, va atorgar l'Estatut Reial de 1834, que no va satisfer cap força política per les potestats que assumia la Corona, que negligien qualsevol reminiscència d'un sistema constitucional. Aquell any va ser suprimit definitivament el Tribunal de la Inquisició. Després del Motí de la Granja de 1836, la reina Maria Cristina va promulgar novament la Constitució de 1812. Les convulsions socials i polítiques d'aquest primer terç de segle només havien servit per a donar vigència a l'article 12 de la Constitució de Cadis: la religió oficial de l'Estat era la catòlica romana.

L'Estat espanyol i la societat van quedar col·lapsades i atuïdes durant la primera meitat del segle XIX, perquè no es produïa el triomf clar del liberalisme ni la derrota de l'absolutisme. Els passos tan discretíssims que feia el liberalisme, que no era majoritari i estava dividit internament, van ser contestats pel carlisme: una opció política que lluitava pel retorn decidit a l'Antic Règim, sota l'excusa que existia un conflicte de legitimitat dinàstica. Amb el lema «Déu, pàtria i rei» va començar un enfrontament amb l'Estat liberal que durant el segle XIX va provocar diferents guerres civils que van dessagnar i empobrir la societat i els recursos públics. La virulència, la força i l'extensió del carlisme van fer que el liberalisme que va arrelar a l'Estat fos conservador, cosa que a la llarga va fer que no fos acceptat ni pels uns ni pels altres i que comencessin a teixir-se opcions polítiques per a superar la situació, com el republicanisme o el catalanisme, per exemple. Mentrestant, però, hi va haver moments puntuals d'una gran tensió revolucionària.

El 1837 va promulgar-se una nova constitució sota la regència de la reina Maria Cristina. No declarava la religió catòlica l'oficial de l'Estat, però l'article 11 disposava que «[l]a Nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la religión católica que profesan los españoles». No decretava una confessionalitat política, però sí una de social, perquè se sobreentenia que tots els espanyols eren catòlics, motiu pel qual l'Estat havia de sufragar les despeses de l'Església catòlica per tal de fer realitat el culte. Tot i això, aquesta declaració era avançada, i molt més si tenim en compte que es promulgà durant la Primera Guerra Carlina. Però les forces liberals conservadores van creure oportú, quan van assumir el poder, de promulgar una nova constitució que superés la de 1837, a fi d'incrementar les potestats de la reina i restringir els drets dels ciutadans. L'article 11 de la Constitució de 1845 estableix que «[l]a Religión de la Nación española es la católica, apostólica, romana. El Estado se obliga a mantener el culto y sus ministros». Aquest article refon d'alguna forma el que havien establert les constitucions de 1812 i 1837, i no deixa cap dubte sobre la confessionalitat de l'Estat. Per una part, declara la confessionalitat de l'Es-

tat; per l'altra, l'obliga a sufragar les despeses del clergat i del culte. Què ha pogut passar, mentrestant, perquè es facin aquestes dues distincions? Bàsicament, la desamortització de Mendizábal de 1836, que va afectar més intensament els béns eclesiàstics (dissolució d'ordes religiosos i venda dels seus béns), ampliada el 1855 per Madoz, entre d'altres. L'Església va perdre bona part del seu patrimoni, cosa que va fer-la sentir òrfena davant el liberalisme, que la privava dels seus béns amb l'excusa de potenciar la riquesa del país amb la creació de petits i mitjans propietaris agrícoles. Les desamortitzacions van ser molt ineficaces i només van servir per a augmentar les propietats de la gran burgesia i d'una part de la noblesa: el país va quedar com estava, però amb uns nous propietaris. El latifundisme va perdurar sota formes d'explotació molt arcaiques. L'enquistament econòmic fou un fet consumat i va repercutir en l'organització política i social.

Amb la desamortització, l'Església quedava desposseïda involuntàriament dels seus béns. Una situació molt diferent d'aquella altra que va sorgir de la Reforma, quan va perdre les seves possessions en favor dels prínceps, els nobles i els burgesos que li havien donat suport: poder polític i Església reformada naixien units. Els liberals pressuposaven que una Església espanyola pobra esdevindria inofensiva, com aquella de la Reforma que havia cooperat amb els dirigents polítics, i també seria nacional, sense obediència al papat (fins i tot van proposar el cisma amb Roma; el model a seguir era el de l'Església d'Anglaterra). Però no fou així. Des d'aquell moment, l'Església va exigir una dotació econòmica per a contrarestar tot el que havia perdut amb les desamortitzacions i va iniciar una oposició ideològica a l'Estat liberal que va caracteritzar l'etapa contemporània. D'una Església autònoma va passar-se a una altra de dependent, que necessitava l'ajuda de l'Estat per a subsistir. En aquesta lluita no va estar sola, sinó que el papat li va donar suport per mitjà de les seves encícliques i disposicions. El període contemporani viu una gran lluita entre l'organització eclesiàstica catòlica i les forces polítiques conservadores i reaccionàries, per una banda, i les progressistes —molt fragmentades i sovint sense fites comunes—, per l'altra, per preservar el sistema denominat de Constantí: la unió de l'Església catòlica i l'Estat, que comportava la intolerància religiosa.

Davant la guerra carlista, l'Església es va mantenir a l'expectativa per a veure com es resolía el conflicte i finalment prendre un posicionament ferm. Però el triomf dels liberals en la guerra, la pèrdua dels seus béns i la por que s'intensifiquessin les revoltes populars i es desdibuixés encara més el seu poder temporal i espiritual, van conduir-la a l'acceptació tàcita del sistema constitucional, a canvi que el nou sistema polític reconegués els seus drets, privilegis i organització de «caràcter diví». Fou així com l'Estat espanyol i la Santa Seu van signar el Concordat del 16 de març de 1851, que va regular les relacions entre l'Estat i l'Església fins

al 1931 i del 1941 al 1953. El Concordat declarava la confessionalitat de l'Estat. El papat i l'Església catòlica espanyola reconeixien a desgana la nova realitat política creada per la revolució liberal i la venda dels béns eclesiàstics; a canvi, el Govern sostenia el clergat, reconeixia el dret de propietat i adquisició de l'Església, li retornava els béns desamortitzats que no s'havien venut, supeditava l'educació a la doctrina catòlica, li atorgava la censura i derogava la legislació estatal que s'oposava al Concordat (la codificació va quedar aturada i els cànons eclesiàstics van continuar en vigor, no va existir cap més altre matrimoni que el catòlic i el registre de les persones va continuar sent el parroquial —el Registre Civil no va crear-se fins al Sexenni revolucionari). L'Església va sortir-ne ben parada, de la signatura del Concordat, perquè havia constatat que la seva bel·ligerància contra el liberalisme no la retornava a l'Antic Règim. Va utilitzar la seva implantació social per a aliar-se amb la burgesia conservadora que ara dominava el sistema. Aquesta aliança perdurà gairebé durant tota l'etapa contemporània. La seva tasca consistí a educar la població en els valors del nou sistema, molt especialment en el respecte a la propietat privada, després de les revoltes viscudes des del principi del segle XIX, que el qüestionaven, i l'organització cada cop més intensa dels obrers.

Les autoritats civils perseguïen la dissidència religiosa sovint a instància de les catòliques, les quals sempre els recordaven la vigència de l'oficialitat del catolicisme. El culte de les religions no catòliques des de la Constitució de 1837 es practicava de forma amagada. No estranya, doncs, que un tribunal condemnés Francesc de Paula Ruet el 1856 a l'exili perpetu, i un altre, Manuel Matamoros el 1860 a la pena de sis anys de presó; ambdós foren uns dels precursors del protestantisme català contemporani. El 1862, el governador civil de Sevilla estava molt escandalitzat perquè a la casa del vicecònsol del Regne Unit de la ciutat se celebraven reunions de culte herètic, les quals eren més concorregudes cada dia, cosa que comunicava a Isabel II molt preocupat alhora que li sol·licitava de reprimir-les, perquè posaven en risc la integritat religiosa de l'Estat.

La Constitució de 1845 va permetre per primera vegada la construcció de cementiris civils. El Decret del 9 d'abril de 1855 els autoritzava per al dipòsit i la sepultura de tots els que havien mort fora de la comunió catòlica romana. També encomanava als alcaldes que vetllessin per les restes mortals, amb la qual cosa acceptava que aquest tipus d'enterrament era una excepció, ja que temia les profanacions (cosa que indica que ja s'havien produït). Tot i això, aquest Decret costà molt de complir: moltes localitats no van disposar d'aquest espai fins gairebé la democràcia actual. Sovint aquests cementiris es construïen fraccionant el cementiri catòlic, però l'Església no estava disposada en algunes localitats a cedir una part dels seus *camposantos* per a la inhumació d'heretges, criminals i suïcides. Les queixes que presentaven al Govern eren constants.

L'existència documental del protestantisme a l'Estat té lloc gràcies a les controvèrsies i els enfrontaments pels enterraments entre les autoritats eclesiàstiques, les civils i els protestants. Les dues primeres sempre obligaven a inhumar pel ritu catòlic, mentre que els protestants s'hi oposaven, si no era pel seu. Molts morts estaven dies i dies sense enterrar abans no es resolía la controvèrsia, que gairebé sempre finalitzava amb la imposició de les autoritats civils d'enterrar el difunt segons els cànons catòlics, si el difunt havia estat batejat per aquesta Església. En algunes localitats, aquestes controvèrsies van perllongar-se fins al Concili II del Vaticà.

Pius IX donà a conèixer el 1864 un llistat de vuitanta errors, *Syllabus*, per mitjà del qual condemnava el que anomenava les *llibertats modernes*, com la llibertat religiosa, el socialisme, el liberalisme, el matrimoni civil, la separació de l'Estat i l'Església, les teories que negaven la sobirania temporal del papa... Aquesta condemna va molestar profundament la burgesia espanyola, just quan l'Estat intentava desenvolupar el Concordat de 1851. La Revolució de 1868 i la consegüent caiguda d'Isabel I van propiciar l'aprovació de la Constitució de 1869, la més progressista del segle. El general Prim, regent del Regne, va assegurar als protestants que des de llavors podien predicar lliurement l'Evangelí, perquè cap autoritat els perseguiria. Molt tímidament, però per primera vegada en el constitucionalisme espanyol, es reconeixia la llibertat religiosa, que derogà tàcitament el Concordat, tot i mantenir el suport econòmic de l'Estat a l'Església. L'article 21 del text establia que «[l]a Nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la religión católica. El ejercicio público o privado de cualquier otro culto queda garantizado a todos los extranjeros residentes en España, sin más limitaciones que las reglas universales de la moral y del derecho». I molt discretament afegia: «Si algunos españoles profesaren otra religión que la católica, es aplicable a los mismos todo lo dispuesto en el párrafo anterior». La legislació que promulgà el Sexenni revolucionari introduí l'obligatorietat del matrimoni civil i la llibertat d'ensenyament i de càtedra, coses que s'oposaven frontalment al Concordat, que va entrar en fallida... Tot plegat fou derogat a partir de 1876, quan es produí la Restauració borbònica. La Constitució de 1869 fou democràtica i va establir un laïcisme positiu, perquè l'autoritat pública no s'immiscia en les manifestacions públiques religioses, com sí que va fer la de 1931.

Les relacions entre les autoritats eclesiàstiques catòliques i les noves autoritats van ser molt violentes, bàsicament perquè el catolicisme havia perdut la seva primacia i el Concordat de 1851 havia estat derogat tàcitament. La violència arribà fins al punt que els eclesiàstics no acudien a les recepcions oficials del rei Amadeu I al Palau Reial de Madrid. Mentre es debatia la Constitució de 1869, els membres de l'Església Reformada Espanyola, que anys després s'alineà amb la comunió

anglicana, van remetre a les Corts el seu codi de disciplina, perquè hi donessin el seu vistiplau (aquelles reunions denunciades pel governador civil de Sevilla el 1862 van donar com a resultat la constitució d'aquesta Església).

La realitat sociopolítica i religiosa de la jerarquia catòlica quedà ben definida el 1870 quan el Concili I del Vaticà va declarar la infal·libilitat del papa: els països reformats i liberals no s'ho podien creure, perquè era com retrocedir a l'edat medieval. El papa Lleó XIII assegurava en l'encíclica *Libertas Praestantissimum* de 1888 que el liberalisme era la font principal de la perniciosa teoria de la separació entre l'Església i l'Estat, «quan, pel contrari, és evident que ambdues potestats, tot i que diferents en la seva missió i desiguals per la seva dignitat, han de col·laborar una amb l'altra i completar-se mútuament». Al final del segle XIX, l'Església catòlica no havia assumit encara doctrinalment el liberalisme i només tenia la fixació de l'edat mitjana, on creia que s'havien donat la societat i l'organització polítiques perfectes, lluny de la Reforma (la gran apostasia) i el liberalisme, els seus malsons. Llavors, el papat romania teòricament a la cúspide del poder polític, per sobre de l'emperador. Si totes aquestes manifestacions papals no eren suficients per a engrandir l'oposició de l'Església catòlica al liberalisme i al sistema polític constitucional, Pius X va publicar el 1906 l'encíclica *Vehementer Nos*, en què condemnava la separació entre l'Estat i l'Església. Joseph Ratzinger, futur Benet XVI, afirmava anys després del Concili II del Vaticà que l'escanyament d'allò cristià va succeir al segle XIX i el començament del XX amb les encícliques papals, per la condemna de l'Església a la cultura i les ciències modernes, cosa que li va impedir viure allò cristià com a actual.

El projecte de Constitució federal de 1873 no va ser aprovat per causa de les convulsions polítiques i socials del període. Tot i això, reconeixia que tots els cultes eren lliures a l'Estat, el qual quedava separat de l'Església catòlica, i també prohibia qualsevol contribució pública a cap església o confessió (art. 34, 35 i 36).

Amb la Restauració borbònica, la Constitució de 1876 va implantar novament la intolerància religiosa. L'article 11 establia que «[l]a religión católica, apostólica, romana, es la del Estado. La Nación se obliga a mantener el culto y sus ministros. Nadie será molestado en el territorio español por sus opiniones religiosas ni por el ejercicio de su respectivo culto, salvo el respeto debido a la moral cristiana. No se permitirán, sin embargo, otras ceremonias ni manifestaciones públicas que las de la religión del Estado». L'Església catòlica va veure en aquesta declaració constitucional una tolerància religiosa que contravenia les ensenyances papals. El mateix Pius IX va protestar pel tracte que hi rebia l'Església catòlica, cosa que creia que derogava alguns acords del Concordat de 1851. Les creences dissidents havien de ser invisibles: res socialment podia indicar que existien. Només podien desenvolupar-se en l'àmbit privat, gairebé ocultament, sense cap manifestació a l'exterior,

tant si es tractava de temples com si es tractava d'escoles o cementiris. Fins i tot es va prohibir que els dissidents protestants utilitzessin per als seus temples estils arquitectònics que emprava l'Església catòlica, perquè això podia conduir a la confusió dels seus fidels, els quals, si hi entraven confosos, irremeiablement es posaven en contacte amb l'error i l'heretgia. Les autoritats van interpretar l'article 11 molt estrictament fins al 1931. Quan va promulgar-se, ràpidament fou denunciada l'Església protestant de Menorca perquè a l'exterior del recinte se sentien els cants dels fidels. L'ordenament jurídic va omplir-se de disposicions que defensaven la primacia de l'Església catòlica. Sobretot es van perseguir molt obsessivament la blasfèmia i l'escarni de la religió catòlica. El Concordat de 1851 prenia plena vigència.

La Restauració va instaurar un sistema de tolerància religiosa més fictici que real; naturalment, el mateix va passar amb la llibertat de culte. Les esglésies reformades van tenir seriosos problemes per a poder edificar els seus temples. Quan l'Església Espanyola Reformada Episcopal va construir una catedral a Madrid el 1893, va trobar l'oposició de les autoritats eclesiàstiques catòliques, que creien que a l'Estat els protestants havien de tenir capelles, però mai una catedral! El mateix va succeir el 1905 a Barcelona, quan la comunitat anglicana va comprar una finca al carrer de Pau Claris, fent cantonada amb el de Rosselló, per a edificar una capella. El cardenal Casañas va enfurismar-se i va oposar-se a la seva construcció perquè provocava la venjança divina i inaugurava l'anarquia. A més, donava a conèixer que la llibertat religiosa era absurda i impia. Tot i la seva oposició, la capella va consagrar-se i va dedicar-se a sant Jordi, patró de Catalunya i d'Anglaterra.

A la segona meitat del segle XIX es formulà el discurs sobre la catolicitat de l'Estat, que romangué durant el segle XX. Espanya tenia la missió providencial de salvaguardar el catolicisme i de ser el seu portaestendard, a fi de preservar la civilització cristiana. Qualsevol concessió al protestantisme significava una traïció als herois espanyols que al llarg de la història havien lluitat contra l'heretgia, des de Recaredo i Pelayo fins a Felip II. L'Església catòlica propiciava l'aïllament, per tal de no posar en perill la uniformitat religiosa, la política (un estat centralitzat) i la ideològica (condemna de qualsevol concepció que pogués posar en perill la triada rei - estat centralitzat - catolicisme). Les encíclics papals van ser la base doctrinal per a la formulació del catolicisme espanyol com a ingredient de l'espanyolisme. En aquest període també es formulà el catalanisme conservador catòlic del bisbe Torras i Bages. El 1928, Alfons XIII es comprometia a lluitar contra l'heretgia i, si era necessari, amb la seva espasa.

L'oposició de l'Església a acceptar la nova realitat social i política que va configurar el liberalisme, com també la seva negativa a perdre els seus béns i els seus privilegis i la tenaç lluita que va mantenir per a no perdre la seva influència ideològica, van conduir a la formulació de l'anticlericalisme, que va ser assumit per

alguns partits polítics, organitzacions obreres i associacions. Fins i tot, d'un anticlericalisme teòric va passar-se a un altre anticlericalisme summament violent que va assassinar clergues i religiosos i va destruir i cremar esglésies i altres béns religiosos. La Setmana Tràgica de 1909 o els primers mesos de la Guerra Civil, el 1936, en són només uns exemples; n'hi ha d'altres que es remunten al segle XIX.

A mesura que s'estenia l'anticlericalisme, també naixia el moviment laïcista, que s'oposava a l'oficialitat del catolicisme i segregava aquella part de la ciutadania que no professava aquesta religió, però alhora s'oposava a l'anticlericalisme per la violència que comportaven les seves accions, ja fossin de paraula o d'obra. Les esglésies reformades van alinear-se amb el laïcisme, perquè socialment i política les equiparaven amb el catolicisme. La Constitució de 1931 va ser fruit d'aquest moviment.

La dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930) significà la derogació tàcita de la Constitució de 1876. El cop d'estat del general pretenia superar el parlamentarisme, però va acabar ratificant l'Estat nascut el 1876 i l'oficialitat del catolicisme. La jerarquia catòlica va rebre amb esperança la dictadura, perquè temia la revolució social i Primo de Rivera era la salvaguarda. El dictador va accentuar la repressió contra les esglésies dissidents (va tancar fins i tot algunes escoles evangèliques que romanien obertes des de l'últim terç del segle XIX) i va avalar l'Església catòlica en la tasca de censurar tota mena de publicacions. La caiguda del dictador també ho fou de la monarquia i de l'Estat confessional catòlic.

La proclamació de la Segona República el 1931 canvià les relacions Estat - Església catòlica que havien estat vigents durant bona part dels segles XIX i XX: el Concordat va quedar derogat i el president de la República va renunciar a la presentació de bisbes. L'article 3 de la Constitució de 1931 establia que «[e]l Estado español no tiene religión oficial». L'article 26 disposava que «[t]odas las confesiones religiosas serán consideradas como asociaciones sometidas a una ley especial». I l'article 27 reconeixia el dret a la llibertat religiosa. Aquestes disposicions s'han valorat sovint com a anticlericals, però no hi ha res més lluny de la realitat: la República fou un sistema polític que va optar pel laïcisme.

Quan el president del Govern, Manuel Azaña, va assegurar a les Corts durant el debat de la Constitució que Espanya havia deixat d'ésser catòlica, no es referia a la fe de la seva població, sinó a l'Estat, el qual no professava cap religió, a diferència del que havia succeït durant la monarquia. Això sí, durant la República es va viure un laïcisme que circumscrivia les manifestacions religioses, de totes les confessions, a l'àmbit estrictament privat dels creients; qualsevol manifestació externa havia de gaudir del vistiplau de les autoritats, cosa que pot interpretar-se com un laïcisme negatiu. Va existir una limitació de la llibertat de culte. Qualsevol manifestació externa del catolicisme, com les processons, va necessitar el vistiplau

de les autoritats. Quan es va redactar la Constitució, es temia que l'Església catòlica pogués desestabilitzar el nou règim. D'aquesta forma, va ser tractada com una associació més, dependent del dret comú i controlada per les autoritats civils; tot, per a neutralitzar el seu poder secular. Tot just aprovada la Constitució, alguns eclesiàstics, des de les trones, van començar a denunciar la «sañuda persecución» que vivia l'Església catòlica.

La proclamació de la Segona República correspon al moment en què els protestants van fer irrupció en l'àmbit públic amb igualtat de condicions que l'Església catòlica. A Barcelona, per exemple, van celebrar-se molts actes i mítings de les diferents esglésies evangèliques que no perseguien altra cosa que explicar qui eren i les seves fites, a la vegada que pretenien mostrar un cristianisme diferent del catòlic i aclarir molts malentesos històrics. Poc després de proclamar-se la República, una comissió formada per representants del protestantisme va ser rebuda pel president de la Generalitat, Francesc Macià, i posteriorment una altra ho va ser pel governador civil de Barcelona, Lluís Companys.

Tanmateix, el protestantisme no va augmentar a Espanya durant la Segona República, sinó que va quedar estabilitzat. Als anys trenta hi havia a tot l'Estat aproximadament uns vint mil evangèlics, sobre una població de vint-i-quatre milions d'habitants... En la història del protestantisme espanyol mai no hi ha hagut conversions massives. Amb tot i això, la República correspon al moment de les grans ideologies: socialisme, anarquisme i comunisme, que concebien la religió com un opi que podia adormir la consciència social, motiu pel qual els catòlics i els protestants eren una mateixa cosa. Aquesta contenció també la va propiciar la conceptuació que va assignar-se al protestantisme d'ésser estranger per la presència de missioners forasters: les seves formes de fer resultaven alienes i de vegades estranyes, massa germàniques o anglosaxones, lluny de l'esperit mediterrani del catolicisme. A més, la proclamació de la República coincidí amb la crisi del 1929: moltes esglésies americanes i europees van deixar d'aportar ajuda als protestants espanyols per les penúries que vivien als seus respectius països.

El fet religiós a l'etapa contemporània va estar marcat per pols antagònics: els catòlics intransigents i els anticlericals. Entre ambdós grups existia una població que s'identificava amb creences d'un substrat precristià que havien convergit amb el cristianisme, la més nombrosa, i una altra de minoritària que anhelava una renovació del catolicisme per a adaptar-se a la modernitat (el cardenal Vidal i Barraquer, el canonge Carles Cardó, Unió Democràtica de Catalunya...) i que arribà a la seva majoria d'edat als anys cinquanta del segle XX i es veié refermada en les conclusions del Concili II del Vaticà.

La República va ser laica, però catòlics i anticlericals estaven atents per a imposar el seu respectiu model social i polític: els primers creien que s'havia anat

molt enllà amb la Constitució i la Llei de confessions i congregacions religioses; els altres, que la política religiosa de la República era molt tova. Els primers anys republicans foren d'enfrontaments i malentesos entre els catòlics, els laïcistes i els anticlericals. Tanmateix, la qüestió religiosa no va ser determinant per a la perpetració del cop d'estat del 18 de juliol de 1936, però després, sobretot quan es produí la brutal repressió contra gairebé set mil eclesiàstics i religiosos catòlics, fou un reclam per a criminalitzar la República i legitimar els rebels. El suport de l'episcopat catòlic als insurrectes adoptà la forma oberta el 1937, quan majoritàriament va signar una carta col·lectiva. La situació arribà fins al punt que algun bisbe va titular la guerra de croada.

Després del cop d'estat del 18 de juliol de 1936, les esglésies evangèliques van romandre lleials a la República: sabien que si els colpistes triomfaven, derogarien la llibertat religiosa. Just quan es produí la rebel·lió, van començar a profanar els temples i van detenir alguns pastors evangèlics i fidels, molts dels quals van ser assassinats. Els insurgents van derogar tàcitament la llibertat religiosa i van instaurar novament la intolerància. Altre cop, van reprendre el mite de la unitat espiritual de l'Estat, que l'existència d'unes altres tradicions religioses qüestionava. En el territori republicà, la situació fou molt diferent i el culte va celebrar-se durant tota la Guerra (tret dels primers dies després de la rebel·lió, quan els temples reformats van tancar per precaució, perquè les autoritats no van promulgar cap ordre de tancament, i durant els fets de Maig de 1937). El suport dels protestants a la República fou l'excusa de la dictadura per a perseguir-los i per a no autoritzar durant els primers anys del franquisme la reobertura dels seus temples. L'anticlericalisme que va desfermar-se al territori republicà indica, amb aquestes dades, que intentava agredir socialment i política una institució i els seus membres, no pas una creença religiosa. Durant el període, costa de trobar atacs a l'Evangeli o a la figura de Jesucrist. Justament, els anticlericals denunciaven les incoherències entre la prèdica i la forma de viure l'Evangeli d'alguns eclesiàstics catòlics o de la pròpia jerarquia.

Durant el franquisme l'Església va recobrar l'estatus que va perdre el 1931 i fins i tot va eixamplar-lo, perquè va esdevenir un dels puntals de la dictadura. El catolicisme va ser declarat novament la religió de l'Estat i de la població. La doctrina de l'Església catòlica fou la que va informar tot l'ordenament jurídic. Es reprenia la intolerància religiosa. De nou, els protestants havien de prendre part obligatòriament en les celebracions litúrgiques catòliques, com la jura de bandera; si no ho feien, eren sancionats o empresonats. La llibertat religiosa que considerava la Constitució de 1931 fou suprimida; la dictadura acatava la doctrina de l'Església catòlica, que reiteradament l'havia condemnada. El Decret del 2 de febrer de 1939 va derogar la Llei de confessions i congregacions de 1933 perquè a l'Estat no

existia pluralitat de confessions, segons argumentava. El 1941 es reprenia novament el Concordat de 1851 i el general Franco assumia altre cop el dret de presentació de bisbes, una potestat que havia pertangut als reis d'Espanya. El catolicisme esdevenia un element més de l'escenografia franquista: processons, peregrinatges, misses de campanya... El cardenal Vidal i Barraquer, a l'exili, s'escandalitzava d'aquest acoblament del catolicisme a la dictadura.

La persecució contra la dissidència religiosa va ser molt intensa entre 1939 i 1945, els anys que corresponen a la Segona Guerra Mundial, en els quals la dictadura va poder actuar amb més impunitat per causa del context internacional del moment. La victòria dels aliats va fer que canviessin molts dels seus comportaments. Els temples evangèlics barcelonins van romandre tancats fins al 1946, perquè les autoritats no donaven el vistiplau per a la seva obertura, la qual cosa va conduir els fidels a reunir-se als domicilis particulars, amb la por que la reunió pogués ser denunciada sota l'excusa que era il·lícita i contrària al règim. Foren constants les batudes policials en els domicilis on se celebrava el culte, les quals acabaven suspent-lo i imposant multes molt elevades als assistents, els quals, si eren reincidents, podien acabar a la presó. La por intensa defineix aquest període, perquè la dissidència religiosa fou severament reprimida. Els evangèlics van veure com les autoritats tancaven les seves escoles i les seves editorials, obertes des del segle XIX. Molts mestres van ser depurats i expulsats del magisteri perquè les seves conviccions religioses eren contràries al nacionalcatolicisme; altres van ser condemnats més severament pels tribunals militars o pels tribunals de responsabilitats polítiques justament per la fidelitat a la seva fe. Molts protestants també van ser acomiadats de la feina. El matrimoni va convertir-se en un autèntic calvari per als evangèlics, perquè la legislació només considerava el catòlic. Després del Concordat de 1953, van poder casar-se civilment sempre que obtinguessin de l'Església catòlica el certificat d'apostasia, si eren conversos; però, tot i ser protestants d'origen, de vegades no se'ls autoritzava a casar-se civilment. Les autoritats van confiscar durant la dictadura la Bíblia reformada, la que no portava notes ni interpretacions de les autoritats eclesiàstiques.

El general Franco va promulgar el juliol de 1945 el *Fuero de los Españoles*, una pseudoconstitució que es caracteritzava per l'obstrucció que posava als ciutadans per a l'exercici dels drets que afirmava reconèixer. L'article 6 declarava que «[l]a profesión y práctica de la Religión Católica, que es la del Estado español, gozará de la protección oficial. Nadie será molestado por sus creencias religiosas ni el ejercicio privado de su culto. No se permitirán otras ceremonias ni manifestaciones externas que las de la Religión Católica». Aquest article obria una tènue tolerància, després dels anys de repressió. Les autoritats de Barcelona autoritzaven entre 1945 i 1946 l'obertura de moltes capelles evangèliques i de la sinagoga

jueva, però posteriorment foren gairebé impossibles noves autoritzacions per l'oposició de la jerarquia catòlica, la qual havia argumentat al general Franco que la pràctica d'unes altres religions diferents de la catòlica s'havia acordat per a emparar els estrangers que residien aquí, mai per a espanyols que eren dissidents religiosament. Els jueus barcelonins no van aconseguir la inhumació dels cadàvers a terra fins al 1949; la dictadura els va obligar des de 1939 a enterrar-los en nínxols, la qual cosa s'oposava als preceptes judaics.

Els jerarques catòlics estaven molt enfurismats el 1948 amb el general Franco, perquè havia permès l'obertura de molts temples protestants per a l'ús exclusiu d'espanyols. Alguns sectors del catolicisme, especialment els requetès, van incitar els seus afectes perquè atemptessin contra la dissidència religiosa davant la passivitat de les autoritats. A Barcelona, assaltaren la capella metodista el 1947 i en destruïren el mobiliari. Els assalts van estendre's per tota la geografia catalana i espanyola. Les autoritats franquistes van saber des d'un començament qui eren els autors dels assalts; tot i això, no van fer res per a aturar-los. Els protestants, davant el seu desemparament, van denunciar als mitjans de comunicació internacionals les agressions que patien, a les quals també van afegir-se els jueus. Diferents entitats religioses internacionals van denunciar la dictadura pels seus excessos contra els dissidents religiosos i van concloure que en matèria religiosa Espanya estava endarrerida molts segles. Els assalts, les destruccions i les agressions es van estendre fins al 1952, dos mesos abans de la inauguració del Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona. La comunitat jueva de Barcelona fou espiada per les autoritats, les quals tenien «fitxats» molts dels seus membres. El mateix va succeir amb els protestants. Les autoritats van amonestar els jueus el 1952, perquè havien celebrat en un solar del carrer de Casanova, davant de l'Hospital Clínic, la festa dels Tabernacles, amb ostentació i visibilitat, segons manifestaven, cosa que només podia fer la religió oficial, motiu pel qual van fer-los saber que en el futur no permetrien excessos com aquests.

Davant la pressió internacional, el franquisme va idear, a instància dels sectors més retrògrades del catolicisme, una participació dels protestants en el contuberni judeo-maçònic-comunista: les capelles evangèliques no eren altra cosa que lògies maçòniques encobertes, per això des de 1936 el franquisme havia reprimat els evangèlics. La dictadura va fonamentar aquest muntatge en el passat d'uns pocs pastors que havien pertangut a la francmaçoneria abans de la Guerra. Acusar-los d'un delictes de maçoneria era molt fructífer, perquè els acoblava a una tipificació penal que ja havia definit prèviament, i d'aquesta forma els criminalitzava i els denigrava. Durant la dictadura, ser protestant fou sinònim de ser maçó, cosa que va permetre espiar i seguir els protestants per a constatar les seves activitats contràries a la dictadura. Tots els dirigents, pastors i missioners estrangers estaven «fitxats» per la

polícia i eren espiats. L'espionatge dels evangèlics i de les seves activitats va perllongar-se fins als anys setanta. Les autoritats franquistes i la jerarquia catòlica sempre van emprar el proselitisme per a perseguir la dissidència religiosa, que posava en risc la religió oficial.

El Vaticà va fer possible que la dictadura fos admesa al concert internacional, després que havia estat aïllada el 1946, a canvi de la signatura d'un nou concordat que confirmava i ampliava les potestats i els privilegis de l'Església catòlica espanyola. El Concordat amb la Santa Seu de 1953 declarava la religió catòlica l'única d'Espanya i reconeixia la dictadura i la potestat de Franco d'intervenir en la designació dels bisbes. A canvi, el règim sostenia econòmicament el clergat i l'eximia del pagament d'impostos. L'Estat atorgava a l'Església la regulació dels matrimonis, l'educació i la censura. El Concordat obligava l'Estat a defensar el catolicisme dels seus adversaris i a impedir la ruptura religiosa. A més, reconeixia la jurisdicció eclesiàstica i eximia els clergues i els religiosos de la submissió a la jurisdicció civil de l'Estat. Les conseqüències del Concordat es van veure ràpidament. La Ley de Principios del Movimiento Nacional, del 17 de maig de 1958, declarava que «[l]a Nación española considera como timbre de honor el acatamiento a la Ley de Dios, según la doctrina de la Santa Iglesia Católica, Apostólica y Romana, única verdadera y fe inseparable de la conciencia nacional, que inspirará su legislación».

Després de la signatura del Concordat de 1953, la repressió contra els protestants va intensificar-se. Aquell mateix any, els requetès van introduir-se a la capella metodista del carrer dels Tallers de Barcelona per a espiar tots els seus actes i alhora causar destrosses, intimidar els assistents i fins i tot agredir-los. La jerarquia catòlica temia que el protestantisme arrelés, motiu pel qual va intensificar el seu perseguiment. Però això només era una temença, perquè la realitat era una altra: el protestantisme s'havia expandit poc des de la Guerra, i fins i tot li costà molts anys recuperar els fidels que llavors tenia. Les autoritats franquistes van continuar denegant les sol·licituds per a l'obertura de nous temples i van tancar els que funcionaven sense autorització. Mai no deixaven cap prova escrita, perquè els evangèlics podien utilitzar-la per a denunciar la dictadura internacionalment: tot era de paraula. La repressió que patien els dissidents religiosos va desprestigiar molt intensament la dictadura.

Des del principi de la dècada de 1950, van començar els contactes entre alguns grups de protestants i altres de catòlics per a cercar un diàleg que rescatés tot allò que les diferents denominacions cristianes tenien en comú; és el que s'anomena *ecumenisme*. Havien estat massa segles de lluites i enfrontaments entre cristians. Tant catòlics com protestants perseguïen establir unes bases comunes de creença i de relació, les quals havien de conduir a la realització d'accions conjuntes a fi de superar malentesos antics. Aquest moviment ecumènic va tenir un gran protagonisme en el Concili II del Vaticà.

Les relacions entre la dictadura i l'Església van ser més difícils després del Concili II del Vaticà i el Concordat de 1953 va començar a fer fallida, perquè moltes de les qüestions que estipulava anaven contra les conclusions conciliars. La doctrina catòlica sobre la llibertat religiosa va fer un gir copernicà després de la declaració *Dignitatis Humanae* del 7 de desembre de 1965 del Concili II del Vaticà: reconeixia el dret civil a la llibertat religiosa i urgia els estats al seu reconeixement i la seva protecció. La dictadura franquista va haver d'acomodar el seu ordenament jurídic a la declaració, per alguna cosa era un estat catòlic. Franco reformà el *Fuero de los Españoles* el 1967 per tal d'assumir la llibertat religiosa i protegir-la, sempre que no s'oposés a la moral ni a l'ordre públics. Posteriorment, promulgà la Llei reguladora del dret civil en matèria religiosa, del 28 de juny de 1967. Però la convivència d'una religió oficial amb la llibertat religiosa (diversitat de creences) no fou gens fàcil, fins al punt que va donar-se la paradoxa que la religió oficial sovint quedava limitada. Tot i aquesta pretesa llibertat, alguns actes que celebraven les creences dissidents van ser espiats per les autoritats franquistes i moltes publicacions i programes radiofònics van sofrir la censura o bé no es van difondre o no es van emetre. No totes les esglésies reformades va donar el seu suport a la nova llei, i les que van oposar-s'hi van patir les represàlies de les autoritats dictatorials.

La lliure inhumació dels cadàvers dels dissidents religiosos en els cementiris espanyols no fou una realitat completa fins després del Concili II del Vaticà, més de cent anys després de la promulgació del Decret dels cementiris civils de 1855. El 1976 el rei renunciava a la potestat de la presentació de bisbes, el nomenament dels quals era exclusiu de la Santa Seu (només retenia el del vicari castrense).

No fou fins a la Constitució de 1978 que va tornar-se a proclamar la llibertat religiosa, com tàcitament havia succeït el 1869 i expressament el 1931. Així, l'article 16.1 «garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense cap més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei». A més, el paràgraf segon d'aquest article protegeix la llibertat religiosa: «Ningú podrà ser obligat a declarar quant a la seva ideologia, religió o creences». A continuació, aquest article, en l'apartat tercer, fa l'aclariment que cap confessió té caràcter estatal, però tot i això «[e]ls poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les conseqüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les altres confessions».

D'un règim confessional va passar-se a un règim aconfessional. El pas fou molt intens i va trencar molts segles de persecucions, d'intolerància religiosa i d'oficialitat del catolicisme. Si la Constitució va fer esment expressament de l'Església catòlica, fou per a apaivagar els ànims dels sectors que podien oposar-se a la

instauració del nou règim democràtic perquè podien titllar-lo de laïcista, com ja havia succeït durant la Segona República. L'esment constitucional de l'Església catòlica va ser vist per alguns sectors i confessions com una confessionalitat encoberta. Els acords entre les diferents confessions i l'Estat i la nova llei de llibertat religiosa desvetllaren l'aposta en matèria religiosa de la nova democràcia.

BIBLIOGRAFIA

- BARRERO ORTEGA, Abraham. *La libertad religiosa en España*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006.
- KAMEN, Henry. *Nacimiento y desarrollo de la tolerancia en la Europa Moderna*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
- SOUTO PAZ, José Antonio. *Derecho eclesiástico del Estado*. Madrid: Marcial Pons, 1995.
- VÁZQUEZ OSUNA, Federico. *Les esglésies evangèliques històriques de Barcelona (1876-1978)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Consell Evangèlic de Catalunya, 2011, 238 pàgines.

RECENSIONS

VIDA I PENSAMENT DE RAMON MARTÍ D'EIXALÀ,
DE JOSEP MARIA VILAJOSANA RUBIO¹

Aquesta obra presenta la biografia de l'il·lustre jurista i acadèmic Ramon Martí d'Eixalà, arran del bicentenari del seu naixement (1808-2008).

L'autor ens fa una introducció a la història general d'Espanya, Catalunya i Cardona al segle XIX. Un repàs, sobretot, del desenvolupament industrial de Catalunya, de l'expansió del liberalisme, de l'evolució política espanyola i de l'aparició i el desenvolupament d'una nova intel·lectualitat catalana i la restauració de la Universitat de Barcelona i els estudis de dret.

Després, la primera part de l'obra es refereix a la vida del jurista i a la seva família paterna, amb negocis vinculats al comerç de la sal, i a la materna, vinculada al món del dret. L'avi matern, Baltasar d'Eixalà, era doctor en lleis, assessor del duc de Cardona i escrivà de la cúria ducal. Tot seguit, Vilajosana s'ocupa de la infantesa i dels primers estudis de Martí d'Eixalà.

L'autor exposa el pas d'Eixalà per la Universitat de Cervera, on cursa filosofia i lleis. Després, el 1824, s'instal·la a Barcelona amb la seva família, fet que millora la seva posició social i econòmica. El 1834 ingressa al Col·legi d'Advocats de Barcelona i ben aviat també forma part de la Reial Acadèmia d'Arts i Ciències (on exerceix la docència de la filosofia), de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, de la Societat Econòmica d'Amics del País, de la Societat del Foment de la Il·lustració i de l'Acadèmia de Jurisprudència (on presideix la Secció de Legislació Civil, i després la institució mateixa). En definitiva, el nostre jurista s'integra perfectament en la societat barcelonina i acaba representant la ciutat en les Corts de Madrid.

És bibliotecari i arxiver del Col·legi d'Advocats, però no guanya les eleccions a degà. I aviat el trobem donant classes a la Facultat de Jurisprudència, bé que exclusivament de dret, mentre que ensenya ideologia i lògica a l'Institut Barcelonès.

Malgrat el seu liberalisme, l'arribada dels progressistes al Govern el 1840 té com a conseqüència directa la seva expulsió de la Universitat de Barcelona. Però, en canvi, entra a treballar a l'Escola Normal de Madrid i imparteix classes de filosofia a l'Acadèmia de Ciències.

En la mateixa època es proposa editar amb altres companys igualment expulsats de la Universitat de Barcelona, *Las Partidas* d'Alfons X *el Savi*, amb la coneguda glossa de Gregorio López. Tanmateix, el 1843 encara és segrestat i conduït a Girona per les forces revolucionàries.

1. Lleida, Pagès Editors i Ajuntament de Cardona, 2011, 207 p.

Poc després les circumstàncies polítiques canvien: Martí d'Eixalà és elegit diputat a Madrid i és reposat en les seves funcions universitàries per a ensenyar jurisprudència i ser nomenat catedràtic interí de dret civil i mercantil. El 1846 passa a ocupar en propietat la càtedra anomenada «Elementos de Historia y del Derecho Civil y Mercantil de España».

Vilajosana dedica un altre capítol d'aquesta primera part de la biografia a les estades del nostre protagonista a Madrid com a diputat a Corts. La primera vegada que és elegit és el 1843, com s'ha dit, però aquestes Corts no s'arriben a constituir; l'any següent torna a ser elegit, i ho torna a ser per una àmplia majoria.

Aquestes Corts, que sí que es constitueixen, tenen com a objectiu principal la revisió de la Constitució de 1837, tot i que ja està preparada la seva reforma. Martí hi vota en contra. Les seves intervencions se centren sempre en la defensa dels interessos de la burgesia catalana, representada per la Junta de Comerç.

Segueix com a diputat en successives legislatures, fins a la seva mort sobtada per una pulmonia el 1857. Entre els seus deixebles destaquem Francesc Permanyer, Manuel Duran i Bas i Laureà Figuerola (ministre en el Govern de 1868).

La segona part del llibre ja s'ocupa de Martí d'Eixalà com a filòsof, jurista i polític, i fa un repàs especialment de la seva tasca docent i sobretot de les seves diverses publicacions en una i altra disciplines. Vilajosana va descrivint les seves obres i el seu contingut, i el pensament de l'autor: en l'àmbit de la filosofia, *Curso de filosofía elemental* (1841) i la traducció al castellà del *Manual de la historia de la filosofía*, de J. F. Amice, amb un apèndix titulat «De la filosofía en España» (1842); en el del dret, *Tratado elemental de derecho civil romano y español* (1838), amb altres autors, *Las siete Partidas del sabio Rey Don Alfonso X* (1844) i *Instituciones de derecho mercantil de España* (1848).

I això, sens perjudici de diferents discursos i manuscrits inèdits sobre problemes filosòfics de diferent naturalesa (relacions humanes, qüestions morals).

El nostre autor encara tracta en el seu llibre de l'aparició de l'escola jurídica catalana, de la qual Martí d'Eixalà va ser un dels membres més destacats durant el segle XIX, tot i que, malgrat que era un bon coneixedor del dret romà, no es troba en la seva obra cap defensa del dret català i de les institucions catalanes. Cal suposar, però, que devia fer costat als altres juristes catalans que s'oposaren durant el mateix segle als nous projectes de Codi civil que rebutjaven el dret civil català.

Ja com a polític, Martí d'Eixalà pertanyé al corrent liberal moderat, i Vilajosana es refereix a algunes de les seves intervencions en les Corts, sempre en contra de les successives reformes constitucionals que es van anar plantejant en les legislatures en què va ser elegit.

El llibre finalitza amb una relació bibliogràfica de l'obra de Ramon Martí

d'Eixalà, de la qual destaca una dotzena de manuscrits inèdits localitzats a l'Arxiu Parpal. I la segueix la completa bibliografia que Vilajosana utilitza per a la seva biografia.

L'obra inclou nombroses imatges, fotografies, reproduccions i retrats. Tot en conjunt enriqueix considerablement aquest treball que ens apropa a la vida i l'obra d'aquest personatge i a la mateixa societat on visqué i exercí, que influí decisivament en la consolidació de la Renaixença, malgrat les contradiccions que Vilajosana explica i que no defuig.

Una biografia en un llenguatge proper, planer, senzill i amè, que, lluny dels academicismes habituals en casos similars, intenta desvetllar les contradiccions del nostre jurista, potser més aparents que reals. I, en tot cas, el recupera com un membre destacat de la tradició jurídica del nostre país.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

EL MONESTIR DE SANTA MARIA D'AMER A L'ÈPOCA MODERNA: RELIGIÓ, CULTURA I PODER. DE LA REFORMA BENEDICTINA A LA VIGÍLIA DE LES DESAMORTITZACIONS (1592-1835),
DE XAVIER SOLÀ I COLOMER²

A partir de la història d'un monestir, el benedictí de Santa Maria d'Amer, Solà reconstrueix la història de la mateixa localitat, a la comarca gironina de la Selva.

Després d'una extensa introducció i d'una referència a la historiografia dedicada al mateix monestir i a la vila d'Amer, l'autor desenvolupa el seu treball en dos grans apartats.

En la primera part, amb el títol «L'espai i els homes: dominis, propietats i monjos», s'inicia la història d'Amer amb uns precedents que es remunten al segle X, que és quan es consagra la primera església del monestir.

En aquest primer capítol l'autor descriu el desenvolupament del monestir fins que adquireix a la Corona la jurisdicció sobre la localitat, el seu terme i els seus pobladors l'any 1274, per vint-i-tres mil sous.

Paral·lelament es refereix al territori de la vila, les rendes senyorials (delmes, censos, etc.), els capbreus, sortosament conservats des del 1320 fins al 1833, els

2. Barcelona, Fundació Noguera, 2010, 799 p., 2 v., col·l. «Estudis», núm. 53 i 54. Pròleg d'Ignasi Fernández Terricabras, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

tipus d'arrendaments i establiments d'immobles, els plets i litigis senyorials, la gestió econòmica, i l'arxiu i la notaria senyorials.

El segon capítol tracta pròpiament de la jurisdicció eclesiàstica, la parròquia de la població i altres de sufragànies, i de les capelles, les ermites i els priorats establerts.

El tercer capítol se centra en els elements patrimonials del monestir: l'edifici en si mateix, el perímetre i les muralles, els efectes del terratrèmol de 1427, les ampliacions i les reformes que s'hi feien, l'interior, amb els retaules i les obres d'art sacre, els estils artístics (barroc i neoclàssic, sobretot), l'orfebreria, la vestimenta litúrgica, i fins i tot els punts de llum interior i de ventilació.

El quart capítol s'ocupa del govern municipal des de 1461, quan el príncep Carles de Viana concedeix un privilegi pel qual es crea un nou consell amb dos cònsols i sis consellers. Segons l'autor, és el primer govern municipal, ja vinculat al senyoriu jurisdiccional del monestir. En un apartat separat Solà també es refereix a l'hospital de pobres.

El següent capítol ens descriu les infraestructures de la localitat: ponts i camins.

El capítol 6 se centra en la vila d'Amer, el seu nucli urbà, a partir de la destrucció del vell causada pel terratrèmol de 1427. L'autor descriu la vila nova, la seva situació més propera al monestir, la millora de les condicions de vida dels seus pobladors, i fixa un nombre determinat de residents. Tracta també de la població, els oficis, els artesans, la pagesia, les vicissituds dels veïns en funció de les epidèmies, les guerres, la sequera, etcètera. Solà encara s'ocupa dels oficis i càrrecs conventuals (abat, prior, cambrer, sagristà major, sagristà menor, recaptador, infermer, capellà i beneficiat), dels novícis i la seva formació fins a la seva professió, de la procedència dels monjos i el seu origen social i laboral, dels organistes i els predicadors (de la quaresma) i dels laics al servei del monestir (cuiners, majordoms, servents, etc.).

Un altre apartat d'aquest capítol l'ocupen la vida comunitària segons la regla de sant Benet, el govern del monestir, els seus inventaris, la feligresia i els devocionaris públics, les confraries i les congregacions, les festivitats i les processons. Aquí es clou la molt exhaustiva primera part d'aquesta obra.

La segona es refereix al temps, al període que tracta aquesta edició: de 1592 a 1835.

Aquí es descobreix un altre aspecte de la història del monestir i a partir de la reforma benedictina iniciada per Sixt V (1586) i closa per Climent VIII (1592) amb l'autorització de Felip II.

Arran de la reforma, s'uneixen a la d'Amer les comunitats de Roses i el priorat de Coll. Vénen després la reforma del Concili de Trento i els seus efectes.

Un apartat tracta el segle XVI, dels bandolers i del sometent amerenc. I un altre es refereix a la crisi del segle XVII: mort, guerra, fam, pesta i els efectes de tot això en la població fins a posar en perill la seva supervivència. També es relaten o es descriuen algunes llegendes; la primera vincula Carlemany amb Amer.

Un nou apartat es dedica a la Guerra de Secessió i les seves seqüeles, així com a la pesta, la fam i altres calamitats que la succeeixen.

El segle XVIII i la Guerra de Successió, una època d'esplendor i de magnificència cultural, ocupen un altre capítol del llibre de Solà. Es parteix de la Guerra i després es va explicant la recuperació del monestir, els seus conflictes amb els bisbes de Girona i Vic, la provisió de les rectories, les visites pastorals.

El darrer capítol tracta del segle XIX i la fi de l'Antic Règim. El capítol comença amb la Guerra del Francès i l'evolució del monestir fins a les desamortitzacions.

Vénen després unes mesurades conclusions que destaquen els aspectes principals del llibre.

L'obra inclou una selecta i completa sèrie d'apèndixs de 1599 a 1831 que la il·lustren; són documents de diversa naturalesa: contractes, àpoques, arrendaments, convocatòries del convent, relats de llegendes, creacions de confraries, testaments, inventaris, etcètera.

A continuació hi ha la bibliografia i els tradicionals índexs onomàstic i toponímic, habituals en les col·leccions de la Fundació Noguera.

Aquesta és una obra extraordinària que, a partir del protagonisme d'excepció de la comunitat benedictina que s'estableix al monestir, descriu i analitza la història institucional de la vila d'Amer. Un llibre fruit d'un treball acurat, que aporta nombroses dades, ben contrastades, ben disposades, amb un llenguatge accessible i amb la magnífica presentació pròpia de les edicions de la fundació editora.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

*LLIBRE DELS REIS. LLIBRE DE FRANQUESES I PRIVILEGIS
DEL REGNE DE MALLORCA (CÒDEX NÚMERO 1 DE L'ARXIU DEL
REGNE DE MALLORCA),³ DE RICARD URGELL HERNÁNDEZ (DIR.)*

Amb el títol curt *Llibre dels reis*, el polígraf menorquí Josep Maria Quadrado denominava el *Llibre de franqueses i privilegis del Regne de Mallorca*, que va redescobrir l'any 1840. La seva edició de *El Códice de los Reyes, o sea, el Rey de los Códices en el Archivo de Mallorca* es va publicar solament en la revista *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, de 1886 (p. 361-392). Durant molts anys, aquest llibre, que va ésser redactat entre 1334 i 1341, va ser desconegut,

3. Palma de Mallorca, Edicions UIB i José J. de Olañeta, Editor, 2010.

amb l'excepció de les seves imatges, que han estat prou divulgades en exposicions o en forma d'il·lustracions en publicacions de temàtica diversa.

El resultat final de l'anàlisi del manuscrit des de les diverses vessants és el present volum, que inclou els estudis del *Llibre dels reis* i les transcripcions dels repertoris llatí i català de franqueses i privilegis del Regne de Mallorca, a més d'una versió en català dels Usatges de Barcelona. Els Usatges, des de la carta de poblament de 1230, van entrar en vigor pel que fa al dret penal i processal al Regne de Mallorca, ja que el capítol 14 deia: «in causis iniuriarum, dampnis vulneribus illatis, procedatur secundum Usaticum Barchinone».

El *Llibre dels reis* és una obra que encarregaren els jurats de la ciutat i el Regne de Mallorca al prevere Romeu des Poal, que hi treballà a partir de 1334. S'hi recolliren documents d'especial interès atorgats per Jaume I, els tres reis privatis de Mallorca i alguns monarques aragonesos. El fet que l'obra fos encarregada pels jurats, l'organisme que representava la universitat o conjunt de tots els habitants de la ciutat i el Regne, és ben demostratiu de la importància que es donava a una sèrie de disposicions que, al cap i a la fi, significaven els seus drets i privilegis. Per als jurats, era imprescindible tenir una recopilació jurídica que els permetés defensar els privilegis del Regne.

El còdex 1 de l'Arxiu del Regne de Mallorca és un manuscrit que es reproduïx en els folis 14 i 223. La finalitat del còdex era recollir els privilegis del Regne dispersos en instruments diversos amb el format «dispersi posita in diversis cartis et scripturis», per a evitar que caiguessin en l'oblit. Es tracta d'una recopilació, no de tot el dret privilegiat de Mallorca, sinó parcial, que recull els materials legislatius que són beneficiosos per als interessos de la universitat del Regne i, en definitiva, per als estaments que la governen. Però no era la primera vegada que es feia una recopilació a Mallorca. Sabem que el 1288 els jurats d'Eivissa van enviar a Mallorca el seu síndic, Guillem de Banyoles, que va comparèixer davant del batlle de l'illa, Miró de Palau, per a demanar-li que li permetés acarar un còdex que havien format amb els privilegis concedits a Mallorca i Eivissa per Jaume I i els seus successors, amb el que tenien els còsols mallorquins.

El còdex consta de dues parts principals. La primera recull un conjunt de privilegis i franqueses concedits al Regne de Mallorca i que es reproduïxen en la seva versió original llatina, i la segona recull un conjunt similar de privilegis i franqueses traduïts al català. En cada versió consten així mateix les transcripcions de tres privilegis idèntics en llengua castellana. Entre l'una i l'altra es reproduïxen els Usatges de Barcelona, uns fragments dels evangelis utilitzats per a la presa dels juraments, un calendari litúrgic amb la taula per a determinar la festa mòbil de Pasqua i un breu cronicó. La primera part comprèn cent cinc documents i la segona, cent divuit. En cada una hi ha un duplicat, per la qual cosa el nombre de docu-

ments diferents es redueix a cent quatre i cent disset, respectivament. Totes les disposicions contingudes en el *Llibre dels reis* van ser redactades originalment en llatí. La segona part del còdex, on s'inclouen els privilegis en versió catalana, no és una mera traducció de la primera, ja que no segueix el mateix ordre que la versió llatina i comprèn tretze documents que aquesta no inclou. Els privilegis atorgats per Jaume I i Jaume II en la primera fase del seu regnat havien estat traduïts al català en els últims anys del segle XIII. Les disposicions d'aquests monarques recollides en el Llibre de la Cadena eivissenc que va ser elaborat a partir d'un còdex que el 1288 posseïen els cònsols de Mallorca, ja estan traduïdes al català.

Manca finalment la qüestió de la utilització del còdex. El *Llibre dels reis*, per la qualitat de la seva factura i la riquesa de la seva ornamentació, és un còdex sump-tuari, el més luxós de què va disposar la universitat del Regne. Per aquest motiu només es va utilitzar per a determinades solemnitats, com els actes de jurament dels oficials de la universitat. El fet que el *Llibre dels reis* presenti en primer lloc la versió original llatina dels privilegis i les franqueses de Mallorca —a diferència dels còdexs anteriors o coetanis, que només contenen la traducció catalana o que reproduïen la versió llatina en segon lloc— és una manifestació del caràcter solemne i sumptuari de l'obra. Tanmateix, la inclusió d'una segona part catalana indica que no es va excloure la possibilitat de donar-li una orientació pràctica, per això se'n facilita la comprensió als elements rectors de la universitat. A més, en els marges del còdex apareixen algunes anotacions de diferents èpoques, que indiquen que va ser consultat i acarat amb els texts inclosos en altres fonts.

Thomas Gergen

Universitat Europea d'Economia i Empresa (EUFOM) de Luxemburg

*LOS MINISTROS DE LA REAL AUDIENCIA DE ARAGÓN (1711-1808),
DE JUAN FRANCISCO BALTAR RODRÍGUEZ⁴*

Els estudis aragonesos del segle XVIII omplen, per fi, un important buit historiogràfic amb l'encertada publicació d'aquesta monografia relativa a l'Audiència borbònica d'Aragó. El llibre segueix l'esquema de treballs similars editats per Mariano Peset Reig, Pere Molas Ribalta i Maria dels Àngels Pérez Samper. Gràcies a aquests autors, coneixem millor la història setcentista dels tribunals homònims de València i Catalunya. Malgrat els intents introductoris efectuats per

4. Saragossa, *El Justicia de Aragón*, 2007, 269 p., col·l. «El Justicia de Aragón», núm. 35.

Ricard Urgell, poca cosa sabem, encara, de l'Audiència de Mallorca per al mateix període. Per tant, era inexcusable corregir un dèficit que assumí Vicente de Cuéllar fa alguns anys, però que malauradament no tingué continuïtat. Així, doncs, la principal virtut del treball del professor Baltar Rodríguez és que, en gairebé tres-centes pàgines, ens presenta un clarificador panorama sobre el personal polític de l'Audiència aragonesa, que el converteix en font de referència imprescindible per a tots els historiadors interessats en la sociologia prosopogràfica del poder.

L'autor divideix el seu llibre en tres apartats bàsics, a més de la bibliografia i un índex onomàstic. Els dos primers capítols es poden considerar complementaris, perquè analitzen els homes de l'Audiència, tant en el seu perfil professional com en el social. Necessàriament, l'autor comença fent un repàs inicial de l'estructura orgànica del tribunal i la legislació que la sustentà. El Decret de 29 de juny de 1707 articulà la nova planta fundacional de l'Audiència d'Aragó, però els decrets de 3 d'abril, 27 de juny i 11 de setembre de 1711 definiren les sales i la composició humana. El tribunal aragonès gaudí, inicialment, de la categoria de *Chancillería*, similar a les castellanes de Valladolid i Granada, però aviat fou rebaixada a la d'Audiència. Aquesta perdé el privilegi foral de tribunal judicial i polític d'última instància i quedà subordinada al Consell de Castella. Baltar Rodríguez insisteix en la pèrdua de prestigi que aquest fet significà per al tribunal. Tot i així, Felip V ordenà que a Aragó l'Audiència es configurés segons el model de la de Sevilla, tribunal que actualment estudia Inmaculada Arias de Saavedra.

Funcionalment, l'Audiència d'Aragó s'organitzà en dues sales civils amb quatre oïdors i una de criminal amb cinc alcaldes del crim. Un fiscal s'ocupava de les causes civils i criminals, però el 1742 el rei nomenà un segon fiscal que amortitzà un dels cinc alcaldes del crim. A diferència de l'Audiència de Sevilla, on el regent presidia el Reial Acord, a Aragó la institució fou encapçalada pel capità general, figura que ha estat treballada pel nostre autor en un llibre publicat recentment. Paradoxalment, la relació dual entre l'Audiència aragonesa i la màxima autoritat militar del país s'inspirà en el model ja existent en el virregnat de Navarra.

És fonamental per a l'autor identificar la naturalesa jurídica de les places de l'Audiència, on coexistien ministres numeraris, ministres supernumeraris i ministres honorífics, proposats per la Cambra de Castella al rei per mitjà de la Secretaria del Despatx de Gràcia i Justícia. En aquest sentit, la supressió de les lleis d'estrangeria, l'any 1707, posà fi al monopoli exercit pels aragonesos en aquest tribunal. Durant el segle XVIII, els súbdits de la Corona d'Aragó ocuparen parcel·les representatives restrictives dins els tribunals de justícia territorials. Pere Molas ha demostrat que la Cambra de Castella, l'any 1730, recomanà a Felip V que els lletrats castellans havien de superar numèricament els nadius per a imposar amb èxit les lleis de Castella. Per aquest motiu, a Catalunya, València i Mallorca, els nadius re-

presentaven la quarta part dels jutges, però a Aragó els oïdors i alcaldes del crim eren el 50 %. Aquest percentatge, enganyós, no contradiu, però, les directrius de la Corona respecte al regent i el fiscal de l'Audiència aragonesa, els quals havien d'ésser sempre castellans. Les dades proposades per Baltar Rodríguez són veritablement demolidores. Dels dinou regents del tribunal, només un fou aragonès: Miguel de Villaba i Aybar (1799-1807). El cas resulta semblant al de Josep Francesc d'Alòs i Rius, l'únic ministre natiu de l'Audiència catalana de la centúria. Tot i així, dos regents d'Aragó foren valencians: Josep Maria Puig de Samper (1794-1799) i Francesc Losella (1766-1768). No hi hagué regents catalans ni mallorquins. De fet, pocs magistrats catalans trobarem a l'Audiència d'Aragó. Un dels més coneguts fou Josep Bauguells d'Erisala, nomenat l'any 1835. El domini de forasters a les places clau del tribunal aragonès fou absolut. Predominaren, sobretot, els individus de les dues Castelles, però també els extremenys, asturians, murcians, andalusos, bascos i navarresos. Segons les relacions de mèrits i la documentació adjunta dels arxius de Simancas, Madrid i Saragossa, molts d'aquests lletrats eren graduats batxillers i llicenciats en dret civil i dret canònic. Els doctors eren escassos. Tanmateix, les universitats on estudiaren aragonesos i forasters eren d'ubicació diversa. Els treballs de Lahoz Finestres assenyalen que molts aragonesos havien estudiat a Osca, però també a Saragossa. Els centres docents de Cervera i València eren poc representatius. Els castellans sobretot havien obtingut la seva titulació a Salamanca, Valladolid i Alcalà. Hi havia *manteistes*, però també col·legials majors, especialment entre els castellans. L'ascens a la magistratura s'iniciava per diversos conductes. Alguns eren docents universitaris. Molts foren advocats de l'Audiència o dels reials consells. També hi havia lletrats de la carrera de vares amb un *cursus honorum* de serveis en corregiments i alcaldies majors. Tot i així, no tots tingueren les mateixes oportunitats de promoció professional.

El Memorial de Greuges de 1760 —subscrit també per Aragó— denuncià la marginació dels magistrats de la Corona d'Aragó dins els organismes polisinodials. Per a la majoria de lletrats forasters, l'Audiència d'Aragó era un lloc de pas cap a tribunals superiors. No fou pas aquest el cas dels aragonesos, perquè la majoria començaren la judicatura com a alcaldes del crim i els ascensos a oïdor significaren la culminació de la carrera. Les relacions del tribunal amb les *chancillerías* de Valladolid i Granada i les audiències de València i Mallorca foren sempre molt superiors a les de Catalunya. Pocs aragonesos documentà Baltar Rodríguez en els consells de la monarquia. Tot i que limitada, la presència d'aragonesos de l'Audiència a la cort fou proporcionalment superior a la dels altres estats forals. Alguns aragonesos foren presents, sobretot, als consells de Castella, Navarra i d'Ordres, a la Sala d'Alcaldes de Casa i Cort i a les secretaries dels despatxos. Xavier Gil Pujol identificà a Madrid al segle XVII un petit però cohesionat grup d'aragonesos. Amb moltes dificultats,

Aragó s'integrà —si no quantitativament, sí qualitativament— millor dins la monarquia borbònica que Catalunya i València. La influència de l'anomenat *partit aragonès* fou molt important en el regnat de Carles III. De fet, durant el bienni 1772-1773 el president del Consell de Castella (comte d'Aranda) i els secretaris dels despatxos de Guerra (comte de Ricla) i de Gràcia i Justícia (Manuel de Roda) foren aragonesos.

Rafael Cerro Nargáñez
Universitat de Barcelona

*LA LLUITA CONTRA LA MONEDA FALSA A LA BARCELONA
DE FELIP II (1598-1621), D'ALBERT ESTRADA-RIUS⁵*

Aquesta és la nova aportació d'Albert Estrada-Rius, historiador del dret especialitzat en l'estudi de les institucions públiques de la Corona d'Aragó, en particular de Catalunya.

L'autor tracta aquí aquest fenomen tan habitual al llarg de la història que és la falsificació de la moneda, una activitat criminal constant a la Península des que els grecs introduïren l'ús del numerari a Empúries. Però, en aquest cas, l'obra se centra en Catalunya i en un període determinat: el regnat de Felip II d'Aragó, III de Castella. Un moment històric afectat per greus problemes d'ordre públic (bandolerisme, bruixeria) i també complex des de les perspectives econòmica i monetària.

En aquest context, com assenyala l'autor, la falsificació de la moneda es converteix en una plaga, enmig d'unes circumstàncies que l'afavoreixen. I esdevé una activitat delictiva que provoca la necessària reacció del poder públic per a perseguir-la i castigar-la. Precisament l'encunyament de la moneda era una de les principals regalies de la Corona, i a Catalunya afectava especialment la ciutat de Barcelona, que controlava l'emissió monetària de curs legal.

El treball d'Estrada-Rius es desenvolupa al llarg de deu complets capítols. Primer s'ocupa de la problemàtica de la falsificació de la moneda a Catalunya en el context de la nova monarquia hispànica, tot destacant la peculiaritat d'un sistema en el qual la Corona havia atorgat a diverses universitats municipals el privilegi de batre moneda, mentre que Barcelona tenia prerrogatives excepcionals de control de les emissions de plata i billó que es fabricaven a la Seca Reial de Barcelona.

5. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2011, 236 p. El mateix autor coordinà la Jornada d'Estudi «La falsificació de moneda a la Catalunya del segle XIX», que tingué lloc al Museu Nacional d'Art de Catalunya (Barcelona) el 14 de desembre de 2011 i la crònica de la qual es publica més endavant en aquest mateix volum.

L'autor es refereix en especial a la tipificació del crim de falsificació, la casuística de les pràctiques falsàries i les mesures repressives.

Així, un altre capítol es dedica a la normativa monetària de regulació del sistema i també de persecució de la falsificació. Una normativa recollida en les diverses fonts del dret català i, en últim terme, pel dret comú romà canònic.

Encara en un altre capítol i resseguint el sistema de fonts del dret català, el nostre autor s'ocupa especialment del paper decisiu de la doctrina en la regulació monetària. I es refereix a l'obra de diversos autors estrangers (com Tesauro) i nacionals (Peguera, Fontanella).

A continuació es tracta de l'aplicació del dret i l'administració de justícia. Es descriu l'organització judicial general, tenint en compte les diferents jurisdiccions reial i senyorial, i la immunitat de què gaudien els eclesiàstics. També s'exposa quin era el procediment judicial que se seguia i les penes que s'imposaven (normalment galeres, deportació o la vergonya pública —passeig públic del reu mig despullat).

Un altre capítol es refereix a la persecució judicial del crim, funció que complien el sometent, els sacramentals i les unions d'universitats. I l'autor tracta també de la modernització de la tècnica de falsificació de la moneda. Es tractava de millorar la fabricació per tal de dificultar la falsificació.

Un nou capítol que enriqueix aquesta completa obra afegeix un nou element a la lluita contra la falsificació: la creació d'un banc de la ciutat, supeditat a la taula de canvi, per a proveir-la de diners. La seva creació es presentava com una mesura transitòria que permetria a la ciutat competir amb els banquers privats. El cas és que perdurà fins al 1712.

Un apartat especial es refereix a l'escenari de la falsificació (habitualment, llocs aïllats en boscos) i als seus autors (sovint col·lectius ben organitzats).

A continuació l'autor descriu els processos de falsificació, els sistemes d'enunyament que s'usaven, els motlles, les tècniques per a dissimular els metalls nobles, el retall de monedes autèntiques per a circular amb un valor nominal inferior al del seu valor material, etcètera.

Estrada-Rius fins i tot presenta un complet catàleg de les monedes falsificades en aquesta època i que es troben en les col·leccions del Gabinet Numismàtic de Catalunya.

El llibre afegeix una breu referència a la literatura anomenada *de canya i cordill*, la que s'ocupava de temes monetaris comentant situacions quotidianes que despertaven l'interès del poble pla, que venien al carrer venedors ambulants i que es recitava cantada. Una literatura l'objecte de la qual era ser un mitjà de propaganda per a tranquil·litzar la població i dissuadir els falsificadors.

Els darrers apartats del llibre inclouen unes breus conclusions, una llista d'abreviatures i una relació de fonts i de bibliografia.

Aquest és, doncs, un treball extraordinari, acurat i de gran interès per al coneixement històric d'un període especialment rellevant per a Catalunya, amb contínues remissions al seu sistema jurídic i la descripció de nombroses institucions del nostre país.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

ACOTACIONES HISTÓRICO-JURÍDICAS AL SIGLO DE LAS LUCES,
DE LUIS RODRÍGUEZ ENNES⁶

Els qui hem tingut la fortuna d'estar gran part de la nostra vida acadèmica en contacte amb el professor Luis Rodríguez Ennes, coneixem bé la seva passió per la cultura, de la qual ens ha fet partícips amb el seu magisteri —ja sigui de paraula, ja sigui per escrit— i el seu sempre pacient i fraternal consell.

L'obra que tot seguit recensionarem reflecteix molts anys d'investigació que l'autor ha dedicat a l'estudi de la cultura jurídica, la història i la filosofia, i això queda palès en el fet que aquest no és un treball sobre una institució o un autor concret, sinó que és alguna cosa més: és una reflexió serena sobre una cultura i un dret —el segle de la Il·lustració—, a la qual només es pot arribar després d'un llarg itinerari acadèmic, motiu pel qual no dubtem —ja d'entrada— que serà ben acollida per especialistes de diversos camps, ja que a través de l'obra el lector pot recórrer les llums i les ombres del pensament il·lustrat.⁷ I això li permetrà assolir un coneixement del dret que va més enllà del mer pragmatisme,⁸ tan propi del nostre temps com del pensament jurídic del segle XVIII, com així ho testimonia José Borrull en una de les cartes enviada a Mayans: «Yo ya metido en esta indigestión de practicones, ni me acuerdo de un texto, ni sé si entenderé el latín si me ponen delante a Cicerón, tal es la algaravía y confusión de estos pragmáticos que ni los entiendo, y me hazen olvidar aquello poco que supe».⁹

L'obra, després d'un explicatiu prefaci i d'una precisa introducció històrica, s'estructura en set capítols, en els quals es desenvolupen una multiplicitat de qües-

6. Madrid, Iustel, 2010, 356 p.

7. M. J. VILLAYERDE, *Rousseau y el pensamiento de las Luces*, Madrid, Tecnos Editorial, SA, 1987, p. 50 i seg.

8. Vegeu els assaigs a P. GROSSI, *Mitologie giuridiche della modernità*, Milà, Giuffrè Editore, 2001.

9. Agafo la cita de P. MARZAL RODRÍGUEZ, «Las *Disputatio iuris*. Humanismo y controversia», a Antonio MESTRE SANCHÍS (coord.), *Actes del Congrés Internacional sobre Gregorio Mayans: València-Oliva, 6 al 8 de mayo de 1999*, Oliva, Ayuntamiento de Oliva, 1999, p. 57.

tions que conformen un conjunt coherent i uniforme sobre alguns dels temes més candents i complexos del segle il·lustrat i que, com el mateix autor indica en la pàgina 18, «pueden arrojar una luz esclarecedora sobre la naturaleza de instituciones muy actuales», fet que evidencia que coneixia el principi proclamat per Baldus de Ubaldis «Qui vult scire consequentes debet primo scire antecedentes» («qui vulgui conèixer els conseqüents, d'antuvi ha de conèixer els antecedents»).

¹⁰

En la introducció històrica (p. 23-24) l'autor assenyala algunes de les ombres que van dur Ortega y Gasset a sostenir que «nos ha faltado el gran siglo educador» (p. 30) i que podrien sintetitzar-se en el suport i la defensa de la religió i del sistema jurídic de l'Antic Règim, fet que el porta a reconèixer que, si bé a Espanya s'experimenta una profunda alteració, és de menor intensitat que a la resta d'Europa (p. 33).

El segon capítol aborda els motius de la romanofòbia en l'àmbit jurídic (p. 43-102). Tal com amb encert es desprèn de l'estudi, contribuï a aquesta crítica l'obra dels comentaristes i dels professors universitaris, els quals, en atribuir al dret comú la concepció de *corporis universitas*, elaboraren un *systema legum* que permeté, prenent com a camp normatiu els diferents llibres i títols del *Corpus Iuris*,¹¹ regular les diferents institucions jurídiques dels ordenaments particulars,¹² així com analitzar les nombroses qüestions que plantejava la pràctica forense i que no havien estat considerades pel dret particular.¹³ És per aquest motiu que no dubtaren a acollir-se a la sistemàtica expositiva de l'escola estatutària, recurrent a la cita legal, als criteris d'autoritat, a les proposicions dialèctiques i a les *quaestiones disputatae*,¹⁴ sense les quals —segons ell— no es podien resoldre els dubtes que anaven sorgint en la pràctica jurídica.¹⁵

10. B. de UBALDIS, *In Primam Digesti Veteris Partem Commentaria*, Venècia, 1616. *De iustitia et iura rubrica, Lege Iuri operam daturum. Prooemium*.

11. Vegeu en aquest sentit G. SCHERILLO, «Inquietudine sullo studio ed insegnamento del Diritto Romano», *LABEO*, núm. 2 (1956): «segons el meu parer, és un greu, tot i que difós error, considerar el llatí com a llengua morta [...] perquè continua vivint en les llengües romàniques; igualment greu, i fins i tot comú, és l'error de considerar el dret romà com alguna cosa morta, o pitjor, embalsamada, quan és més viu que mai en els drets moderns sorgits amb base romanística».

12. Vegeu en aquest sentit M. BELLOMO, *La Europa del derecho común*, Roma, Il Cigno Galileo Galilei, 1996, p. 193; A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, «Ciencia jurídica europea y derecho comunitario: *Ius romanum. Ius commune. Common law. Civil law*», *Iustel: Revista General de Derecho Romano*, núm. 10 (2008), p. 1-35.

13. F. SCHULZ, *The History of Roman Legal Science*, Oxford, At the Clarendon Press, 1967, p. 124-132; H. BERMAN, *Law and revolution: The formation of the western legal tradition*, Cambridge, Library of Congress, 1985, p. 1-123; A. CAVANNA, *Storia del diritto moderno in Europa. I. Le fonti e il pensiero giuridico*, Milà, A. Giuffrè, 1979, p. 125-134.

14. H. KANTAROWICZ, «The *Quaestiones Disputatae* of the Glossators», *TS (la Haia)*, vol. 16 (1939).

15. H. COING, *Derecho privado europeo*, vol. I, *Derecho común más antiguo (1500-1800)*, Ma-

Davant la presència excessiva del dret romà a les universitats i en la pràctica del segle XVIII, els il·lustrats arribaren a reprovar l'ús abusiu de la vigència i l'aplicació del dret romà en el fòrum i el seu desmesurat estudi en els àmbits acadèmics, fet que propicià, com assenyalà l'autor, «que el antirromanismo llegara a convertirse en una bandera programática de la Ilustración» (p. 67).¹⁶

En el capítol tercer s'analitza la progressiva substitució del llatí universitari per les llengües vernacles (p. 103-125).¹⁷

Com a conseqüència lògica d'aquest antiromanisme i de la reivindicació del dret patri,¹⁸ els il·lustrats van sumar esforços per a la supressió de l'ensenyament del llatí, però no del seu estudi, com amb encert apunta l'autor (p. 105). Però, si bé autors com Feijoo, Mayans, Forner o Sarmiento van considerar el coneixement de la pròpia llengua com el més important, ja que, en paraules d'aquest darrer, «cuanto mejor se maneje el idioma, mejor se podrá llegar al conocimiento de la ciencia»,

drid, Fundación Cultural del Notariado, 1996, p. 45 i seg.; F. CARPINTERO, «En torno al método de los juristas medievales», *Anuario de Historia del Derecho Español* (AHDE), núm. 52 (1982), p. 617-647; A. PÉREZ MARTÍN i J. M. SCHOLZ, *Legislación y jurisprudencia en la España del Antiguo Régimen*, València, Universitat de València, 1978, p. 311-314.

16. Vegeu, amb caràcter exemplificador, les paraules de J. BERNÍ Y CATALÁ, *Apuntamientos sobre las leyes de partida a tenor de leyes recopiladas, autos acordados, autores españoles, y practica moderna*, València, 1759: «porque el Derecho Civil de Romanos no manda en España, según resulta del tit. 1. part. 1. de forma, que las Leyes Civiles se consideran por sentencias de Sabios, que solo pueden seguirse en defecto de Ley, y en cuanto se ayudan por el Derecho Natural, y confirman el Real, que es propiamente Derecho Común, Auto I. tit. I lib. 2 Recop. Pero siendo nuestras Leyes loadas, y aplaudidas por todo el Orbe, Auto 3. tit. 2 lib 3 Recop. solo necessitamos de estudiar nuestras Leyes, y nada tendremos que aprender, ni embidiar de otras Leyes humanas [...]».

17. En aquest sentit, vegeu el *Plan de estudios aprobado por S.M. y mandado observar en la Universidad de Valencia*, Madrid, Imprenta Ibarra, 1787. En el capítol quart s'estudien les *Instituciones del derecho civil de Castilla*, escrites per Asso y Manuel, sense ometre'n la introducció, que dona una breu notícia històrica de la nostra legislació. S'assenyalen aquestes institucions fins que se'n publiquin unes altres de més completes; mentrestant, cada catedràtic procurarà il·lustrar-les i augmentar-les amb les notes oportunes.

18. Vegeu, en aquest sentit, J. de SALA, *La ilustración del derecho real de España*, Imprenta de Galván, pròleg: «Los deseos de la Nación de que se publicara una ilustración del derecho real de España en el idioma español, que al paso que no ofendiera al buen gusto y pericia de los concurrentes a las Universidades y demás personas doctas, pudiera dar una decente instrucción a los que, no entendiendo latín, la necesitan para el ejercicio de su profesión, o gobierno de sus cosas, movieron nuestro ánimo a emprender el trabajo de ordenarla en la edad avanzada de setenta años, en que los hombres soleamos pensar más en descansar, que entrar en nuevas tareas. La necesidad de esta obra, por la notoria insuficiencia de las otras de su naturaleza, que se han publicado hasta ahora, y nuestra vehemente inclinación a fomentar el estudios de nuestro derecho patrio, de que son buenos testimonios el Vinio castigado, las Instituciones y Digesto Romano Español, nos hicieron atropellar el reparo de nuestros muchos años [...]».

la realitat va ser que, al nostre país, el llatí va seguir essent la llengua acadèmica per excel·lència, com ho demostra l'al·legació jurídica següent del segle XVIII, *Pruebas para cátedras*, en la qual es llegeix: «[...] Para entrar en la clase de opositores a las cátedras de Leyes, deberá el candidato sustentar tres ejercicios publicos. En el uno propondrá conclusiones sobre el Derecho Natural y de gentes; en el otro las propondrá sobre el derecho romano y español, sobre la historia de entrambos, autenticidad y fuerza de cada codigo, y practica de los tribunales. En el tercer ejercicio se picará tres veces en el texto griego de las Novelas, y el rector a cada pique elegirá un parrafo para que el candidato lo traduzca y explique, y nombrará quien proponga dificultades. Últimamente presentará el candidato una disertación latina sobre cualquier punto propio de su facultad».¹⁹

El capítol quart aporta una lúcida i aclaridora visió del dret de propietat que permet rebutjar la coneguda acusació d'ahistoricisme que formulà Savigny contra el segle XVIII per considerar que era una època sense consciència històrica,²⁰ visió que, segons el meu parer, porta a una clara deformació i a un anacronisme, al qual Cassier ha donat una perfecta resposta.²¹

Als il·lustrats espanyols, la preocupació pels mals de la seva època els portà a plantejar-se un dels problemes més arrelats de la nostra història: la necessitat d'una reforma agrària, com a conseqüència del fet que a Espanya la propietat camperola —una tercera part de les terres— era molt dèbil, en part perquè era de terres de mala qualitat. En aquest sentit, Sarmiento, tot i que no era economista, avisà dels mals del *mayorazgo*, dels excessos de la propietat eclesiàstica, de la immigració, etcètera, fet que el va portar a criticar els modes de vinculació de la terra —«cuyos odiosos privilegios son una de las causas radicales que estorban el mayor adelanto de la agricultura»—, la durada dels contractes forals, que només beneficiaven els intermediaris, i els *mayorazgos*. No obstant això, en relació amb aquestes dues institucions, va salvaguardar els beneficis del seu orde, així com els *mayorazgos* de l'Església, de la monarquia i de la noblesa, fet que porta l'autor a defensar que per a Sarmiento «los principios ilustrados no se aplican neutralmente».

En el mateix sentit, l'afany reformista dels il·lustrats els portà a proclamar la necessitat de reformar el sistema tributari, beneficis només per a les classes privilegiades, per la qual cosa eliminaren l'excés de tributs i el substituïren per un sistema impositiu més senzill, basat en la contribució única, de la qual es va fer ressò Ensenada (p. 155).

19. B.U.V. R-1/297.

20. R. G. COLLINGWOOD, *Idea de la historia*, Mèxic, FCE, 1952, p. 82-87.

21. E. CASSIER, *Filosofía de la Ilustración*, Madrid, Cultura Económica, 1993, cap. V, «La conquista del Mundo Histórico», p. 222-223.

Així mateix, l'amor per la lectura va fer que es qüestionessin la necessitat de defensar la propietat intel·lectual en detriment dels llibreters, autèntics beneficiaris econòmics de l'edició de llibres. Aquesta idea va germinar en la Reial ordre de 20 d'octubre de 1674 (p. 162).

Sens dubte, un altre capítol atraient és el cinquè, que estudia el dret punitiu de la Il·lustració (p. 199-237).

Com assenyala Masferrer, ja des de l'època del moviment codificador el dret penal de l'Antic Règim fou objecte de nombroses crítiques i s'arribà a qualificar de ruïnós.²² Aquest va ser el parer, entre d'altres, de Pacheco, el qual va mantenir que «una normativa en la que nada era digno de respeto, nada era digno de conservación, ninguna parte se podía reservar para la regla de la sociedad futura. Toda, toda entera, se necesitaba trastornarla [...] El carro de la destrucción y de la reforma debía pasar por el edificio ruinoso, porque no había en él apenas un arco, apenas una columna, que pudiera ni debiera conservarse [...]».²³

Davant d'aquesta visió que ens aporta el legislador vuitcentista i que era extensible, com ens informa l'autor, al dret penal imperant a la resta de països europeus, autors com Sarmiento, com ja ho havien fet Diego de Covarrubias i Antonio Gómez,²⁴ van plantejar una sèrie de reformes tendents més a la prevenció que no pas a la repressió. En concret, davant la duresa de la legislació imperant, fra Martín Sarmiento féu, a diferència d'altres autors coetanis, una crítica general de tot el sistema processal inquisitiu i penal de l'època, ahora que repudià la tortura i la pena capital, «por bárbara, inútil y contraproducente», fet que el va fer anar més enllà d'autors com Montesquieu, Rousseau, Feijoo o Beccaria mateix i el convertí —com assenyala l'autor— en un personatge «muy adelantado para el siglo XVIII», malgrat que en d'altres aspectes es trobés «muy retrasado para el nuestro».

Aquesta visió de la pena com una sanció intimidadora va portar autors com Sarmiento a plantejar la substitució de les penes corporals per mesures de seguretat tendents a obtenir del condemnat un benefici per a la societat, és a dir, que «trabajen en utilidad de la República». Aquest fet el confirma com a precursor, en aquest àmbit, dels arguments postulats per Bentham i pels utilitaristes anglesos, malgrat que, com matisa l'autor, aquestes mesures ja estaven latents en l'ambient il·lustrat espanyol i en l'obra de Voltaire (p. 233).

22. A. MASFERRER DOMINGO, *Tradición y reformismo en la Codificación penal española. Hacia el ocaso de un mito: Materiales, apuntes y reflexiones para un nuevo enfoque metodológico e historiográfico del movimiento codificador penal europeo*, Jaén, Universidad de Jaén, 2003.

23. J. F. PACHECO, *El Código penal concordado y comentado*, Madrid, Imprenta de S. Saunague, 1848, p. 82.

24. F. TOMÁS Y VALIENTE, *El derecho penal en la monarquía absoluta (siglos XVI, XVII y XVIII)*, Salamanca, Tecnos, 1969, p. 122 i seg.

El sisè capítol aborda un dels temes cabdals i, fins dècades molt recents, menys estudiats per la historiografia jurídica: l'àmbit judicial i la pràctica del fòrum (p. 239-277).

Tothom sap que, davant del sistema processal de l'alta edat mitjana, en què predominava la *potestas judicandi* del rei²⁵ conjuntament amb la justícia privada,²⁶ la recepció del procediment romanocanònic va comportar una concepció pública de l'administració de la justícia, en quedar, com afirmava Mayer, «en manos de jueces letrados toda la jurisdicción».²⁷ Naixia d'aquesta manera una nova organització judicial en la qual la funció legislativa corresponia fonamentalment al rei i la funció jurisdiccional, al jutge, i no al tribunal regi, com succeïa en el període alt-medieval.²⁸ D'aquesta manera, els jutges no tan sols havien de conèixer i sentenciar una causa, sinó que, com a administradors dels béns públics, els corresponia facilitar l'acompliment de la justícia, o bé amb la presa de fiances, l'embargament de béns, el compliment de les sentències, o bé amb l'aplicació estricta dels furs o, si no n'hi havia, d'un nou dret: el *ius commune*.²⁹

Aquesta nova concepció facilità que l'ordenament foral passés de concebre la

25. Monarca que, a diferència del rei legislador baixmedieval, encarna —seguint la vella doctrina patristica— la *imago deitatis*, és a dir, la imatge d'un vicari de Déu a la Terra, de manera que s'entenia la justícia com un reflex de l'ordre diví i, per tant, havia de ser aplicada pels reis. Vegeu M. GARCÍA PELAYO, *El reino de Dios, arquetipo político*, Madrid, Revista de Occidente, 1959, p. 152 i seg.; A. MARAVALL, «El pensamiento político de la Alta Edad Media», a *Estudios de historia del pensamiento español*, vol. I, Madrid, 1967, p. 33-66; F. KERN, *Derechos del rey, derechos del pueblo*, Madrid, 1955, p. 43-44: «Dios es soberano, y el Derecho que liga al monarca y a la comunidad es igualmente soberano en cuanto no contradiga a Dios; el monarca por un lado, la comunidad por otro, están de tal forma insertos en el sistema jurídico teocrático que ambos se encuentran sometidos a Dios y al Derecho».

26. Vegeu en aquest sentit J. PUYOL, *Orígenes del reino de León y de sus instituciones políticas*, Madrid, Imprenta Viuda e Hijos de Jaime Ratés Martín, 1926, p. 303, col. I. «Memorias de la Academia», tom XII: «[...] llama la atención que la mayoría de los pleitos estén fallados por tribunales arbitrales, hasta el punto de que algunas veces llegase a sospechar que la administración de justicia por los jueces del Rey quedaba reducida al orden penal, y que en los asuntos civiles entendían de ordinario los jueces designados por las Partes»; J. ORLANDIS, «La paz de la casa en el derecho español de la Alta Edad Media», AHDE, núm. 15 (1944), p. 107-161; R. GIBERT, «La paz del camino en el derecho medieval español», AHDE, núm. 27-28 (1957-1958), p. 831-852.

27. F. MAYER, *Historia de las instituciones sociales y políticas de España y Portugal durante los siglos V al XIV*, vol. II, Madrid, Publicaciones de AHDE, 1929, p. 169. Vegeu també J. M. FONT RIUS, «La recepción del derecho romano en la península Ibérica durante la Edad Media», a *Recueil de mémoires et travaux publiés par la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays de Droit Écrit*, fascicle VI, Montpellier, Facultat de Dret i Ciències Econòmiques de Montpellier, 1967, p. 102.

28. Vegeu, en aquest sentit, *Espéculo*, «Proemio».

29. «Facer Justicia. Notas sobre actuación gubernativa medieval», *Moneda y Crédito*, núm. 129 (1974), p. 17-90; R. RODAL VERDEJO, *Los jueces de la monarquía absoluta. Su estatuto y actividad judicial: Corona de Castilla, siglos XIV-XVIII*, Madrid, Universidad de La Laguna, 1989, p. 17-20.

figura del justícia com una persona legal d'acord amb el dret, sense més mèrit que la seva honestetat personal,³⁰ a veure'l com un veritable representant de l'interès públic, ajudat en tot moment per un consell de prohoms —savis en dret— o d'assessors, fet que li permeté decidir les causes, no segons el seu arbitri, sinó «secundum foros dicte civitatis iudicet omnes causas civiles et criminales».³¹

En essència, aquesta visió de la justícia va perviure al llarg del segle XVIII, però es van mantenir alguns dels mals existents ja durant la baixa edat mitjana i l'edat moderna: el desarrelament dels jutges per imperatiu legal —si bé la capacitat tècnica es va anant imposant al llarg del segle (p. 243)—, l'aïllament dels jutges del seu entorn social —prohibint-los assistir a espectacles teatrals o a festes familiars— i la pervivència d'una multiplicitat de jurisdiccions fins ben entrat el segle XIX.

Com a novetat s'inicià la moda d'editar obres destinades a la pràctica jurídica. En aquest sentit, Barrientos Grandón assenyala que l'obra dels juristes del *mos italicus* tardà es caracteritzà, entre d'altres notes, per un menor comentari de les fonts jurídiques justinianees, per un major estudi de les fonts legals del regne i per un caràcter eminentment més pràctic que el que tingueren les obres dels glosadors i els comentaristes.³² Però, com apunta el professor Rodríguez Ennes, no va ser fins a l'adveniment de la Il·lustració que es van impulsar els tractats de pràctica jurídica, l'única finalitat dels quals era introduir els aspirants a l'exercici professional en les subtilses forenses. És un exemple d'aquest tipus d'ensenyament l'obra d'Herbella de Puga *Derecho práctico de la Real Audiencia de Galicia* (p. 252-254).

Més breus, però no per això menys intensius i enriquidors, són els dos darrers capítols. En el capítol setè s'aborda l'estudi de la igualtat de drets entre homes i dones. Aquesta visió regeneradora o il·lustrada s'aprecia amb claredat en la defensa dels drets de les dones partint de la base que la diferència entre la dona i l'home no prové de la naturalesa, sinó de l'educació, fet que du l'autor a mantenir, amb bon criteri, que en fra Martín Sarmiento es pot veure el precursor de la defensa

30. M. C. CARLÉ, «“Boni homines” y hombres buenos», *Cuadernos de Historia de España*, núm. 29-40 (1964), p. 133-168.

31. Vegeu, en aquest sentit, A. GARCÍA-GALLO, «Jueces populares y jueces técnicos en la historia del derecho español», a *La justicia municipal en sus aspectos técnico y científico*, Madrid, Real Academia de Legislación y Jurisprudencia, 1946, p. 53-71; J. LALINDE ABADÍA, «El “curia” o “cort” (Una magistratura medieval mediterránea)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 4 (1967), p. 271; M. C. CARLÉ, *El concejo medieval castellano-leonés*, Buenos Aires, CSIC, 1968, p. 109-131; J. M. GARCÍA MARÍN, *El oficio público en Castilla durante la Baja Edad Media*, Sevilla, Instituto Nacional de Administración Pública, 1974, p. 199-121.

32. J. BARRIENTOS GRANDÓN, «La literatura jurídica indiana y el *ius commune*», a *Historia de la literatura jurídica en la España del Antiguo Régimen*, vol. I, Madrid, 2000, p. 209.

de la condició femenina portada a terme per Mary Wolltonescrat o per Stuart Mille (p. 292).

Finalment, el rigor científic que presideix el conjunt de l'obra es concreta en el capítol vuitè, on s'exposa com les matèries protocol·làries i les cerimonials s'anaren convertint, ja des de l'època romana i fins al segle XVIII, en un compendi de normes aptes per a harmonitzar la representació dels diferents elements socials; regles i usos que anaren endinsant-se en la nostra cultura jurídica fins a fer realitat la famosa afirmació de Paul Hazard: «Permanecer, evitar todo cambio que amenazaría destruir un equilibrio milagroso: éste es el deseo de la edad clásica».³³

Exposada la pluralitat de qüestions historicojurídiques que l'obra presenta a la comunitat investigadora, aquesta, segons el nostre parer, endinsa el lector en una lúcida lectura d'una època, la Il·lustració, en contínua pugna amb un món que agonitza, l'Antic Règim, en la dissecció dels problemes i les causes dels mals de la societat, dels seus intents de reforma, de les seves llums i les seves ombres, cosa que ens permet no tan sols acostar-nos a un període convuls de la nostra història, sinó endinsar-nos en aquesta visió orteguiana d'Espanya com a problema.³⁴

En definitiva, al llarg de les seves tres-centes cinquanta-sis pàgines, escrites amb rigor i claredat, l'autor fa un penetrant i reflexiu estudi sobre el Segle de les Llums en el qual es combinen valoracions jurídiques, històriques i filosòfiques, a l'empara d'una completa i rigorosa selecció de fonts literàries i bibliogràfiques, fet que ens permet redescobrir una formació acadèmica molt allunyada dels canons actuals i també constatar que ens trobem davant d'una obra que ja és un referent obligatori de la historiografia jurídica.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

*ITINÉRAIRE(S) D'UN HISTORIEN DU DROIT, JACQUES
POUMARÈDE; REGARDS CROISÉS SUR LA NAISSANCE
DE NOS INSTITUTIONS, DE JEAN PIERRE ALLINNE (ED.)*³⁵

Aquest llibre presenta una recopilació dels principals treballs de recerca publicats pel professor Jacques Poumarède, catedràtic d'història del dret de la

33. P. HAZARD, *La crisis de la conciencia europea. 1680-1715*, Madrid, Pegaso, 1975, p. 3.

34. J. ORTEGA Y GASSET, *España invertebrada*, Madrid, Alianza, 1981.

35. Tolosa, FRAMESPA, 2011, 697 p., col·l. «Mériidiens».

Universitat de Tolosa de Llenguadoc, la II-Le Mirail, jubilat recentment. Poumarède també és president de l'Acadèmia de Legislació de Tolosa i de l'Associació Francesa d'Antropologia del Dret, i és membre del Consell de Redacció de la REVISTA DE DRET HISTÒRIC CATALÀ.

Tenim a les mans una obra elaborada per un equip dirigit pels professors Allinne i Jacques Krynen.

Poumarède és deixeble de Paul Ourliac; primer fou professor agregat d'història del dret a Estrasburg i, finalment, a Tolosa de Llenguadoc, on assolí la càtedra. És també l'impulsor de la idea d'un dret pirinenc.

Medievalista reconegut, referent ell mateix en l'estudi del món rural gascó, s'especialitzà en dret de família i col·laborà en dues magnes obres com són el *Dictionnaire du Moyen Âge* i el *Dictionnaire des Pyrénées*.

Per al nostre historiador, el dret no és una ciència autònoma, ni el producte d'un sistema de producció econòmica; enfront dels positivistes i els marxistes, insisteix que és conseqüència i cal estudiar-lo des del prisma de l'evolució social i cultural de la comunitat a la qual es refereix.

A partir d'aquesta idea, Poumarède segueix el que Allinne defineix com un «itinerari», que, tot i centrar-se especialment en l'edat mitjana i el dret privat, el duu també a interessar-se i tractar el dret i les institucions públiques pràcticament fins al segle XIX, amb algunes incursions en l'àmbit del dret criminal.

Cofundador del moviment Critique du Droit, creat als anys vuitanta per historiadors del dret i juristes heterodoxos, sempre ha defugit un cert immobilisme típic de la seva disciplina (per una relativa absència de curiositat, segons ell) i ha promogut particularment, més que no pas la història del dret, la història de la història del dret.

Per això Allinne afirma que Poumarède, amb el seu esperit crític i inquiet, crida a una revolució cultural de la història del dret, per a obrir-la en definitiva a les ciències humanes en general.

Són quaranta-nou els treballs que ara es publiquen, distribuïts en sis capítols. El primer capítol es titula «Les Pyrénées et le droit» i d'entre els treballs que l'integren destaca el primer, dedicat a la família i a la *tenuta* des de l'edat mitjana fins al segle XIX i on també es posen en relació institucions d'ambdues vessants dels Pirineus, en particular de la part oriental catalana i l'andorrana. Es fa un repàs complet dels costums propis i de les institucions romanistes que s'hi manifesten.

Encara, després, insisteix en el tema referint-se a l'encaix de les institucions pirenaïques pròpies, franceses, amb el Codi civil i el dret de família del segle XIX.

A continuació hi ha altres treballs breus sobre qüestions o aspectes concrets i l'article «Gérer la frontière: la Commission Internationale des Pyrénées (1875-1900)», que s'ocupa de la comissió que es creà a la darrereria del segle XIX, delimita-

da definitivament la frontera el 1866 per un tractat entre Napoleó III i Isabel II (tot i que la tasca de fitació l'acabà el 1868 una comissió mixta).

Això no obstant, quan ambdós estats s'adonaren que sols s'havia resolt el problema fronterer terrestre, i no el de les aigües marítimes, arran d'un conflicte per la pesca de tonyina a la desembocadura del Bidasoa, entre Hendaia i Fonterra-bia, finalment, després de certes vicissituds, el 1875 es creà la comissió internacional amb l'objectiu de resoldre conflictes puntuals que es poguessin produir. Després d'aquell conflicte entre els pescadors francesos i els bascos, hi hagué altres problemes amb Andorra i Catalunya (per Llivia). El cas és que la comissió sobrevisqué, amb els parèntesis forçosos dels conflictes militars del segle XX, fins a la creació el 1983 de la Comunitat de Treball dels Pirineus per les comunitats autònomes espanyoles i les regions o departaments francesos.

El segon capítol del llibre recull treballs de Poumarède sobre el dret històric francès, però tracta especialment del dret consuetudinari del sud-oest i del Midi, i de la recepció del dret comú. Sempre, però, amb especial referència al dret de família i de successions, a la institució de la casa i a la potestat paterna i la comunitat familiar.

Mereixen una menció a part en aquest capítol els treballs dedicats al procés que dugué a la redacció escrita dels costums o dret no escrit del sud de França, una mostra clara en si mateixa de l'altre procés de romanització del dret francès i d'expressió d'un vast moviment de modernització jurídica. Un procés de redacció que es produí sobretot als segles XV i XVI i en el qual tingueren un paper decisiu els anomenats *parlaments de droit écrit* (el nostre autor s'ocupa en particular dels de Bordeus —instituit el 1462— i Tolosa).

Aquest segon capítol es clou amb tres treballs: un sobre la relació del Codi civil francès, des de l'aparició del codi napoleònic, amb els diversos ordenaments propis locals; un altre article amb breus reflexions sobre la relació entre el sistema jurídic francès i els normalment consuetudinaris drets africans de les colònies franceses i els frustrats intents de codificació; i un últim que tracta dels professors de dret i la seva influència en la unificació jurídica de França a partir del segle XVII.

El tercer capítol ja se centra en dues institucions iushistòriques: la família i la propietat. Així, s'ocupa de les qüestions següents: el dret de la vídua a l'Antic Règim i en particular l'usdefruit sobre el patrimoni de l'espòs; el poder absolut del pare com a cap de família i les seves relacions amb els fills; en un curiós article, la suposada invenció de la democràcia domèstica a partir de l'aparició d'una llei de 1792 que, referint-se a l'estat civil, secularitza el matrimoni i instaura el divorci (com a aplicació dels principis revolucionaris de llibertat, igualtat i fraternitat); l'incest i el seu tractament en el dret burgès del segle XIX; el matrimoni i les seves

múltiples dimensions (antropològica, religiosa, jurídica i pública); el matrimoni i la seva decadència institucional després de la seva secularització; i la propietat, que la Revolució no reconeix com a dret natural de l'home, i les contradiccions que implica el seu exercici amb els principis revolucionaris d'igualtat i llibertat.

Després hi ha tres breus aportacions en el gènere de la reflexió iushistòrica sobre institucions tan diverses com l'apropiació de béns aliens, la legislació successòria de la Revolució, i la relació entre la seguretat jurídica de l'individu i la salvaguarda de l'Estat i dels seus interessos. Aquest capítol del llibre finalitza amb unes notes de l'autor dedicades al filòsof i parlamentari Jean Jaurès, destacat polític republicà defensor dels drets de l'home entre el final del segle XIX i el principi del XX. Poumarède s'hi refereix en relació amb la seva especial concepció de la propietat i de la socialització de la terra.

El quart capítol té l'eloqüent títol de «Jutjar», terme al qual Poumarède atorga una peculiar significació com a expressió d'un altre poder que exerceixen els magistrats i els jurisconsults, però que de fet es manifesta ja en el mateix procés o concurs establert per al «reclutament de la magistratura», com diu l'autor.

Aquest nou capítol comença amb un treball en el qual l'autor posa en relació el pensament i les opinions de Montesquieu, Voltaire i Beccaria sobre el món judicial. Aquests tres autors són crítics amb el sistema vigent a l'Antic Règim i propugnen canvis substancials, sobretot en el sistema criminal. Segueixen altres articles sobre diferents aspectes de l'organització i el procediment judicials: un tracta de la crisi del sistema judicial de l'Antic Règim, irreversible finalment malgrat els intents de reforma; un altre treball es dedica a la persona i l'obra del jurista tolosà François de Boutaric, una relació biogràfica amb la qual Poumarède ens il·lustra, a través del personatge i la seva família, sobre l'ascensió social al principi del segle XVIII dels juristes afins a l'Antic Règim, en un món on la *vénalité* dels oficis estava institucionalitzada.

En un altre escrit l'autor es refereix als jurisconsults que treballen, recullen i comenten l'abundant jurisprudència del Parlament de Tolosa, el més important de les corts sobiranes de la província, com el defineix l'autor (autors dels s. XVI-XVIII, de tractats de procediment civil i de comentaris sobre els costums tolosans). Complementant el treball anterior, un altre text s'ocupa d'un gènere nou dins la literatura jurídica francesa: els *arrest* o comentaris o cròniques, normalment elaborats per magistrats sobre causes judicials tramitades (en particular, l'autor es refereix a dues cròniques de 1561 i 1613). A continuació hi ha un nou article sobre la reforma de 1880 de la magistratura ja en la III República, sota el principi que els jutges havien de ser elegits pel poble al qual havien de servir, amb la qual cosa s'intentava posar fi al corporativisme de la carrera judicial amb vista a la seva democratització (procés que culminà amb el Decret Sarrien de 1906).

Després trobem un estudi sobre el jurista Jules Dufaure, ministre de Justícia

durant la III República i promotor del concurs com a mitjà d'accés a la carrera judicial, precedent immediat del Decret Sarrien al qual es referia l'article anterior. Continuant amb el mateix tema de l'organització judicial, Poumarède també s'ocupa de la qüestió religiosa, en concret de l'ús d'imatges i símbols catòlics visibles arran de l'Ordre d'1 d'abril de 1904 del Ministeri de Justícia, que n'ordena la retirada, amb les crítiques que provocà en sectors de la magistratura i de l'Església francesa. I, per a acabar aquest extens capítol, es transcriu un altre treball de l'autor sobre les molt estretes relacions entre els col·legis d'advocats i la Universitat, concretament la de Tolosa, fins al segle XIX.

En el cinquè capítol del llibre es recullen, d'una banda, treballs de Poumarède referents a figures de l'Estat francès, com Antoine Dadin de Hauterive (professor tolosà durant el regnat de Lluís XIV), Pierre Bourdieu (estadista de la gènesi de l'Estat del s. XX) i diferents prefectes de la regió de Tolosa (també del segle passat, considerats els inventors del regionalisme econòmic francès). I, d'altra banda, es publiquen uns altres quatre treballs relatius al procés de creació de les regions o els departaments francesos, la gènesi del qual l'autor situa al segle XIX, a partir d'una inicial concepció geogràfica de les regions desenvolupada ja al segle XX en els ordres administratiu i econòmic, i base del procés de construcció d'una Europa unida.

Finalment, el darrer capítol de l'obra, el sisè, recull articles dedicats a la disciplina de la història del dret a França: la seva introducció en els plans d'estudi de les facultats de Dret al segle XIX; la historiografia sobre les institucions jurídiques franceses i les diferents escoles que sorgeixen; ressenyes biogràfiques i comentaris sobre la producció científica de personatges com Charles de Ribbe (s. XIX), Paul Ourliac (mestre de Poumarède) i Jean Jaurès (de nou); o la metodologia social introduïda pel degà de la Universitat d'Estrasburg, Jean Carbonnier (1972), per a la coneixença de les institucions jurídiques.

Es tracta d'una obra molt completa que ens mostra les diverses facetes i les diferents línies de recerca de Jacques Poumarède al llarg de la seva activitat acadèmica i que sens dubte seguirà desenvolupant. Una obra ben diversa en la qual destaca sempre el seu esperit crític i reflexiu, fruit de més de trenta anys de dedicació a la història del dret, i que, malgrat que se centra especialment en l'edat mitjana, el cert és que obre nombroses *approches*, com ell diu, sociològiques i antropològiques amb institucions més recents.

Jacques Poumarède manté unes relacions molt estretes amb els companys catalans de la disciplina de la història del dret, expressió de la llarga i estreta vinculació amb Catalunya de l'escola tolosana d'historiadors, del seu mestre, Paul Ourliac, i d'altres personalitats, com Pierre Bonnassie. Una relació que continua avui en diferents àmbits entre la Universitat de Tolosa de Llenguadoc i diversos centres universitaris catalans.

Desitgem que aquestes línies serveixin també de merescut reconeixement a la figura i l'obra del nostre autor.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

*LA LOI DU LUCRE. L'USURE EN PROCÈS DANS LA COURONNE
D'ARAGON À LA FIN DU MOYEN ÂGE*, DE CLAUDE DENJEAN³⁶

Aquest treball està centrat en l'exercici de la usura, la pràctica creditícia entre cristians i jueus a la baixa edat mitjana (entre mitjan segle XIII i els primers anys del segle XIV) a la Corona d'Aragó, i ho fa a partir de la documentació jurídica pràctica i processal del període comprès entre 1240 i 1310, existent en els diversos arxius que l'autora ha consultat.

En el primer capítol es descriu la documentació a partir de la qual s'elabora aquest minuciós i extens estudi. La major part d'aquests documents es troben en els fons de la Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i fan referència, en aquest cas, a processos judicials instats a partir de la creació d'una comissió especial el 1297 per Jaume II a requeriment del papa Bonifaci VIII. Una comissió que treballava en els quatre territoris de la Corona: Catalunya, Aragó, València i Mallorca.

L'autora descriu els protagonistes dels processos, en especial els seus actors (jueus i cristians), el contingut dels processos i cada un dels processos en si (breu descripció). En particular, fa esment de la constitució d'aquella comissió el 1297, el desenvolupament del seu treball per tot el territori i la seva organització; i valora els seus resultats i en particular la intervenció decisiva de la Cancelleria Reial en la tramitació de les enquestes processals que es duen a terme a partir de la denúncia de la usura.

En el segon capítol, sota el títol «Récits d'usure» l'autora ens descriu els diversos i principals casos que estudia i analitza. Són, per a posar uns exemples, els casos de: Simó de Peligriano, de Mallorca; Guillem Guerau contra Ramon de Vilanova, a Sant Boi de Llobregat; Bernat Canyet contra Raimona, vídua de Jaume Escuder, de Terrassa; Bonadona, vídua de Jafuda de Limós, contra altres, a Lleida; Ramon de Mirabel contra Bernat Colombet, a València; o Mosse Hamos en relació amb diversos cristians de Terol.

36. Madrid, Casa de Velázquez, 2011, 532 p., col·l. «Bibliothèque de la Casa de Velázquez», núm. 52.

Després d'aquests resums, el capítol III ens trasllada a l'escenari dels fets dels processos que s'examinen. S'analitza, sempre segons la mateixa documentació, la funció socioeconòmica del crèdit en el període fixat, en especial la finalitat financera de la Corona. Un examen que, malgrat tot, s'emmarca en un context negatiu per causa de la política teocràtica seguida per l'Església, especialment en el pontificat de Bonifaci VIII, que reafirma el paper del papa com a legislador suprem, també per a ordenar allò que afecta l'activitat econòmica dels regnes cristians i, en particular, amb la prohibició general de la usura. Ens trobem també en un moment important en la política d'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó, quan aquell mateix pontífex ofereix a Jaume II la investidura de Còrsega i Sardenya.

La nostra autora, en tot cas, fa una anàlisi aprofundida del moment històric i econòmic del qual s'ocupa i estudia de manera detallada el paper rellevant del crèdit com a instrument necessari del desenvolupament de la Corona, però insistint en la idea que la societat medieval, almenys des de la perspectiva filosòfica, fonamenta la seva economia sobre el principi de la *caritas*; un principi que, sense oblidar el caràcter talment material de l'economia (el benefici), és compatible amb el de la generositat desinteressada com a expressió de l'amor al pròxim. Aquell principi material (basat en el *beneficium lucrum*) també es pot practicar amb certa perspectiva espiritual, i així s'admet també la figura del benefici com a remuneració de la caritat en una perfecta harmonia, dos elements necessaris i perfectament associables.

Denjean insisteix en el llarg debat seguit especialment en el segle XIII sobre el préstec amb interès, la usura i el risc en els contractes, i destaca el paper decisiu de dominics i franciscans, religiosos que acostumaven a viure en els burgs a prop dels comerciants prestamistes i dels pobres endeutats, per la qual cosa coneixien perfectament la realitat econòmica del moment i per això demanaven i proposaven una teologia adaptada a la realitat i la necessitat del crèdit. Destaca els comentaris de Tomàs d'Aquino en la seva *Somme Théologique*, o d'Alexandre de Hates, o de Pere de Joan Olivi, etcètera. I així, si bé cal prohibir i condemnar la usura com a robatori (Decret de Gracià, concilis del Laterà II, III i IV), són lícits els contractes societaris, els de renda anticipada amb preus futurs, o amb preus superiors als valors del mercat, els *mutuum*, etcètera. Figures contractuals que, tot i que respecten formalment la prohibició de la usura, amaguen beneficis equivalents. D'una banda, ho permet el sistema econòmic imperant; de l'altra, no es considera contrari a la doctrina canònica establir un determinat sistema de canvi (o preu) en diner o en espècie, un mitjà que es pot usar honestament i que no contradiu la caritat cristiana.

Fixada aquesta base doctrinal, que l'autora exposa amb claredat i concisió, el capítol IV tracta del nou dret de la Corona que sorgeix per tal de reglamentar i controlar la nova i generalitzada activitat creditícia. Un nou dret que es fonamenta en els principis del dret comú i del *ius* natural i que cerca la realització de la

justícia i l'equitat, base de l'ideal que significa la consecució del bé comú. I Déu, com a màxima expressió de l'equitat, és la garantia de l'anomenada *coexistència* d'aquests principis. Teòlegs i juristes medievals treballen sobre aquests principis, i la justícia no és més que l'instrument per a construir un orde unitari per a la realització de la societat ideal cristiana.

En tot cas, Denjean descriu, de forma ben estructurada, les fonts del dret a la Corona d'Aragó al segle XIII, en especial les del dret català, tot ressaltant el dret regi i el dret de Corts, així com la supletorietat àmplia i completa del *ius commune*, sense oblidar el vell dret consuetudinari propi i altres fonts escrites (cartes de poblament, cartes de franqueses, privilegis, etc.). Fixades les fonts, l'autora se centra acuradament en la regulació específica del crèdit i la usura.

I, ja a partir del capítol v, s'examinen i es descriuen de manera detallada els diferents aspectes dels documents en els quals se centra la recerca. Denjean parteix en el seu estudi, i aquest és l'eix al voltant del qual el desenvolupa, de l'Ordre reial dictada el 1297 per tal d'obrir una enquesta judicial sobre «la qüestió de les usures». Tot un veritable procés jurídic amb l'objectiu final de definir i revisar l'activitat creditícia no necessàriament ni solament jueva.

L'autora considera que amb aquesta Ordre Jaume II vol corregir els usos crediticis del moment, posant límits als abusos que es cometen i intentant fer respectar la prohibició divina del crèdit amb interès. Actuació reial, en definitiva, contra una usura que ha esdevingut més pròpiament especulació financera que crèdit en si mateix: el monarca aspira a poder definir el preu just per tal de garantir la seva aplicació judicialment. Un concepte a mig camí entre el *lucrum* i el *damnum* que es pot causar.

Resseguint després aquest procés i altres de particulars, s'acrediten els mitjans de control introduïts per la Corona en aquesta activitat, moltes vegades en el marc de la política econòmica general del Regne. Mitjans de control vinculats en tot cas als principis que han de regir l'activitat: la formalitat escrita (notarial), l'honestedat, especialment la del prestamista (la seva integritat personal), la quantificació de l'interès o el preu just, i la intervenció de testimonis que ho corroborin. Una activitat que exerceixen especialment jueus, però no sempre. Precisament per aquesta circumstància l'autora aprofita l'ocasió per a descriure l'excessiva reacció popular contra els jueus a la darrerria del segle XIII, i al·ludeix a la indeguda mala fama o reputació i a la pretesa indignitat col·lectiva que els afecten. Ens explica com aquest context social afecta la mateixa família de l'usurer, i molt especialment els seus fills i descendents, sovint de manera immerescuda.

El capítol VII del llibre se centra en els usurers, dels quals destaca les característiques i condicions socials i econòmiques a partir dels mateixos processos judicials que s'estudien; i en la mateixa pràctica de la usura, de la qual exposa la tipificació delictiva i les penes que comporta.

Denjean insisteix, malgrat tot, que el monarca i les institucions tracten de la usura sense distingir entre cristians i jueus, ressaltant la impossibilitat de fer-ho separatament i destaca que el seu únic objectiu és la consecució del bé comú. Una unitat d'acció política que cerca una nova ètica econòmica per a tot el Regne.

L'autora finalitza amb unes extenses conclusions i una genealogia dels reis de la Corona d'Aragó als segles XIII i XIV. Hi afegeix una àmplia i completa relació de fonts i bibliografia, amb uns sumaris breus. L'edició inclou nombroses fotografies de documents i gràfics que l'enriqueixen.

Tenim davant nostre una important aportació historiogràfica al coneixement històric general de la societat catalana dels segles XIII i XIV, però especialment de la seva comunitat jueva, que ens permet conèixer de manera més detallada el seu desenvolupament econòmic i sobretot l'encaix de la reeixida activitat creditícia i els esforços de la mateixa monarquia per a donar-li la cobertura normativa que el dret canònic li prohibia.

És, en definitiva, una excel·lent aproximació a la realitat econòmica i mercantil, d'aquella època d'expansió catalana per la Mediterrània, que requerí una millora dels mitjans de finançament que havien de fer-la possible.

Una obra, d'altra banda, magníficament editada per la Casa de Velázquez, centre de creació artística i de recerca creat el 1928 a Madrid i que constitueix una de les cinc escoles que la República Francesa té establertes a l'estranger. Cal destacar i deixar constància també en aquestes línies de la considerable aportació d'aquesta institució a la recerca en el nostre país amb el seu continu suport, del qual és un exemple aquesta obra de Claude Denjean.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

*LA FORMACIÓN DEL DERECHO FORAL VALENCIANO.
CONTRIBUCIÓN AL ESTUDIO DE LAS TRADICIONES JURÍDICAS
HISPÁNICAS EN EL MARCO DEL «IUS COMMUNE»,
D'ANICETO MASFERRER I JUAN ALFREDO OBARRIO MORENO³⁷*

Aquesta obra en conjunt ens presenta el quadre de fonts del dret vigent en el Regne de València des de la seva creació al segle XIII, en el regnat de Jaume I, fins a la seva decadència i desaparició al segle XVIII.

37. Madrid, Dykinson, 2012, 479 p.

És un extens treball que els autors dediquen a la memòria del doctor José Sarrión, traspasat recentment, i que es presenta en el marc del projecte de recerca que dirigeix la doctora Remedios Ferrero en el si de la Universitat de València.

El llibre es divideix en vuit capítols, en els quals, com es deia, es repassa la història del dret valencià des dels seus orígens. Un ordenament jurídic que es vol reconstruir no sense dificultats, tot tenint en compte la realitat jurídica dels altres regnes existents dins la mateixa Corona d'Aragó a la qual pertany el Regne de València, i la Corona de Castella.

Aquesta voluntat de fer un estudi també amb una perspectiva comparada de conjunt es posa de manifest en el títol de l'obra amb la referència «en el marc del *ius commune*».

Els autors ens presenten un treball d'ordenació, com manifesten, «en base a una visió omnicompreensiva, recurrent a una triple orientació: legal, doctrinal i documental». Ens trobem davant d'una completa obra de síntesi que presenta el dret històric de l'antic Regne de València. Un regne que, com els altres de la Corona d'Aragó, té un ordenament jurídic propi segons una concessió de Jaume I de 1238; un sistema jurídic que es confirma i s'amplia al llarg de la història fins a l'abolició i la supressió dels furs el 1707, i sens perjudici de la pervivència de determinades institucions consuetudinàries.

Els autors parlen sempre del «dret foral valencià», expressió, malgrat tot, potser poc apropiada per les reminiscències antiquades de la foralitat, però que en tot cas al·ludeix a l'ordenament jurídic propi del Regne de València, i que recull i regula tota institució de dret públic i de dret privat que hi regeix.

Sempre s'insisteix en aquest caràcter lògic de conjunt i es ressalta l'arrelada tradició jurídica autòctona que el Regne tenia al principi del segle XVIII. Un règim jurídic integrat per diverses fonts i arrelat des del seu origen en la tradició del *ius commune*, al qual recorrien sovint els juristes i que s'aplicava en la pràctica forense. Un dret que, en qualsevol cas i malgrat els actes de prohibició que es produeixen, s'erigeix en la principal font supletòria del dret valencià.

Ja el capítol I del llibre es refereix precisament a la que és la seva primera font del dret: el rei. Un monarca que es reconeix superior i que, com a tal, deté una jurisdicció que li permet fixar el dret i aplicar-lo com a jutge suprem.

Ambdues potestats configuren el rei com a font del dret, funció que exerceix amb plenitud més enllà dels límits establerts per l'ordenament jurídic, al qual en cap cas està sotmès.

Aquesta posició règia s'expressava especialment amb l'ús de fórmules i clàusules com *no obstante*, *ex certa scientia* o *plenitudine potestatis*, per a posar uns exemples. A continuació es tracten les manifestacions principals de la potes-

tat reial a través de la funció judicial: les sentències del príncep, les seves cartes —els rescriptes, també *contra ius*— i les pragmàtiques sancions.

El capítol II del llibre es refereix al caràcter paccionat del dret valencià. Aquest pactisme, element essencial en la configuració jurídica i política dels territoris de la Corona d'Aragó, la doctrina valenciana el desenvolupa a partir de l'obra de Pere Belluga *Speculum Principum*. Una institució que és a la base d'una nova font del dret que sorgeix de les Corts, fruit del pacte i l'acord entre el rei i els estaments reunits en aquestes, que té pel seu origen un caràcter prevalent i que per la seva utilitat pública pot limitar el dret del rei en benefici de la justícia i l'interès públic.

Els autors recullen també de forma prou exhaustiva les referències de juristes valencians al pactisme: Cerdà de Tallada, Francesc J. León, Bas i Galceran, Matheu i Sanz, Crespi de Valldaura.

El capítol III de l'obra es refereix de manera general a les fonts del dret valencià. La primera és el fur, com a expressió del dret del Regne aprovat en Corts (es refereix a l'estudi i la distinció de significats de la paraula que recull Cerdà de Tallada en els seus «Comentaris»). Després s'al·ludeix a la llei, manifestació del dret del rei i que ha de ser honesta, justa, possible (segons el dret natural —malgrat admetre excepcions— i els costums de la pàtria), convenient o adequada al temps i el lloc, necessària i útil, clara i manifesta per a la utilitat comuna (no privada), escrita i promulgada (amb publicitat), i no retroactiva.

En tercer lloc, es tracta el privilegi, un dret particular exclusiu de persones o d'aquelles coses a les quals es destinava la seva aplicació. És *lex privata*, un *ius singulare*, un mitjà usat pel rei per a infringir el *ius commune*, com manifesta el jurista Pere Belluga. Atorgat pel príncep, el privilegi també s'adquireix pel costum o la prescripció; i n'hi ha de diverses classes: per raó de la causa, en relació amb el dret, per la seva durada, o finalista, o pel seu objectiu —benefici. Els autors també en distingeixen aspectes com el contingut, la promulgació, la permanència i revocabilitat, i la interpretació restrictiva.

La quarta font és la dels actes de Corts. Una disposició de Corts és equiparable amb la llei i el privilegi, però singularment a València té un caràcter particular aprovat per iniciativa d'un braç de Corts (mentre que a Catalunya té rang de llei general —tot i que és una norma particular en origen—, a Aragó regula aspectes del Govern, administratius, etc.).

Amb el dret oficial escrit, el costum segueix tenint un lloc molt destacat en el conjunt de les fonts del dret del país. Però una font, en tot cas, que es troba en segon terme, com un dret no escrit que s'aplica en defecte de llei; i això, com a ús acceptat per una part important de la comunitat. En tot cas, el costum ha de ser bo i racional, i no pot atemptar contra el dret oficial. Els nostres autors fins i tot dis-

tingeixen llargament els tipus de costums: escrits (antics costums posats per escrit en els furs valencians), no escrits, *secundum legem*, mals costums, etcètera.

L'estil judicial o *stilum curiae* és una altra font del dret del país, limitada a l'àmbit judicial i amb un paper fonamental reconegut pel *ius commune*. Parteix del concepte d'*estil* com d'un costum particular però escrit, que expressa el mode de procedir dels tribunals de justícia. Els juristes valencians reconegueren la seva importància, tant en causes civils com en causes penals, com a norma amb força de llei.

El capítol IV del llibre es dedica a la transgressió del dret. Es refereix als mecanismes de defensa dels estaments i els súbdits davant dels abusos del poder reial. Els autors fan una breu descripció dels sistemes vigents en els territoris peninsulars i finalment se centra en el Regne de València. Així, es parla dels greuges i dels contrafurs: el greuge com a mecanisme de conservació del règim jurídic (en si, protestes del Regne per determinades actuacions, bàsicament de l'Administració reial). El greuge és una institució comuna amb els altres territoris de la Corona d'Aragó, sens perjudici de les seves especificitats valencianes; així, hom distingeix el greuge simple —l'individual— del general o contrafur per actes que vulneren el dret del país.

Una altra institució de control dels oficials públics és la «tenença de taula», institució romana a bastament tractada per nombrosos autors entre els quals destaca Jesús Lalinde Abadía. Un procediment, en definitiva, contradictori, aplicat als oficials reials amb jurisdicció ordinària i temporal. En aquest capítol es tracten àmpliament el seu origen, la seva evolució normativa i la seva relació amb altres procediments, i se'n descriuen de manera detallada els subjectes, l'objecte, la periodicitat, els recursos, etcètera.

El capítol V de l'obra de Masferrer i Obarrio tracta del dret propi valencià i la seva relació amb el *ius commune*. De fet, s'insisteix en l'existència a València d'un dret del Regne que esdevé dret comú de tot ell: el Fur és en si dret comú de tot el Regne. La temor que els juristes poguin limitar la potestat legislativa règia duu el rei a prohibir el recurs al dret romà canònic (Jaume I, el 1251), però, en la praxi, el *ius commune* segueix sent l'únic ordenament capaç de suplir les nombroses llacunes del dret propi.

A més a més, un altre capítol, el VI, s'ocupa de les vies de recepció del dret comú romà canònic: la doctrina dels doctors, la configuració de l'ordenament jurídic processal civil i criminal, la pràctica notarial per l'obra dels juristes glossadors i comentaristes, i els juristes propis valencians.

Per la seva part, el capítol VII es refereix a l'abolició del dret valencià arran del Decret de Nova Planta de 29 de juny de 1707, després de la derrota en la Guerra de Successió. Poc després, el 29 de juliol de 1707, Felip V promulga un altre decret que restitueix a la noblesa els seus privilegis i drets (referents també al dret privat),

els quals segueixen vigents encara en els segles posteriors. Però aquesta és l'excepció, ja que en general s'imposa el dret castellà.

Els valencians demanaren al rei el mateix tracte que donà després a aragonesos, mallorquins i catalans, que els havia de permetre mantenir certs àmbits dels seus drets històrics. Tanmateix, tot i la paraula inicial favorable del mateix monarca, finalment això no es dugué a terme (malgrat que, com constaten els autors, els anys posteriors encara s'acredita la vigència de la pràctica forense anterior).

I, finalment, el capítol VIII, com a continuació de l'anterior, descriu quines són les fonts del dret valencià al segle XVIII. Així, a tall de conclusió, s'afirma que el dret valencià privat seguí vigent durant aquell segle, encara que en relació amb determinats grups de persones o en certs territoris en virtut d'algun privilegi reial; que els decrets de 1707 en cap moment deixaven clar de quina manera no es podien aplicar els furs que no contradiguessin les regalies reials; i que el *ius commune* va tenir un paper molt important, sense oblidar que també era a la base de moltes institucions castellanques. En qualsevol cas, aquest capítol deixa oberta una línia de recerca que cal completar i concretar. O que, tal vegada, només caldrà aprofundir, com potser faran els mateixos autors en un treball futur.

Per a acabar, l'obra inclou un complet apèndix documental de gran interès, ja que conté la relació de la normativa promulgada per Felip V per als diferents regnes de la Corona d'Aragó després la Guerra de Successió. A continuació hi ha la llista de les fonts normatives i d'altres obres consultades pels autors (formularis, diccionaris), de les fonts doctrinals i forenses, i d'al·legacions jurídiques. Finalment, hi ha també una bibliografia.

És una obra interessant que aborda un tema complex i poc tractat. I que, alhora, requereix una continuïtat que segur que tindrà lloc ben aviat per a conèixer la realitat històrica més enllà de la praxi pròpia d'algun col·lectiu o d'un territori determinat, en el conjunt de la societat valenciana a partir del segle XVIII.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

CRÒNICA

JORNADA D'ESTUDI «LA FALSIFICACIÓ DE MONEDA
A LA CATALUNYA DEL SEGLE XIX», BARCELONA, PALAU
NACIONAL DE MONTJUÏC, MUSEU NACIONAL D'ART
DE CATALUNYA, 14 DE DESEMBRE DE 2011

La celebració de l'exposició «La moneda falsa. De l'antiguitat a l'euro», presentada a la sala d'exposicions temporals del Gabinet Numismàtic de Catalunya (GNC), al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), entre l'11 de juny de 2010 i el 8 de gener de 2012, ha contribuït a posar en valor i en el centre de l'atenció historiogràfica el fenomen de la falsificació de moneda.

L'exposició, com és natural, també ha tingut en compte, en la construcció del seu discurs, els aspectes jurídics relacionats amb la protecció de la moneda i, en correlativa conseqüència, amb la persecució de la seva falsificació, tant en la seva presentació museològica com, especialment, en la publicació del seu catàleg, en el qual han participat diversos historiadors del dret. És per aquesta raó que queda justificada la publicació de la crònica que el lector té a les mans en aquesta tribuna jurídica.

Una de les conseqüències directes de l'interès que l'exposició ha despertat ha estat l'aflorament d'un conjunt de materials diversos, inèdits o molt poc coneguts, vinculats a la fabricació de moneda falsa a la Catalunya vuitcentista i conservats en els dipòsits de diversos museus del Principat. La cloenda de la mostra ha semblat el moment idoni per a impulsar l'estudi i la difusió d'unes peces fetes sortir a la llum que han d'ajudar a conèixer el fenomen en un període poc estudiat i amb molt de potencial. És en aquest context que el GNC del MNAC ha impulsat, amb la col·laboració de diversos investigadors d'institucions acadèmiques i museístiques, l'organització de la Jornada d'Estudi «La falsificació de moneda a la Catalunya del segle XIX», coordinada pel comissari de l'exposició, Albert Estrada-Rius, amb l'objectiu final d'aportar una mica més de llum a un període en el qual la falsificació monetària va tenir un paper rellevant que encara no ha estat valorat en la seva justa mesura.

La jornada d'estudi que es comenta neix, doncs, en el context de les activitats dinamitzadores que tota exposició ha de promoure amb objectius diversos. És a dir, des de la important tasca de difusió d'un patrimoni i la projecció d'uns continguts al públic, fins a l'esperonament de la recerca en àmbits vinculats al tema triat per a l'exposició. En aquest sentit, la Jornada ha sorgit com una manifestació d'aquest segon tipus d'iniciativa, atès que, arran de l'interès suscitat per la mostra, com ja s'ha assenyalat, s'ha començat a identificar-se un patrimoni inèdit custodiat en diverses institucions museístiques del país, així com la potencial riquesa de fonts i la correlativa manca d'estudis sobre el desenvolupament del fenomen a la Catalunya del segle XIX.

La Jornada, dividida en dues parts temàtiques, es va celebrar el passat 14 de desembre de 2011 a la sala de seminaris del GNC del MNAC, a la seva seu del Palau Nacional. La primera sessió és la que va tenir un contingut jurídic més gran. Elena Rosselló, professora de l'Àrea d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat Pompeu Fabra, va obrir la Jornada amb l'exposició «El delictes de falsificació de moneda en el marc legal espanyol del segle XIX», que va estudiar el tractament legislatiu del tipus penal resultant en la successió de codis penals i es va centrar, especialment, en les discussions parlamentàries del tenor del primer Codi Penal, de 1822.

El doctor Juan Marcos Estaran, membre, com la ponent anterior, del Grup de Recerca Consolidat Interuniversitari del Seminari d'Història del Dret Josep M. Font Rius, va fer una intervenció, complementària de l'anterior, que va tractar el tema de l'aplicació del dret. En aquest sentit, la seva comunicació, «La falsificació de moneda en els processos de l'Audiència Criminal de Manresa (1883-1892)», va presentar els processos sobre aquesta matèria que va poder descobrir i estudiar durant el procés de redacció de la seva tesi doctoral, inèdita, i que es relacionen amb les investigacions sobre l'Audiència Criminal de Reus en el mateix període publicades per l'investigador Alberto Díaz Foz.

La primera sessió es va tancar amb una comunicació conjunta de María José Morales i Albert Estrada-Rius en la qual es van presentar els resultats d'una recerca d'hemeroteca. En concret, el buidatge de les notícies publicades al diari *La Vanguardia* sobre el tema esmentat en el període 1883-1892, tal com anunciava el títol de la intervenció: «El reflex del delictes de falsificació de moneda a la premsa de la Restauració: l'exemple de *La Vanguardia*». Els resultats van posar de manifest la riquesa, tant quantitativa com qualitativa, d'aquesta font i la seva utilitat per a comprendre l'abast d'un fenomen molt arrelat i freqüent. I encara més si tenim en compte la pèrdua d'arxius judicials i policials de l'època i, per tant, el caràcter supletori de la premsa en molts aspectes.

La segona sessió es va centrar principalment en la presentació de diverses evidències materials de la falsificació monetària i duia el títol genèric «La fabricació de moneda falsa: noves evidències materials». Les dues primeres comunicacions van tractar del lloc de comissió del delictes, identificat pel treball arqueològic en forma de documentació de tallers. Imma Gimferrer, directora del Museu de Premià de Dalt, va començar aquesta part amb una dissertació centrada en la troballa de les restes d'un taller falsari descobert al terme municipal de Premià de Dalt. El taller estava ubicat en una cova subterrània, excavada artificialment al subsòl, en la qual es van poder identificar els espais de treball i de la qual es van poder recuperar diversos fragments de planxa retallada, cospells sense encunyar i algunes peces encunyades, d'entre les quals destaca una peça francesa falsa. L'excavació del jaciment també va permetre veure les restes dels espais on s'ubicaven

les màquines de fabricació. Aquestes últimes, segurament, van ser retirades en el moment del desmantellament del taller.

Els arqueòlegs Maria Clua, adjunta a conservació del GNC del MNAC, Joan Daura i Montserrat Sanz, membres del Grup de Recerca del Quaternari de la Universitat de Barcelona, van presentar la interpretació d'un conjunt de restes metàl·liques localitzades a l'anomenada Cova de l'Avi, a Vallirana, en la comunicació titulada «El taller falsari de la Cova de l'Avi, a Vallirana». El material recuperat —retalls de planxa de coure i d'or, un amb una empremta de moneda d'Isabel II— indica la localització o bé d'un taller de falsificació, o bé d'un amagatall de les seves restes, que falsificava moneda d'or d'Isabel II d'alta qualitat. El fet que la recuperació del material no es dugués a terme en una intervenció arqueològica sistemàtica dificulta la interpretació del conjunt, que es podria relacionar amb el finançament d'alguna facció carlina.

Josep Samon, estudiós local de Vilassar de Dalt i col·laborador del Museu Arxiu de Vilassar, va presentar la comunicació «La màquina de fabricar moneda falsa del Museu Arxiu de Vilassar de Dalt». La conservació d'aquesta peça és realment excepcional i, fins al nostre coneixement, única. El treball de l'investigador ha permès estudiar el funcionament de l'enginy, a més de situar el context de la troballa casual de la peça en una cova o *fresquera* —similar a la trobada a Premià de Dalt, comentada per la ponent anterior— d'una masia veïna. No deixa de ser curiós que el darrer propietari de la masia mantingués la tradició oral familiar que referia el funcionament d'un taller falsari dins els límits de la propietat. La premsa de l'època, com és ben sabut, també referia la intervenció de nombroses màquines d'aquest tipus, així com la d'encuny, de manera que l'estudi d'aquesta peça permet disposar d'una evidència material directa.

La investigadora en numismàtica Montserrat Berdún va presentar la comunicació «Els encunys falsos de sis quartos d'Isabel II del Museu d'Història de Barcelona». Es tracta, com és ben sabut, d'unes peces d'acer gravades al buit amb les estampes de l'anvers i el revers de la moneda que s'havia d'encunyar, i de la seva qualitat depenia la versemblança del producte fals. Aquests exemplars, d'alta qualitat, s'afegeixen a altres peces coetànies conegudes, com ara uns encunys falsaris conservats a l'Arxiu Històric de Cervera —publicats fa uns anys per l'historiador local Josep M. Llobet Portella— o un encuny de duro d'Alfons XII conservat a les col·leccions del GNC del MNAC. No cal dir que l'estudi d'aquestes peces complementa el de la màquina de fabricació esmentada. Tot plegat, per cert, en una època d'industrialització creixent en la qual la Seca Reial de Barcelona incorporava la tecnologia més moderna de tota la monarquia espanyola, que copiava models francesos fabricats a la cèlebre empresa barcelonina La Maquinista Terrestre y Marítima, fundada el 1855.

Finalment, la comunicació «Les pessetes falses de Barcelona (1808-1814) del fons del Gabinet Numismàtic de Catalunya analitzades per mètodes no destructius de raigs X», presentada pel geòleg Ignasi Queralt, científic del CSIC, i pel coordinador de la Jornada, Albert Estrada-Rius, es va centrar en l'aproximació al notable conjunt de pessetes falses que imitaven les peces de Barcelona fabricades a la seca de la ciutat, reoberta durant el període d'ocupació francesa. L'estudi de les peces per un sistema d'anàlisi no destructiu basat en la lectura dels resultats de la irradiació amb raigs X de la superfície de les peces, permet identificar els metalls de fabricació de les peces falses i fer-ne la comparació. Les dades obtingudes, afegides a les altres anàlisis usuals, han permès determinar diferents tipus de falsificació i, en definitiva, detectar diferents tallers de falsificadors que treballaven amb sistemes de fabricació diversos. No oblidem que, mentre que la fabricació de moneda a les seques oficials estava estrictament reglamentada amb normes jurídiques, els tallers falsaris actuaven supeditats a les úniques normes d'intentar imitar de la manera més versemblant les peces oficials, buscant, amb els mitjans i coneixements disponibles, el major guany.

El caràcter inèdit de la majoria d'aportacions, l'interès de les conclusions presentades i debatudes i, especialment, la interconnexió que ofereixen les diverses comunicacions en l'aproximació a la comprensió global del complex i dispar fenomen falsari a la Catalunya del segle XIX, permeten pensar en el projecte d'edició de les actes de la Jornada, que recollirien de manera conjunta aquest feix de coneixement.

Albert Estrada-Rius
Museu Nacional d'Art de Catalunya
Gabinet Numismàtic de Catalunya

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS PER A L'EDICIÓ

1. Els articles s'han de redactar en català preferiblement i s'han de presentar en suport de paper i en disquet o CD (si pot ser, picat en el programa de tractament de textos Microsoft® Word per a PC).
2. El cos de la lletra ha de ser del 12, i el text s'ha de compondre amb un interlineat d'un espai i mig.
3. L'extensió de l'article no pot ser inferior a deu pàgines (2.100 espais lletra per pàgina). Tots els fulls han d'anar numerats correlativament.
4. La bibliografia s'ha d'incloure al final de l'article. Ha d'estar ordenada alfabèticament per autors i ha de seguir els criteris següents (hi ha uns criteris més detallats a la disposició dels autors).
Els llibres s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. *Títol de la monografia*: *Subtítol de la monografia*. Lloc de publicació: Editorial, any. Nombre de volums. (Nom de la Col·lecció; número dins de la col·lecció) [Informació addicional]
Els articles de publicacions periòdiques s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. «Títol de la part de la publicació en sèrie». *Títol de la Publicació Periòdica* [Lloc d'Edició], número del volum, número de l'exemplar (dia mes any), número de la pàgina inicial - número de la pàgina final.
5. Les notes s'han de compondre al peu de la pàgina on figura la crida, que s'ha de compondre amb xifres aràbigues volades.
6. En el cas que hi hagi figures, gràfics o taules, s'han de presentar numerats correlativament en fulls a part i indicar dins del text el lloc en què s'han d'incloure durant el procés de maquetació.

7. Juntament amb l'article s'han de lliurar en un full a part algunes dades del currículum de cada autor (quatre línies de text com a màxim).
8. Al final de l'article cal afegir un resum d'un màxim de quinze línies (1.050 espais lletra).
9. Amb vista a la indexació en diferents bases de dades, s'han de proposar cinc mots clau com a mínim, els quals s'haurien d'extreure, si és possible, de tesauros o diccionaris d'especialitat.
10. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a l'informe d'experts en cada matèria.

